

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

38

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

38

Belgrade 2016

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

38

Београд, 2016

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ЛАСЛО БЛАШКОВИЋ, главни и одговорни уредник (Београд)
Проф. др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, уредник (Београд)
Др ВЛАДАН ТРИЈИЋ, секретар Одбора (Београд)
Проф. др АКСИНИЈА ЏУРОВА, инострани члан САНУ (Софија)
АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ, инострани члан САНУ (Москва)
РАДОМАН СТАНКОВИЋ (Београд)
КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ (Београд)
Др ЈАСМИНА НЕДЕЉКОВИЋ (Београд)
Доц. др ДРАГАНА НОВАКОВ (Београд)
Др ДРАГАН ПУРЕШИЋ (Београд)

EDITORIAL BOARD

LASLO BLAŠKOVIĆ, editor-in-chief (Belgrade)
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)
VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)
AKSINIJA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)
ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)
RADOMAN STANKOVIĆ (Belgrade)
KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)
DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Assistant Professor (Belgrade)
DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ, инострани члан САНУ
ПРОФ. ДР ГОРДАНА СТОКИЋ-СИМОНЧИЋ
ПРОФ. ДР ИРЕНА ШПАДИЈЕР
ПРОФ. ДР СВЕТАЛАНА ТОМИН
ПРОФ. ДР ЗОРАН РАКИЋ
Др НЕДЕЉКО РАДОСАВЉЕВИЋ, НАУЧНИ САВЕТНИК
Др ИСИДОРА ТОЏАНАЦ-РАДОВИЋ, НАУЧНИ САРАДНИК

REVIEWERS

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member
Gordana Stokić-Simončić, Ph.D. Professor
IRENA ŠPADIJER, Ph.D. Associate Professor
SVETLANA TOMIN, Ph.D. Professor
ZORAN RAKIĆ, Ph.D. Associate Professor
NEDELJKO RADOSAVLJEVIĆ, Ph.D.
ISIDORA TOČANAC-RADOVIĆ, Ph.D.

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА*
остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе и информисања Републике Србије

САДРЖАЈ/CONTENTS

<i>Таїјана Субоїшин-Голубовић</i> ДИМИТРИЈЕ БОГДАНОВИЋ – АРХЕОГРАФ	11
<i>Таїјана Субоїшин-Голубовић, Љиљана И. Пузовић</i> БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АКАДЕМИКА ДИМИТРИЈА БОГДАНОВИЋА.....	19
ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ	
<i>Ирена Плаовић</i> СЛОВО О СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ НЕПОЗНАТОГ РАВАНИЧАНИНА У СРПСКОСЛОВЕНСКОЈ РУКОПИСНОЈ ТРАДИЦИЈИ	39
<i>Irena Plaović</i> PRAISE TO THE HOLY PRINCE LAZAR OF AN UNKNOWN AUTHOR FROM RAVANICA IN THE CHURCH SLAVONIC MANUSCRIPT TRADITION.....	58
<i>Таїјана Субоїшин-Голубовић</i> СЛУЖБЕ ВАСЕЉЕНСКИМ САБОРИМА У СРПСКИМ МИНЕЈИМА XIV ВЕКА.....	61
<i>Tatjana Subotin-Golubović</i> SERVICES TO THE ECUMENICAL COUNCILS IN SERBIAN 14 TH -CENTURY MENAIA.....	92
<i>Јована Сїанојловић</i> ЈЕДАН ТИП ДЕКОРАТИВНОГ МОТИВА У ИЛУМИНАЦИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИГЕ.....	95
<i>Jovana Stanojlović</i> ONE TYPE OF DECORATIVE MOTIF IN SERBIAN MEDIEVAL BOOK ILLUMINATION	117
<i>Миланка Убиїарић</i> ХИМНОГРАФСКИ САСТАВИ ВЕЛИКЕ ВЕЧЕРЊЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКИМ СЕДМИЧНИМ ОСМОГЛАСНИЦИМА XVI ВЕКА.....	123
<i>Milanka Ubiparić</i> HYMNOGRAPHIC COMPOSITIONS OF THE BIG EVENING SERVICE IN SERBIAN CHURCH SLAVONIC WEEKLY OSTOICHS OF THE 16 TH CENTURY	147
<i>Жанна Л. Левшина</i> ВРАЧЕВАЛЪНЫЕ МОЛИТВЫ «ОТ НЕЖИТА» У ЮЖНЫХ И ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН (АРХЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)	151
<i>Zhana L. Levshina</i> THE HEALING POWER OF PRAYER "AGAINST NEZHITA" AMONG SOUTH AND EAST SLAVS (ARCHAEOGRAPHIC OVERVIEW)	169

<i>Бранислав Тодић</i> КО ЈЕ ПИСАЦ ТРОНОШКОГ РОДОСЛОВА?	173
<i>Branislav Todić</i> WHO IS THE WRITER OF THE TRONOŠA GENEALOGY?	192
<i>Љиљана И. Пузовић</i> ОБРАСЦИ ЗА ПИСАЊЕ ПИСАМА ЦРКВЕНИМ И СВЕТОВНИМ ВЕЛИКОДОСТОЈНИЦИМА У МОЛАБНИКУ СОФРОНИЈА СТУДЕНИЧАНИНА (РС 394).....	197
<i>Ljiljana I. Puzović</i> FORMS FOR WRITING LETTERS TO ECCLESIASTICAL AND SECULAR DIGNITARIES IN SOFRONIJE STUDENIČANIN'S MOLABNIK (PRAYER BOOK) (RS 394)	206
<i>Мирослав Лaziћ</i> СТАРЕ ШТАМПАНЕ КЊИГЕ ИЗ ПРВОБИТНОГ ФОНДА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ У БЕОГРАДУ.....	211
<i>Miroslav Lazić</i> EARLY PRINTED BOOKS FROM THE ORIGINAL COLLECTION OF THE NATIONAL LIBRARY IN BELGRADE	230
ЗАШТИТА СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ	
<i>Милена Марџиновић, Жељко Младићевић</i> КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ХАРТИЈЕ И МАСТИЛА РУКОПИСНИХ КЊИГА 14, 16. И 19. ВЕКА ИЗ ЗБИРКЕ ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА.....	237
<i>Milena Martinović, Željko Mladićević</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF PAPER AND INK IN 14 TH , 16 TH AND 19 TH CENTURY MANUSCRIPTS FROM THE COLLECTIONS OF CETINJE MONASTERY	256

ШНІ К О Н М С О Д
Ѡ Б Н Т Н Я У Т Е :

Ѡ Х О С Н О
К Е Н О К

Н Ш Е Д В

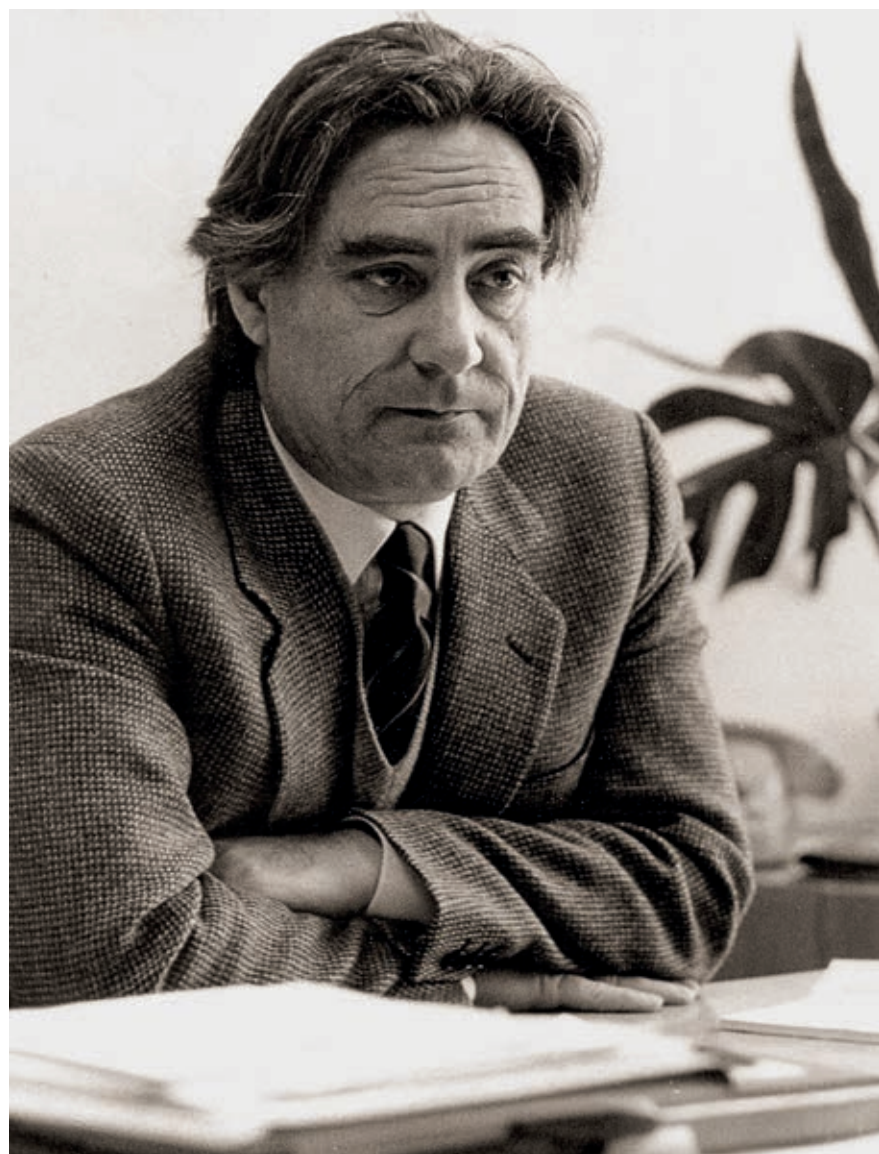
Ш Е Н Т Ъ

К О К Ъ Т Е

Г Л С Н К

К А М Е Н А Ф Е Т И

Овај број *Археографских прилога* посвећен је некадашњем начелнику
Одељења за археологију, академику Димитрију Богдановићу,
о тридесетој годишњици његовог упокојења

Ant. Forquodis

ДИМИТРИЈЕ БОГДАНОВИЋ – АРХЕОГРАФ*

Татјана Сувогин-Голубовић

Димитрије Богдановић (1930–1986), српски медијевиста светског угледа, својим је прераним и неочекиваним одласком оставио ненадокнадиву празнину у српској науци. У својој сразмерно краткој научној каријери прошао је пут од археографа-текстолога у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије (1965–1974, од 1968. је био начелник Одељења), преко професора Филозофског факултета у Београду, до дописног члана Српске академије наука и уметности (1978) и, најзад, редовног члана (1985). Теолог и правник по образовању, он је својим радом и многоструким интересовањима обележио читаву епоху у развоју српске медијевистике. Без претеривања се може рећи да је чак научно утемељио или редефинисао читаве области истраживања у домену културне историје српског народа у средњем веку. Тешко је тачно оцртати његов научни профил и дефинисати подручја његовог интересовања. Без страха од претеривања, може се рећи да је Богдановић био теолог и историчар права, слависта и византолог, истраживач старе књижевности, текстолог, лексикограф, археограф и кодиколог, литургичар, историчар који истражује историју цркве и српског монаштва у средњем веку. Све ово преплиће се и допуњује међусобно у његовим истраживањима, о чему сведочи читав низ објављених студија мањег или већег обима.

Богдановић је у науку ушао сразмерно касно, 1965. године, када је на Филозофском факултету у Београду одбранио докторску дисертацију

* Овај текст настао је на основу материјала објављених у *Археографским прилозима* 34 (2012) и 35 (2013). У текст су укључени и поједини делови текста који су садржани у нашем предговору књизи: Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1998.

Уз поједине поменуте радове наводи се само година њиховог издања, а потпуни подаци налазе се у прилогу, у *Библиографији радова академика Димитрија Богдановића*.

под називом *Јован Лесћвичник у визанџијској и старој српској књижевности*. Те исте године, Богдановић је почео да ради у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије. Његов ментор и учитељ у домену истраживања средњовековних рукописа био је Владимир Мошин.

Археографско одељење, на чијем се челу Богдановић налазио од 1968. до 1974. године, основано је 1961. године. На Славистичком конгресу одржаном у Москви 1958. године, донета је одлука да се, у оквирима могућности појединих земаља, организује рад на састављању међународног каталога словенских рукописа. При Савету за културу НР Србије основана је, већ 1959. године, Археографска комисија, која је ангажовала професора Владимира Мошина да ради на опису јужнословенских ћирилских рукописа. Метод описа рукописа је за потребе српске науке разрадио Владимир Мошин, и то како на основу искустава неколицине великих руских палеографа (Вјачеслава Шчепкина, Јефтимија Карског и Михаила Куљбакина), тако и на основу личног искуства у раду са рукописима. Када је октобра 1961. године основано Археографско одељење у оквиру Народне библиотеке Србије у Београду, Археографска комисија је престала са радом, а Владимир Мошин је био први руководиоца овог Одељења.

По Мошиновом одласку са места руководиоца Одељења, на то место је, 1968. године, био постављен Димитрије Богдановић. Своја схватања о пословима који спадају у делокруг Археографског одељења, као и о плановима научног и истраживачког рада, Богдановић је изложио у два текста која су тек недавно била пронађена у интерној архиви Археографског одељења.¹ У првом тексту, састављеном 1968. године, убрзо по преузимању дужности начелника Одељења (*Археографско одељење Народне библиотеке СР Србије (новембар 1968)*) Богдановић је изложио своју визију развоја Одељења као једног научно-истраживачког центра, као и задатке који се постављају пред археографа. За један од најважнијих задатака Одељења, Димитрије Богдановић је сматрао реконституцију старог фонда рукописа Народне библиотеке. Прву похару овај фонд је доживео у време Првог светског рата (1915), а на почетку Другог светског рата фонд је у потпуности уништен приликом немачког бомбардовања Београда 6. априла 1941. године.²

¹ Текстови су објављени у *Археографским ћирилозима* бр. 34 (2012) и бр. 35 (2013).

² У време када је Богдановић писао овај текст, део рукописа који је нестао приликом евакуације највреднијег дела фонда још увек није био пронађен. Група од десет

У основи сваког научног проучавања средњовековних рукописа налази се археографски рад; саопштавање основних података о једном рукопису, његовом обиму, садржају, физичком стању предстаља темељ на коме се заснива даље истраживање средњовековних рукописа. То значи да су првенствени задаци рада у области археографије регистрација рукописа, израда њиховог описа и састављање генералног каталога ћирилских рукописа у Југославији и српских рукописа у иностраним збиркама. Приликом израде описа обављају се и неопходна истраживања у области филологије, палеографије, историје књижевности, историје уметности, филигранологије. Тек после израде генералног каталога и археографских описа појединих збирки, биће познат обим и карактер српске писмености у старијим периодима, и тек тада ће бити испуњени услови за систематска књижевно-историјска истраживања.

Димитрије Богдановић је личним примером оправдао предложено концепцију рада на проучавању средњовековне српске књижевности и српске културе тога доба. Од првих дана у Археографском одељењу Богдановић је највећу пажњу посвећивао кодикологији, археографији и палеографији, и то управо зато што су резултати таквих истраживања омогућавали даље унапређење текстолошких истраживања. Искуства стечена током вишегодишњег рада на евидентирању и описивању рукописа Богдановић је сажео у раду, код нас јединственом, а који би се могао окарактерисати као својеврсни археографски приручник. *Метод описивања рукописа у Археографском одељењу Народне библиотеке СР Србије у Београду* (1968) тумачи суштину и значај научне обраде рукописа. Опис сваког појединачног рукописа мора да буде исцрпан, али и рационалан; археограф се мора чувати „оних анализа, поготову синтетичких закључака који носе расправни карактер“ (стр. 362). Рукописи се описују по топографском принципу, тј. описују се појединачне збирке као целине. Општа схема

рукописа из старог фонда пронађена је у Западној Немачкој и откупљена за Народну библиотеку 1970. године. О овоме детаљније у радовима Јоване Станојловић (*Судбина рукописних књига Народне библиотеке током Првој светској ратној*) и Јасмине Недељковић (*Судбина несталих средњовековних рукописа Народне библиотеке у Београду после Првој светској ратној*). Оба текста објављена су у Каталогу изложбе „Пут књига 1914/1915–2015. Судбина српских средњовековних рукописа Народне библиотеке несталих у Великом рату“. Оба текста прештампа су и у *Археографским прилозима* бр. 37 (2015).

описа рукописа изгледа овако: сигнатура, наслов, физички опис, аутор, место постанка, време постанка, писмо, језик, илуминација, повез, садржај, записи, историјат, литература. Један од важних проблема који треба разрешити пре него што се приступи изради описа јесте и уједначавање номенклатуре рукописа, што значи да је прво неопходно установити који ће се називи користити приликом одређивања садржаја појединих рукописа. Како у нашој старијој литератури влада велико шаренило у погледу назива за одређене врсте рукописа, у Археографском одељењу је прихваћена јединствена терминологија која треба да олакша рад са рукописима; тако је нпр. књига која се раније звала *молићвеник*, *молићвослов* или *евхолоиј* сада добила назив *ѿребник*, а термином *минеј ѿразнични* означена је књига која се раније сметала под називима *минеј мали*, *анѿолоион*, *цветник*, *минеј цветни*, *саборник*, *ѿрефолоиј*, *ѿройолоиј*. После прегледа у коме су упоредо са старим дати и предложени називи, следи и кратка карактеристика сваке од побројаних књига. Палеографска анализа писма споменика је важан елемент приликом датирања недатираног рукописа, па је зато неопходно правилно одредити тип писма; пошто је реч, углавном, о јужнословенским споменицима, прихваћени су терминологија и хронолошки критеријуми које је образложио и разрадио Владимир Мошин. Најважнија хронолошка индикација папира јесте водени знак (филигран), па му зато треба поклонити дужну пажњу. Анализа језика и правописа одређеног споменика такође може допринети његовој бољој хронолошкој или територијалној класификацији. Посебно место у археографској обради рукописа припада опису садржаја. Осим навођења наслова, почетка и завршетка сваког појединачног текста који улази у састав рукописа, неопходно је идентификовати текст тј. установити које је то или чије је дело.

Димитрије Богдановић је у пракси применио методолошка начела која је заступао у теорији. У лето 1968. године, током десетодневног боравка у Прагу, екипа састављена од четири археографа, на чијем се челу он налазио, сакупила је сав потребан материјал за потпуни опис 40 рукописа Шафарикове збирке Народног музеја. Нажалост, тај опис никада није објављен и данас се чува као рукописна грађа у Одељењу. Рад на опису рукописа манастира Хиландара започет је 1970. године у координацији са Српском академијом наука и уметности. Вишегодишњи теренски рад у манастиру резултирао је двотомним *Каталоом ћирилских рукописа манастира Хиландара* (1978). Те

исте године је, као додатак монографији Дејана Медаковића *Манастѝир Савина*, објављен *Инвенѝар рукојиса манастѝира Савина*.³ Први кратак опис рукописа који се чувају у иностранству настао је после кратког боравка у Араду (*Срѝски рукојиси у Библиоѝеци еѝархије арадске*, 1975).

На описивању словенских рукописа светогорског манастира Велике Лавре Богдановић је радио за време свога боравка на универзитету Колумбус у Охају (1984), заједно са професором Матејом Матејићем. Овај последњи опис у чијој је изради учествовао објављен је после његове преране смрти. Богдановић је описао парне, а Матејић непарне рукописе словенске збирке, све укупно 46 јединица. Метод описа који је овде примењен разликује се донекле од метода Археографског одељења Народне библиотеке. Рукописи су описани према методологији која је формулисана у зборнику радова *Description et catalogage des manuscrits medieviaux* (Balcanica III, Etudes et documents 3, CIBAL, Sofia 1984).

Највећи подухват ове врсте био је рад на опису рукописа манастира Дечани. Збирка обухвата 157 рукописа, а као посебан додатак описано је и десет рукописа који су из цркве у селу Црколез били пренети у Дечански манастир. Екипу ангажовану на овом пројекту предводио је Димитрије Богдановић, а њу су чинили еминентни проучаваоци српског рукописног наслеђа и сарадници Археографског одељења: Љубица Штављанин-Ђорђевић, Биљана Јовановић-Стипчевић, Љупка Васиљев, Луција Цернић и Мирослава Гроздановић-Пајић. Овај опис је објављен тек 2011. године. То је уједно и једини опис који у потпуности следи схему коју је Богдановић поставио као идеални модел описа једне рукописне збирке, а који се састоји од описа водених знакова (филигран), археографског описа збирке и палеографског албума.⁴

Проучавајући српско рукописно наслеђе, Богдановић је посебну пажњу посветио палеографским истраживањима. Констатујући

³ Опширни опис ове збирке, чији је аутор Димитрије Богдановић, још увек је у рукопису.

⁴ М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Рукојисне књиѝе манастѝира Високи Дечани*. Књ.2. *Водени знаци и даѝирање*, Београд 1995; Д. Богдановић, Љ. Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Ојис ћирилских рукојисних књиѝа мнастѝира Високи Дечани*. Књига прва, Београд 2011; Л. Цернић, Б. Јовановић-Стипчевић, К. Мано-Зиси, Р. Живковић, „Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани“. Књ. 3. *Палеографски албум*, Београд 2012.

да палеографска проучавања јужнословенских рукописа прилично заостају за достигнућима латинске палеографије, он је формулисао неке сложене задатке које тек треба разрешити. Једно од најзначајнијих јесте питање ревизије морфологије у палеографији ћирилског писма. Ове своје ставове Богдановић је изнео у излагању на семинару посвећеном изучавању словенске палеографије и дипломатике, одржаном августа 1983. године у Софији. Рад је објављен 1985. године.

Научна радозналост и пријемчивост за нове идеје подстакла је Димитрија Богдановића да пажљиво посматра развој латинске палеографије. Помно је пратио рад француских и белгијских палеографа који су, почев од шездесетих година прошлог века, дефинисали нов приступ раду са рукописима. Усвајајући она начела модерне латинске палеографије која се могу применити у проучавањима словенских рукописа, Богдановић нарочито инсистира на томе да се рукопис мора посматрати као целина, као *диће* са сопственом индивидуалном егзистенцијом. Примена овог принципа, са уже специјализованим палеографским и археографским истраживањима, довела је до утемељења нове научне дисциплине код нас – кодикологије. Ове идеје Богдановић је изнео у програмском тексту невеликог обима, али веома важном управо по изнетим ставовима, објављеном 1979. године (*Ћирилска палеографија и кодикологија у Југославији*).

Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века, 1982) је приручник без кога се данас не може замислити рад на проучавању рукописа који се чувају у збиркама сада већ бивше Југославије. У овом *Инвентару* рукописи су сређени по два основа; најпре су сложени по азбучном реду (*Акаџисник, Александрида, Амарџол, Амарџолон соџирија, Андријанџа* итд.), а затим је у оквиру сваке групе поштован хронолошки редослед. Свака одредница садржи податке о редакцији, времену настанка рукописа, материјалу на коме је писан, броју листова и њиховим димензијама, а означена је и збирка у којој се рукопис данас чува. Од посебног значаја је податак о литератури која се односи на одређени рукопис. У одељку *Библиографија рукописа* налазе се сви прикупљени библиографски подаци о страниј и домаћој литератури о појединачним рукописима. Важан је и *Информатџор о рукописним збиркама*, где су дати основни подаци о свим рукописним збиркама у земљи, а наведена је и посебна литература о збиркама као целини, уколико су оне већ биле научно обрађиване. У другом делу овога *Инвентара* прикупљени су у највећој могућој мери сви расположиви подаци

о рукописима који су нестали у рату, од 1941. до 1945. године. Наравно, подаци су се могли прикупити само о оним рукописима који су, на било који начин, били споменути у литератури. Затим следи одељак *Информатор о рукописним збиркама расиуреним или унишћеним у рату 1941–1945*. *Инвентар* је опремљен и читавим низом индекса – предметни, рукописи са посебним називом, рукописи разврстани по језику и редакцијама, пергаментни рукописи, хронолошки индекс; топографски индекси: а) постојеће збирке рукописа, б) збирке рукописа уништене и растурене у рату (1941–1945); индекс писара, ауторски индекс библиографије. Било је предвиђено да се по завршетку овог посла приступи изради одговарајућег индекса који би објединио податке о српским рукописима који се чувају у иностранству.

Убрзо по постављењу за руководиоца Археографског одељења, Димитрије Богдановић је наговестио покретање једног стручног часописа међународног карактера у којем би се објављивали резултати археографски истраживања. У програму рада за период од 1971. до 1974. године, Богдановић је поново покренуо питање часописа који би се звао *Словенски рукопис*. *Археографски годишњак Народне библиотеке СР Србије*. Часопис је покренут тек много касније, 1979. године, под називом *Археографски њрилози* и излази до данас.

Важан сегмент Богдановићевог научног рада представљају његова истраживања у области текстологије и историје старе српске књижевности. Читав низ његових радова у овој области проистекао је управо из претходно обављених археографских истраживања, стога представљају најбољи пример истраживачких начела која је заступао. Да би се неке појаве могле уочити, неопходна су обимна и разноврсна знања. Дobar пример Богдановићеве ерудиције јесте рад *Српска прерада Козмине беседе у Зборнику њоја Драгоља* (1976). Само је добар познавалац материје могао да уочи да је у српској средини беседа против богумилске јереси Козме Презвитера, бугарског књижевника из друге половине X века, доживела специфичну обраду и то, највероватније, или у време Немањиног сабора против богумила (1180), или у време Савиног организовања аутокефалне цркве. Овај рад приказује Богдановића не само као археографа већ и као врсног познаваоца бугарске средњовековне књижевности и образованог теолога.

Још један сегмент Богдановићевог научног рада проистекао је из археографских истраживања – његов рад на приређивању критичког издања Душановог законика. Богдановића је, као правника

по образовању,⁵ веома интересовало правно наслеђе средњовековне Србије. Основ његове концепције проучавања правних споменика заснивао се опет на текстологији и на приређивању критичких издања тих споменика. Међутим, да би текстолошка истраживања дала задовољавајуће резултате, потребно је испунити неке предуслове, те Богдановић констатује да је главни недостатак старијих текстолошких истраживања правних споменика управо одсуство систематског кодиколошког приступа рукописном наслеђу. Приређујући издање Душановог законика, Богдановић је у пуној мери практично применио сва начела која је заступао у својим теоријским радовима.

Како год да посматрамо Богдановићев научни опус и који год његов сегмент да анализирамо, видећемо да резултати његових истраживања увек проистичу из археографских, кодиколошких и текстолошких проучавања средњовековног српског писаног наслеђа.

⁵ Димитрије Богдановић је завршио два факултета – Теолошки и Правни.

**БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АКАДЕМИКА
ДИМИТРИЈА БОГДАНОВИЋА**

ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ

1961.

1. *Крсна слава као светосавски култ*, Гласник Српске православне цркве 42 (1961) 200–209.

1963.

2. *Свети Јован Лествичник, Лествица*. Изд. Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд 1963, стр. 232. – Превод са грчког, предговор и коментари.

1964.

3. *Из њолиџичке филозофије визанџијских светињ оџаца*. Прилоџ џознавању визанџијске џолиџичке мисли, Православна мисао 7, св. 1 (1964), 10–19.
4. Бранислав Ђурђев, *Улоџа цркве у сџаријој исџорији срџској народа*, Сарајево 1964; Православна мисао 7/2 (1964) 127–130. – Критички приказ књиге.
5. *Боџсловље 6 (1962) и 7 (1963)*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 16, др. 368 (1964) 5. – Критички приказ часописа.

1965.

6. *Жене аскетџи у Лавсаику Паладија Еленоџљској*, Православна мисао 8 (1965) 20–31.
7. Др Мирко Мирковић, *Правни џоложај и каракџер срџске цркве џод џурском влаићу (1459–1766)*, Београд 1965, Православна мисао 8 (1965) 189–195. – Критички приказ књиге.

1966.

8. *Светџозар Радојчић, џексџови и фреске*, Суботица 1965, Књижевност 21 (1966) 215–217. – Критички приказ књиге.
9. *Словенска џисменосџи*. Зборник радова – Изложба – Палеографски албум, Библиотекар 18 (1966) 479–486. – Приказ.

10. *Учење Јована Лесћвичника о врлинама*, Православна мисао 9/2 (1966) 33–36.
11. Анто Бабић, *Босански херетици*, Сарајево 1963, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 18, бр. 411–412 (1966) 5. – Критички приказ књиге.
12. *Православна мисао 9, св. 1* (1966), Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 18, бр. 414 (1966) 3. – Приказ часописа.

1967.

13. *Психологија у делу Јована Лесћвичника, визанђијској њисца VII века*, Књижевност 22 (1967) 192–199.
14. *Београдски ѡрејис Теодосијевој Канона ојшићеј Христју, Симеону и Сави*, Прилози КЈИФ 33 (1967) 227–243. – Са Љупком Васиљев.
15. Х. Г. Бек, *Пућеви визанђијске књижевности*, изд. СКЗ, Београд 1967. – Одељци: Предговор, 7–73; Белешка о писцу и делу, и регисти, 241–273.
16. *Рећник старог српског језика из ћирилских споменика до XVII века*, Слово 17 (1967) 223–225. – Научна информација.
17. *Аћанасиос А. Анђелоуло*, *Учење Николе Кавасиле о живоју у Христју*, Београд 1967, Православна мисао 10 (1967) 193–197. – Критика.
18. *Историја Црне Горе. Књига 1*, Титоград 1967, Православна мисао 10 (1967) 208–213. – Приказ.
19. *Теолошке ѡрсјекћиве исихазма*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 19 (1967) бр. 423, 4.

1968.

20. *Јован Лесћвичник у визанђијској и сћарој срјској књижевности (Jean Climaque dans la littérature byzantine et la littérature serbe ancienne)*. Поседна издања Византолошког института 11, Београд 1968, стр. IX + 235.
21. *Сћаре срјске диографје*. Школска бидлиотека „Просвета“ књ. 101, Београд 1968. – Избор текстова и редакција превода, као и одељци: Предговор, 5–19; Напомене и објашњења, 267–289; Речник мање познатих речи, 291–296. – Друго издање 1975.
22. *Лењинградски одломак Службе свейом Сави (The Leningrad Fragment of the Saint Sava Service)*, Бидлиотекар 20 (1968) 84–87.
23. *Милорад Панић-Сурей и рад на ојису јужнословенских ћирилских рукојиса*, Бидлиотекар 20 (1968) 275–284.
24. *Мейод ојиса рукојиса у Археографском одељењу Народне бидлиојеке СР Срдије у Београду (La méthode de description de manuscrits dans la Bibliothèque Nationale de la République Socialiste de Serbie)*, Бидлиотекар 20 (1968) 361–390.

25. *Још један рукопис Христѿфора Рачанина (Encore un manuscrit de Christophore de Rača)*, Библиотекар 20 (1968) 501–517. – Са Мирославом Гроздановић-Пајић и Луцијом Цернић.
26. *Основи социјалне теологије св. Јована Златоустѿи (Principles of Social Theology of St. John Chrysostom)*, Православна мисао 11 (1968) 23–47.

1969.

27. *О Слову љубве десѿиѿа Сѿефана Лазаревића (Concerning Slovo Ljubve by despot Stefan Lazarević)*, Православна мисао 12 (1969, обј. 1970) 93–102; исто, Корац 17 (Крагујвац 1970) 13–19.

1970.

28. Бранко Цисарж, *Црквено право. I. Ойшѿи гео и оранизација цркве, Београд 1970*, Православна мисао 13 (1970) 127–132. – Критички приказ.
29. Захарија Орфелин, *Петар Велики*, Београд 1970. – Превод са рускословенског језика.
30. *Историја Црне Горе*. Књ. 2, Титоград 1970. – Одељци: Књижевност, том I, 95–117; Књижевност, том II, 371–411. – Посебан отисак под називом: *Црна Гора у доба Немањића. Црна Гора у доба обласних ѿсѿодара. Књижевност*, Београд 1970.
31. *О неким ѿишѿањима лексикографске обраде јужнословенских ћирилских сѿоменика срѿске редакције (О некојѿорых ѿѿросох лексикографической обработки южнославянских кириллических ѿамяѿников сербской редакции)*, Македонска академија на науките и уметностите. Симпозијум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, Том II, Скопје 1970, 11–17.
32. *Теодосије Хиландарац, Житије Петра Коришкоѿ*, Летопис Матице српске 406 (1970) 69–90. – Превод са српкословенског језика и белешка о делу.
33. *Србљак. Службе, канони, акаѿисѿи*, I–III, СКЗ, Београд 1970. – Издање оригиналних текстова у транскрипцији, превод са српкословенског језика.
34. *Визанѿијски књижевни канон у срѿским службама средњеѿ века, О Србљаку*, СКЗ, Београд 1970, 95–125.
35. Д. С. Лихачев, *Текстологија, АН СССР, Москва-Лењинград 1962*; *Историјски часопис* 16–17 (1966–1967, обј. 1970) 315–317. – Приказ.
36. *Још једна „исѿравка“ Вуковоѿ ѿревода Новоѿ заветѿа*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 22, бр. 513 (1970) 2.

1971.

37. *Сѿара срѿска библиотеѿа*, Летопис Матице српске 408 (1971) 405–432 и 588–620. – И посебан отисак са сопственом пагинацијом.

38. *Ойис јужнословенских ћирилских рукописа*, I, Београд 1971. – Предговор у својству уредника издања, V–VII.
39. *Две књиге о Кирилу Солунском*, Међународна политика 22, бр. 500 (1971) 33–34. – Приказ публикације: *Симјозијум на 1100-годишнина од смртиша на Кирил Солунски*, Скопје 1970.
40. *Ђорђе Св. Радојичић (1905–1970)*, Историјски гласник 22/1–2 (1970) 289–292. – In memoriam.
41. *О нашем књижевном језику*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 23, бр. 519 (1971) 7. – Приказ књиге: *М. Пешикан, Наш књижевни језик на сјмо година после Вука*, Београд 1970.
42. *Две различитије верзије српског превода јеванђеља*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 23, бр. 521–522 (1971) 4.

1972.

43. Д. С. Лихачов, *Поеџика сјаре руске књижевности*, СКЗ, Београд 1972, XIX + 454. – Превод са руског и одељак: Предговор, V + XIX, као и Регистри.
44. *Шта значи сјарословенска реч „усјеније“*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 24, бр. 558 (1972) 5.
45. *Светији оци и учиијељи цркве. Православна пайрологија*. Весник 22 (1970); 23 (1971); 24 (1972). – У посебним чланцима обрађени су црквени оци: Климент Римски, Игњатије Антиохијски, Поликарп Смирнски, Папија Јерапољски, Апологетска патристика II века, Јустин Философ, Татијан Асирац, Атинагора и Теофил Антиохијски, Минуције Феликс, Иринеј Лионски, Климент Александријски, Ориген, Иполит Римски, Тертулијан, Кипријан Картагински, Лактанције, Евсевије Кесаријски, Кирил Јерусалимски, Епифаније Кипарски, Атанасије Велики, Василије Велики, Григорије Ниски, Јован Златоусти, Кирил Александријски, Дидим Слепи, Диодор Тарски и Теодор из Мопсеустије, Теодор Кирски, Јефрем Сирин, Хиларије Пиктавијски, Амвросије Милански, Августин, Јероним, Лав Велики, Рановизантијска књижевност аскезе и мистике, Макарије Велики, Максим Исповедник, Јован Дамаскин, Симеон Нови Богослов, Григорије Палама.
46. *Ликови светиијеља*, Београд 1972, 210 + 3.

1973.

47. *Слово похвално кнезу Лазару*, Савременик 37 (1973) 265–274. – Расправа и превод српскословенског текста.
48. *Поеџика ѓрологија сјиховне редакције (Поеџика ѓрологија сјишиной редакцији)*. Polska Akademia Nauk. VII Międzynarodowy Kongres slawistów,

- Warszawa 21–27 VIII 1973, streszczenia referatów i komunikatów. Warszawa 1973, 834–835.
49. Cornelia Müller-Landau, *Studien zm Stil der Sava-Vita Teodosijes*, München 1972; Историјски часопис 20 (1973) 399–404. – Критика.
50. *Medieval serbian manuscripts in the soviet Union*, Review Yugoslav monthly magazine, Belgrade 1973, IX, 17–19. – Истоветан текст и у руској, немачкој, француској и шпанској верзији тога часописа.
51. J. Tarnanidis, *Τὰ προβλήματα τῆς μητροπόλεως Καρλοβικίαν κατά τῶν ἡ ἀϊῶνα καὶ ὁ Јован Рајић (1726–1801)*. Θεσσαλονίκη 1972, Зборник Матице српске за књижевност и језик 21 (1973) 557–559. – Критички приказ.

1972.

52. Вук Ст. Караџић, *Нови Завјеји. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 10*. Приредили В. Мошин и Д. Богдановић, Просвета, Београд 1974, 1202. – Осим критичког приређивања текста, одељци: Напомене и објашњења, 711–1102; Белешка о овом издању, 1105–1110.
53. *Покајни канон Лесџвице у сџаром срџском ѓревогу (Le Canon de pénitence de l' Echelle de saint Jean Climaque, dans une vieille version serbe)*, Зборник Филозофског факултета XII/1 (1974) 251–289 .
54. *Сџара срџска рукојисна књиџа и ѓродлем реконсџрукције њених фондова*, Споменица библјотеке САНУ, Београд 1974, 37–42.
55. *О ѓериодизацији сџаре срџске књижевносџи*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 22/1 (1974) 5–18.
56. *Правила за криџичка издања сџарих срџских ѓисаца*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 21 (1973) 98–203. Текст усвојен на у Одбору за критичка издања српских писаца САНУ.
57. *Две новије верзије Вуковоџ ѓревода Новоџ Завџиџа*, Ковчежић 12 (1974) 61–67.

1975.

58. *Законик цара Сџефана Душана. I. Сџрушки и Аџонски рукојис*, Одељење друштвених наука САНУ. Извори српског права IV, Београд 1975. – Одељци: Струшки препис и превод Струшког преписа, 97–121; Опис Струшког рукописа, 123–124; Атонски препис и превод Атонског преписа, 163–207; Опис Атонског рукописа, 209–212; Терминолошки речник, 257–260.
59. *Измирење срџске и визанџијске цркве (La reconciliation des eglises serbe et byzantine)*, О кнезу Лазар. Зборник радова, Београд 1975, 81–91; исто, Православна мисао 17 (1974) 62–74.
60. *Срџски рукојиси у Библјотеџи еџархије арадске*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 23/1 (1975) 15–49.

61. *Нека зайажања о руској редакцији Теодосијевој Житијије святој Саве*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 23/2 (1975) 249–255.
62. *Пролошко житијије святој Саве у руском рукопису XVI века*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 23/2 (1975) 256–258.
63. Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких нађиписа на Балкану*, Београд 1974; Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 41 (1975) 125–133. – Критика.
64. А. П. Каждан, *Книга и писатељ в Византии*, Москва 1973; Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 41 (1975) 270–272. – Приказ.

1976.

65. *Две редакције стишовној йролоја у рукописној збирци манастира Дечана*, упоредна истраживања 1 (1976) 37–72.
66. *Житијије Георђија Крайшовца (Житијије Георђија Новојо)*, Зборник историје књижевности САНУ 10. Стара српска књижевност, Београд 1976, 203–267.
67. *Српска йрерага Козмине бесеге у Зборници йоја Драјоља (Rédaction serbe du Sermon de Kosma dans le Recueil du pope Dragolj)*, Balcanica 7 (1976) 61–90.
68. *Крайко житијије святог Саве*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 24/1 (1976) 5–32.
69. *Пролошко житијије святој Симеона*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 42 (1976) 9–19.
70. *Нови завети у йреводу Емилијана Чарнића*, Православна мисао 19 (1976) 127–131. – Критички приказ.

1977.

71. *Српски айракоси у Хиландару*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 153–169.
72. *Служба святом Сави у руским минејима XVI–XVII века, Свяи Сава*. Споменаца поводом осамстогодишњице рођења 1175–1975, Београд 1972, 349–360.
73. *Историјско дело святој Саве*, Весник. Орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 29, бр. 641 (1977) 1.
74. *Два йисма мийройоийа Михаила Хиландарцима*, Весник 29, бр. 650 (1977) 7.

1978.

75. *Инвенћар рукописа манастира Савине*, у: Д. Медаковић, Манастир Савина, Београд 1978, 89–96.
76. *Хиландар*, изд. Југословенска ревија и Вук Караџић, Београд 1978. – Монографија са В. Ј. Ђурићем и Д. Медаковићем. Одељци: Атос. Хиландар

- у средњем веку (Историја. Писменост и књижевност), 21–56; Хиландар под Турцима XV–XVII век (Историја. Писменост и књижевност), 133–140.
77. *Пајристичке студије и даљи развој српске теолошке науке*, Православна мисао 20 (1977, обј. 1978) 21–26.
78. *Кашаоі ћирилских рукописа манастира Хиландара*. I–II, изд. САНУ и Народне библиотеке СР Србије, Београд 1978, 321 + 266 (16 + 250 табли у палеографском албуму). – Додатак Д. Медаковић у књ. I: Старе штампане књиге манастира Хиландара, 275–288.
79. *Житије Ђорђа Крајковића од њоја Пеје*, Летопис Матице српске 422 (1978) 256–281. – Превод са српскословенског језика, са предговором.
80. *Шта Теодосије пише о књижевном раду Стефана Првовенчаног*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 24/3 (1976, обј. 1978) 385–389.
81. *Још један ћрилоі истраживању ћролошкој житија светио Симеона*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 24/3 (1976, обј. 1978) 391–393.
82. *Песничка творенија монаха Јефрема*, Хиландарски зборник 4 (1978) 109 + 130 + 6 репродукција.
83. *О неким ћрејисјавкама за размајрање односа књижевности и ликовних уметности у средњем веку*, Филолошки преглед 16 (1978) 113–117.
84. *Нове тежње у српској књижевности ћрвих деценија XIV века*, Византијска уметност почетком 14. века, Београд 1978, 85–97.
85. Јелка Ређеп, *Прича о Боју косовском*, Зрењанин 1976; Зборник за славистику 14 (1978) 182–187. – Критика.
- 1979.**
86. *Ћирилска палеографија и кодикологија у Југославији*, Археографски прилози 1 (1979) 39–44.
87. *Славјански рѣкописи, документи и карти за бѣларската историја ои Вашиканската айстолическа библиотека и Секретнија архив на Вашикана (IX–XVII)*, София 1978; Археографски прилози 1 (1971) 261–263. – Критика.
88. *L'évolution des genres dans la littérature serbe du XIIIe siècle, Byzance et les Slaves*. Etudes de Cicerilisation, Mélanges Ivan Dujčev, Paris 1979, 49–58.
89. Деспот Стефан Лазаревић, *Слова и најписи*, Слово љубве, Београд 1979, 137. – Приредило текстове, написао напомене и објашњења, као и поговор *Књижевни писи десјоја Стефана*, 121–137.
90. *Крмчија светио Сава*, Сава Немањић–Свети Сава. Историја и предање, Зборник радова научног скупа САНУ, Београд 1979, 91–99.
91. *Житије Стефана Дечанског у руској редакцији XVI века*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 25/3 (1977, обј. 1979) 441–449.

92. *Матичин ајосџол (XIII век)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књига XXXIX, Београд 1979, 1–7. – Увод. Опис рукописа.
93. *Сџара срџска књижевностџ у делу Светџозара Рагојчића*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 15 (1979) 15–18.

1980.

94. *Ејисџолије кир-Силиуанове*, Зборник Филозофског факултета XIV/1 (1980) 183–209.
95. *Исџорија сџаре срџске књижевностџи*, СКЗ, коло LXXIII, књ. 487, Београд 1980, VII + 311.
96. *Најсџарија служба светџом Сави*, Зборник за историју, језик и књижевност САНУ, I одељење, књига XXX, Београд 1980, VIII + 134 + 28 прилога.
97. *Персџекџиве књижевноисџоријских исџраживања у збиркама словенских рукојиса Светџе Горе*, Археографски прилози 2 (1980) 33–40.
98. *Светџојорска књижевностџ код Срба у XIV веку*, Научни састанак слависта у Вукове дане 8/II (Београд 1978, обј. 1980) 291–296.

1981.

99. *Археојрафски јројекџи у Срдији*, Археографски прилози 3 (1981) 351 – 360. – Исти текст на енглеском: *Serbia. Country report*, Полата книгописная 5 (Nijmegen 1981) 73–78.
100. *Законик цара Сџефана Душана*, књига II, Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис. САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права IV, Београд 1981. – Аутор издања текста, превода, описа рукописа и терминолошког речника као у I књизи.
101. *Исџорија срџској народа*, књига I. Београд 1981. – Аутор поглавља: *Почеци срџске књижевностџи* (212–229); *Преображај срџске цркве* (315–327); *Срџска књижевностџ на јушејвима самосџалној сџварања* (328–340); *Душаново законодавсџтво* (567–565); *Књижевностџ у знаку Светџе Горе* (603–616).
102. *Матичин ајосџол*. САНУ–Народна библјотекла Србије–Матица српска, Фототипска издања, књига 2, Београд 1981. – Приређивач издања и писац предговора (са п.о.): *Матичин ајосџол–срџски рукојис џринаесџој века* (3–16).
103. *Милешева као књижевно средџиште*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића. Научни скуп, књ. 9 (Пријепоље 1981), 93–99.
104. *Nebiblijska gradja u rečniku srpskoslovenskog jezika srpske redakcije*, Slovo 31 (1981) 7–14.

105. *Нова реч о старом наслеђу*. Разговор са проф. др Димитријем Богдановићем о старој српској књижевности водио Радован Поповић. Политика, Културни додатак II, 81. 1. јан. 1981, 12–13.
106. *Пошлед на сјање друштвених наука у Србији*. Саветовање о основним елементима научне политике у СР Србији, одржано 20. новембра 1980. у Београду, САНУ, Председништво, Београд 1981, 33–37.
107. *Прејече исихазма у српским зборницима XIV века*, Cyrillomethodianum 5 (Thessaloniki 1981) 202–207.
108. *Развој жанрова у српској књижевности XIII века*, Богословље, н.с. 22 (37)/1–2 (1978, обј. 1981) 67–74. – Објављено најпре на француском у *Mélanges Ivan Dujčev*, Paris 1979, 49–58.
109. *Рецепција византијског бојословља в Србији XIV–XV вв*, Internationaler Byzantinistenkongress 1981, Akten II/4, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/2 (1981), 257–260.
110. *Смисао Раванице*, Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици 1381–1981, Београд 1981, 9–17.
111. *Текстолошко изучавање јравних сјоменика средњовековне Србије*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, САНУ, Научни скупови X, Одељење језика и књижевности 2, Београд 1981, 49–64.

1982.

112. *Инвенјар ћирилских рукојиса у Јујославији (XI–XVII век)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књига XXXI, Београд 1982, X + 289.
113. *Историја српској народа*, књ. II, Београд 1982. – Аутор поглавља: *Оживљавање немањичких традиција (7–20)*; *Српска књижевности јосле Косова (128–143)*; *Нова средишња књижевне делатности (330–342)*; *Српска књижевности између традиције и хронике своја времена (491–503)*.
114. *Климентина Иванова, Бјларски, србски и молдовалахийски кирилски рукојиси в сбиркајиа на Н. П. Појодин*, БАН, Софија 1981, Археографски прилози 4 (1982) 165–173. – Критика, објављена и на руском у часопису *Études balkaniques* 3 (Sofia 1983) 129–136.
115. *Косово у светиљу историје албанско-јужнословенских односа*, Савременик XXVIII, књ. LVI (1982) 523–537. – Исти текст на италијанском: *Kosovo alla luce della storia delle relazioni tra Albanesi e Slavi del Sud*, Balcanica I, № 3 (Roma 1982), 20–40. – Словеначки превод: *Kosovo v luči zgodovine albansko-južnoslovenskih odnosov*, Albanci. Monografija, Cankarijeva založba, Ljubljana 1985, 83–102.

116. *На њуџевима теоријској њроучавања рановизантијске књижевности*. Предговор књижи: С. С. Аверинцев, Поетика рановизантијске књижевности, СКЗ, Београд 1982, 5–13.
117. *Рецејција византијске теологије у Србији XIV–XV века*, Православна мисао 28–29 (1981–1982) 5–7.

1983.

118. *Книжовна школа и книжовно средиште*, Palaeobulgarica VII/4 (1983) 106–109. (На бугарском језику.)
119. *Литургијски ритам старе српске књижевности*, Дело 29/9–10 (1983) 64–72.
120. *Новиј вклад в јужнославјанскую археографију* (Климентина Иванова, Български, србски и молдовалахийски кирилски рџкописи в сбирката на М. П. Погодин). *Études balkaniques* 3 (1983) 129–136.
121. *О настјави старе српске књижевности*, Књижевна реч 205 (1983) 9.
122. *Религија и нација*, Весник Главног савеза удруженог православног свештенства СФРЈ 35 (1983) 3. – Реч на трибини Дома културе «Студентски град» у Новом Београду, 14. марта 1983.

1984.

123. *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији и њроблеми израде крајњих каталога*. *Description et catalogage des manuscrits médiévaux*. Balcanica III, *Études et documents* 3, CIBAL, Sofia 1984, 35–40.
124. *Красимир Станчев, Поетика на старобългарската литература (Основни принципи и проблеми)*, София 1982, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 46 (1980, обј. 1984) 119–125. – Критика.
125. *La question du Kosovo hier et aujourd'hui*, *Revue des études slaves* 56/3 (1984) 387–400.
126. *Настјава старе српске књижевности*. Како предавати књижевност. Теоријске основе наставе. Библиотека „Тумачење књижевности“, књ. I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1984, 135–144.
127. Теодосије, *Житије светиој Саве*, превео Л. Мирковић, превод редиговао Д. Богдановић, СКЗ, коло LXXVII, књ. 510, Београд 1984, X + 282 + 520. Аутор предговора (VII + XL), библиографије о Теодосију (211–214), библијских цитата (219–225), коментара Житија (227–282).

1985.

128. *Развој ћирилској џисма у Србији до XV века*, Balcanica III, *Études et documentes* 4, Paléographie et diplomatique 2, CIBAL, Sofia 1985, 63–93.
129. *Књижевности као чинилац инџејрације византијско-словенској Балкана*, Књижевна реч XIII/249, 25. јан. 1985, 12.

130. *Изазов критичкој историографији*, Књижевне новине XXXVI–696, 15. окт. 1985, 6. – Прештампано у: *Vesnik XXXVII*, 745, окт. 1985.
131. *Књига о Косову*, САНУ, Посебна издања DLXVI, Председништво 2, Београд 1985, 297. (Резиме на енглеском: *The Kosovo question – Past and Present.*)
132. *Српски манастири на Косову као књижевни центри*, Књижевна реч XIII/250, 10. фебр. 185, 6.
133. *Неоилаонизам у исихасичкој књижевности код Срба*, Православна мисао 28 (1985) 5–9.
134. *Није „Време родњања“*, Православље 438, 15. јун 1985, 10.
135. *Pitanje Kosova – pitanje časti. Razgovor sa Dimitrijem Bogdanović vodio Luka Mirčeta*, Student XLVIII, 30–31, 25. dec. 1985, 8–9.
136. *Православна духовност у искушењима нашег доба*, Глас цркве 1/3 (Шабац 1985) 37–47.
137. *Дело солунске браће у култури српског народа*, Књижевна реч XIII/258 (1985) 5.
138. *У прошлости увек има тајни*. Разговор са Димитријем Богдановићем водио Радован Поповић. Књижевне новине XXXVI/679–680, 1. јан. 1985, 10–11. (Критика: А. Хадри, Искривљена слика историје, Књижевне новине XXXVI/688, 15. мај 1985, 4.)
139. *Фикцијама се ништа не решава*, Одговоје А. Хадрију, Књижевне новине XXXVI/689, 1. јун 1985, 2.

1986.

140. *Шест њисаца XIV века: Григориј Рашки, Јаков Серски, Силуан, Нејознањи Свејојорац, Монах Јефрем, Марко Пећки*, Београд 1986, 309. – Избор текстова, превод на савремени језик; Предговор (7–58); Коментари (223–309).
141. Одреднице: *Akatsnik, akatist, Aleksandrida, alilujar, Andrijanta, antifon, apokrif, apostol, aprakos, arenga, azbučna pesma, azbukovnik, bdenje, Biblija, blaženi, bogorodičan, bogorodičnik, časlovac, časovi, četvorjevandjelije, či-minej, ćirilica, Dioptra, dogmatik, glagoljaš, glagoljica, glave, hagiografija, heruvika, himnografija, homilija, hoždenije, hronika–1, hronograf, hvalitni psalmi, jektenije, jevandjelje, katavasija, krmčija, krojenje, krsna slova, Lestvica, letopis, liturgija, lunovnik, Margarit, mesecoslov, Metafrast, minej, monologij, mitarstva, molban, molepstviје, molitva, molitvenik, molitvoslovlje, mrtavni, mućeničan, neproroćni, nomokanon, oглаšenje, oktoih, opštak, otaćnik, paleja, panagirik, Pandekte, papadika, paraklis, paraklitik, Parenesis, pashalija, Pćela, pentikostar, pismovnik, pitak, platenije sloves, pohvala, pojanje poezije, poslanije, povelja, povest, praksapostol, prenos moštiju, prokimen, psaltikija, psaltir, rodoslov, sabornik, sinaksar, sinodik, skazaniје, slava, slavosloviје, slovo, služabnik, Srbljak, srbulja, statije, stihirar, svetilan, Šestodnev, šestopsalmije, tajna, tipik, trebnik, trepetnik,*

- triod, trojadik, tropar, troparnik, vaskrsno jevandjelje, vazglas, videnije, začelo, zaklinjanja, zbornik, žitije*, у: Реџник књижевних термина, Београд 1986.
142. *Карејски тийиик*, Београд 1986. Фототипско издање.
143. *Разјовори о Косову*, Београд 1986.
144. *Български апостол XIII века: рџкопис Дечани-Црколез 2*, *Balcanica III, Études et documentes 5*, СІВАЛ, Софи 1986, 151. – Приређивач издања, заједно са Б. Велчевом и А. Наумовом.
145. *Књижевни значај Душановој законика*, у: Душанов законик, Београд 1986, 53–54. (У едицији: Стара српска књижевност у 24 књиге.)

ПОСМРТНО ОБЈАВЉЕНО:

1987.

146. *Апокрифният сборник от манастира Савина XIV в. в. сравнение с други подобни јужнославјански рџкописи*, Археографски прилози 9 (1987) 7–30. – Са Анисавом Милтеновом.
147. *Зайиси и натјјиси (XIII–XIX век)*, у: Задужбине Косова, Призрен–Београд 1987, 301–310. – Избор и превод текста.
147. *Повеље о земљама и задужбинама Косова*, у: Задужбине Косова, Призрен–Београд 1987, 313–360. – Приређивање и превод текста.

1988.

149. *Полијичка философија средњовековне Србије*, Филозофске студије XVI (1984, обј. 1988), 5–29.
150. *Рукојисно наслеђе Косова*, Зборник Округлог стола о научном истраживања Косова, Научни скупови САНУ, књ. XLII, Београд 1988, 73–80.

1989.

151. *Slavic Codices of the Great Lavra Monastery, A Description*, *Balcanica II, Inventaries et catalogues 8*, СІВАЛ, Софи 1989, 595. – Заједно са М. Матејићем.
152. *Исјиси из Хиландарској архива. „Дечански дневници руских калуђера“*, Хиландарски зборник 7, САНУ, Београд 1898, 199–259.
153. *Свети оци и учиијељи цркве*, Мала приручна патрологија, Београд 1989, 182.

1991.

154. *Исјорија сјаре срјске књижевности*, Београд 1991. (Друго издање).
155. *Ликови светиијеља*, Београд 1991, 210. (Друго издање.)

1994.

156. *Историја српског народа*. Књига 1, Београд 1994². – Аутор поглавља: *Почети српске књижевности* (212–229); *Преображај српске цркве* (315–327); *Српска књижевност на југословенској самосталној ствари* (328–340); *Душаново законодавство* (567–565); *Књижевност у знаку Свете Горе* (603–616).
157. *Историја српског народа*. Књига 2, Београд 1994². – Аутор поглавља: *Оживљавање немањичких традиција* (7–20); *Српска књижевност после Косова* (128–143); *Нова средњовековна књижевна делатност* (330–342); *Српска књижевност између традиције и хронике свога времена* (491–503).

1995.

158. *Хиландарски списак*, Београд 1995. Факсимилно издање, са преводом на савремени језик. (Из заоставштине Д. Богдановића припремила за штампу Љ. Јухас-Георгијевска.)

1996.

159. *Свети великомученик кнез Лазар српски*, у: *Слово о кнезу Лазару*, приредио Ратко Поповић, Ђилане 1996, 5–6.
160. Патријарх Пајсије, *Сабрани списи (Брајево писмо)*, у *две свеске*. Св. 1, превод Димитрије Богдановић и Томислав Јовановић, Београд 1996, II, 123.
161. Патријарх Пајсије, *Сабрани списи (Брајево писмо)*, у *две свеске*. Св. 2, превод Димитрије Богдановић и Томислав Јовановић, Београд 1996, II, 149.

1997.

162. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, превео са старогрчког Димитрије Богдановић, Света Гора Атонска 1997 (Друго исправљено издање), 217.
163. *800 година Хиландара (800 Jahre des Hilandars; 800 Years of Hilandar)*, електронски извор, Београд 1997. – Заједно са Војиславом Ј. Ђурићем и Дејаном Медаковићем.
164. *Истраживања у хиландарској библиотеци*, *Источник* 22 (1997) 17–29.
165. *Историјалне збирке ћирилских рукописа и старе шtamпане књије*, *Источник* 23 (1997) 32–61.
166. *Свети великомученик кнез Лазар српски*, у: *Слово о кнезу Лазару*, приредио Ратко Поповић, Ђилане 1997, 5–6.
167. *Душанов законик. Закон благовернога цара Стефана. Бистрички препис = Dushan's Code: The Code of Serbian Tsar Stephan Dushan. The Bistritsa Transcript*, превод Бистричког преписа на данашњи српски језик Димитрије Богдановић, Београд 1997.
168. *Хиландар*, Београд – Света Гора, 1997 (Друго измењено издање), 221. – У коауторству са Војиславом Ј. Ђурићем и Дејаном Медаковићем.

169. *Chilandar*, The Holy Mountain – Belgrade 1997, 221. – Издање на енглеском, са В. Ј. Ђурићем и Д. Медаковићем.
170. *Hilandar*, Heiligen Berg, Belgrade 1997, 221. – Издање на немачком, са В. Ј. Ђурићем и Д. Медаковићем.
171. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, са грчког оригинала превео Димитрије Богдановић, Шабац – Линц 1997, 213.

1998.

172. *Свети Сава*, Српски Сион 107–2/3 (1998) 131–133.
173. *800 година Хиландара (800 Jahre des Hilandars; 800 Years of Hilandar)*, електронски извор, Београд, Нови Сад 1998. – Електронско издање, заједно са Војиславом Ј. Ђурићем и Дејаном Медаковићем.
174. *Сјудије из српске средњовековне књижевности*, избор и предговор Татјана Суботин-Голубовић, Београд 1998, XL + 372.
175. *Пречистића икона „Тројеручица“*, Српски Сион 107–2/3 (1998) 4–4.

1999.

176. *Грађани сви исти Срби, Албанци, Саси, Романи*, Српско наслеђе 13 (1999) 35–48.
177. *Књига о Косову*, Београд 1999⁴.
178. Свети Јован Лествичник, *Лествица*. Са старогрчког превео Димитрије Богдановић, Београд 1999, 312.

2000.

179. *Историја српског народа*. Књига 1, Београд 2000³. – Аутор поглавља: *Почети српске књижевности (212–229)*; *Преображај српске цркве (315–327)*; *Српска књижевност на њујевима самосјатлној сиварања (328–340)*; *Душаново законодавство (567–565)*; *Књижевност у знаку Свете Горе (603–616)*.
180. *Историја српског народа*. Књига 2, Београд 2000³. – Аутор поглавља: *Оживљавање немањичких традиција (7–20)*; *Српска књижевност после Косова (128–143)*; *Нова средишта књижевне делатности (330–342)*; *Српска књижевност између традиције и хронике свога времена (491–503)*.
181. *Косово у повељама српских владара*. Прир. Ирена Арсић, Ненад Новаковић. Превод повеља Димитрије Богдановић, Бања Лука – Београд, 2000, 207.

2001.

182. *Време и вечност. Саборник српских молићава XIII–XX*. Превели са српскословенског Димитрије Богдановић и др, Београд – Валево – Србиње 2001, 273.

183. Монах Теодосије, *Чуда Светиої Саве*. Превод Димитрије Богдановић, Костолац 2001, 104 стр.

2003.

184. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, превео са старогрчког Димитрије Богдановић, 4. издање, Света Гора Атонска 2003, 217 стр.; Предговор (7–8).
185. С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 239. (Превод хрисовуље у Д. Богдановић, 117–144).

2004.

186. *Српски манастири на Косову као књижевни центри*, Православно дело 4 (2004) 97–101.

2005.

187. *Ориџен*, Источник 49/50 (2005) 54–57.

2006.

188. *Историја Црне Горе. Књ. 2, Од краја XII до краја XV вијека*. Том 1. Црна Гора у доба Немањића, Подгорица 2006. – Одељак: Књижевност (95–117).
189. *Историја Црне Горе. Књ. 2, Од краја XII до краја XV вијека*. Том 2. Црна Гора у доба обласних господара, Подгорица 2006. – Одељак: Књижевност (372–412).
190. *Књија о Косову*, Београд 2006, XIX + 465. Резиме на енглеском: The Kosovo Question – Past and Present (429–437).

2007.

191. *Јован Стерија Појовић и средњи век, у: Јован Стерија Појовић: 1806–1856–2006*. Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. 117. Одељење језика и књижевности, књ. 17, Београд 2007, 621–629. – Посебан отисак под називом: *Јован Стерија Појовић и средњи век* (Jovan Sterija Popović and Serbian Middle Ages), Београд 2007.
192. *Рукописно наслеђе Косова*, Православно дело 13 (2007) 96–104.

2008.

193. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, са грчког оригинала превео Димитрије Богдановић, Београд, Бања Лука 2008, 204.
194. *Књижевни значај Душанової законика, у: Душанов законик*. Приредила Биљана Марковић, превод Никола Радојчић, Београд 2008, 62–64.
195. *Списи о Косову. Монахиња Јефимија, кнез Лазар, кнегиња Милица, Вук Бранковић, нејознаїти раванички монаси, Давид, Јелена Балшић, Антоније Рафаил Ејакшић, Десиої Сјефан Лазаревић, најстарији српски записи*

- о Косову, приредила Милица Грковић; преводи на савремени књижевни језик Ђорђе Сп. Радојичић, Димитрије Богдановић, Радмила Маринковић и Ђорђе Трифуновић, Београд 2008, 196.
196. *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, Београд – Бања Лука 2008, XI + 235.
197. *Свети оци и учитељи цркве. Мала приручна историја*, Београд – Бања Лука 2008, 182.
198. *Ликови светитеља*, Београд – Бања Лука 2008, 210.
199. Свети Јован Лествичник, *Лествица*. Превео са старогрчког Димитрије Богдановић, Света Гора Атонска 2008⁵, 217. Предговор (7–8).
200. *Хитографска предања о Италији у српско-византијским прилозима XIV–XV века*, Глас 409/24 (2008) 97–104.
201. Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић; данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић и Дамњан Петровић, Београд 2008, 421.
202. Свети Сава, *Сабрани списи*, приредио Димитрије Богдановић, Београд 2008, 268. Предговор: Свети Сава (7–32). – Данашња језичка верзија заједно са Лазаром Мирковићем.
- 2009.**
203. *Књижевни списи десетог Стефана Лазаревића*, у: Стефан Лазаревић, *Слово и написи*. Избор и предговори Миодраг Павловић. Текстове приредио Димитрије Богдановић, Београд 2009, 12–139.
- 2010.**
204. *Текстологија и критичко издање Старих српских јовеља и родослова*, Глас 415/ 26 (2010) 53–61.
205. *Свети Сава*, у: *Свети Сава*. Приредио Томислав Јовановић, Нови Сад 2010, 195–208.
- 2011.**
206. *Опис ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани*. Књ. 1. Приредила Надежда Синдик, Београд 2011. – Заједно са Љубицом Штављанин-Ђорђевић, Биљаном Јовановић-Стипчевић, Љупком Васиљев, Луцијом Цернић и Мирославом Гроздановић-Пајић.
- 2012.**
207. *Археографско одељење Народне библиотеке СР Србије (новембар 1968)*, Археографски прилози 34 (2012) 157–189.

208. *Теодосије*, у: *Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије*. Приредила Љиљана Јухас Георгијевска, Нови Сад 2012, 401–416.

2013.

209. *Пројам научних истраживања Археографској одељења за 1971/75. годину*, Археографски прилози 35 (2013) 193–207.
210. *Византијски књижевни канон у српским службама средњег века*, у: *Спара српска поезија, записи и написи, аргументе*. Приредио Томислав Јовановић, Нови Сад 2013, 405–424.

2016.

211. *Косово у повељама српских владара*, уредници Ирена Арсић, Ненад Новаковић; превод повеља Димитрије Богдановић, Бања Лука – Београд, 2016, 206.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

**СЛОВО О СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ
НЕПОЗНАТОГ РАВАНИЧАНИНА У СРПСКОСЛОВЕНСКОЈ
РУКОПИСНОЈ ТРАДИЦИЈИ**

*ИРЕНА ПЛАОВИЋ**

Апстракт: У раду се доноси издање *Слова о Свјетом кнезу Лазару* непознатог Раваничанина, на темељу српскословенске рукописне традиције, као полазиште за даље тумачење, разумевање и вредновање овог књижевног дела у оквирима српске средњовековне књижевности. Издање је приређено на основу преписа из рукописних збирки светогорских манастира Хиландара (Хиландар 482), и Светог Пантелејмона (Пантелејмон 22), рукописа из Пећке патријаршије (Пећ шт 17), као и на основу изгорелог рукописа из старе Народне библиотеке у Београду (НБ 556, издање Алексе Вукомановића). За основни текст издања узет је препис Пантелејмон 22.

Кључне речи: кнез Лазар, непознати Раваничанин, текстологија, рукописи, српскословенски

На почетку круга текстова посвећених кнезу Лазару и Косовском боју стоји, највероватније, баш ово слово¹, нама данас незнанога писца, чија је анонимност до крајности доведен топос скромности и

* Ирена Плаовић, докторанд на Филолошком факултету Универзитета у Београду, irena.plaovic@gmail.com

¹ О његовом датовању (између 1392. и 1398. године) Ђорђе Трифуновић пише: „Слово је први покушао временски да одреди Фрањо Рачки (1431–1432. година). После скоро пола столећа Драгутин Костић је поставио највероватније временске границе. Прва је (...) 1395, то јест први податак о кнегињи Милицы као монахињи Јевгенији (...), а друга (...) 1398. (...). Испитивања Ђорђа Сп. Радојичића показала су касније да се Милица замонашила после 6. августа 1392. године. Стога је тек после ових испитивања могао да се постави временски распон у коме је написано Слово: између 1392. и 1398. године“. Трифуновић 1968: 126. Катарина Мано-Зиси у свом скорашњем истраживању каже да се „Слово о кнезу Лазару од непознатог писца, Раваничанина, може сматрати најстаријим списом из циклуса косовских дела посвећених страдању и прослављању мученичке смрти кнеза Лазара и српских јунака“. Мано-Зиси, стр. 2, у штампи.

самоунижења. Ако поезија награђује славом и јунака и аутора, потпуно одрицање од „награде“ за труд и најдиректније обезбеђивање славе и помена жанром похвалног слова на самим зачецима једнога култа, дају посебну дубину поетици посвећености непознатог Раваничанина.

Поетика њосвећености израз је топоса скромности, метафизичке одговорности за реч и увек на специфичан начин ангажоване природе књижевног рада наших средњовековних писаца. Веровање у способност речи да из оностраности доспе у оностраност условило је поменути појачану одговорност, снажан осећај и писаца и читалаца да је оно изречено и написано неодвојиво од више духовне стварности – што је концепт драстично различит од савременог поимања књижевности. То веровање (као и осећај да се писац налази у савтаралаштву са Творцем) имало је и других поетичких последица, попут разгранатог коришћења општих места и непостојања савременом читаоцу блиских концепата оригиналности. Слично је и са симболичким сликањем простора,² или са грађењем јунака хагиографије – у сваком случају појединачно је подређено општем, конкретно је подређено апстрактном. Ако је књижевност, између осталог, представљала облик комуникације са трансцендентним, она је морала имати утврђен језик, и тај се језик морао приближити особинама духовног света – који је ближи апстрактном него конкретном, ближи симболичком него реалистичком (поимању простора) итд. *Анџованости* средњовековног књижевника разликује се од уобичајеног – савременим, социологији и идеологији наклоњеним теоријама тако примамљивог – политичког ангажмана. Тај ангажман у средњем веку, разуме се, јесте био и државни, и тај се моменат не може пренебрегнути, нарочито у саставима посвећеним владарима, у реторском жанру похвалног слова. Епидеиктика реторика начелно је у Византији, па и у нашој књижевности, преузела примат у односу на античко судско и политичко беседништво управо из државних разлога³ – али је ангажман средњовековног аутора првенствено метафизички. Ако би се он, на пример, у случају нашег слова одредио као деловање у правцу успостављања култа,⁴ онда

² В. Трифуновић 1968, Шпадијер 2014: 169–175.

³ “The most obvious political function of epideictic is in expression of loyalty to the state by an individual”. Kennedy 1983: 24. Видети и: Бек 1998; Курцијус 1971.

⁴ А са реторичке тачке гледишта успостављање култа би било реторичко *move* – оно на шта беседник треба да покрене...

би то деловање било религиозно и, мада мученички култ владара са становишта двадесетпровековног читаоца може бити политички објашњен, за средњовековног читаоца или слушаоца он, пре свега, припада духовности. Аутор, описујући страдање и мучеништво Светог кнеза, као и свечани чин преноса његових моштију у задужбину, постаје тако својеврстан посредник, помагач Лазаревог ступања међу свете, онај који својим словом треба да утврди веру народа.⁵

Са таквом важном и одговорном улогом није се могао хватати у коштац недовољно образован аутор. Вештина коју наш непознати писац показује у структурирању свога слова не потиче само од талента – она је резултат својеврсног школовања. Сем теолошког образовања и изузетног познавања Библије, полифонична структура *Слова* – у којој се, поред гласа непознатог писца, чују и гласови Лазара, ратника и госпође Јевгеније, сви пажљиво изграђени и укомпоновани као мали говори унутар говора – сведочи о великом реторском умећу, чију је основу свакако чинило познавање правила византијске, тиме и античке, реторике.

Ова сазнања – да је у питању теолошки и реторички добро поткован аутор – међу ретким су извесностима које нам осликавају мутни и удаљени лик нашег незнатог писца, којег условно зовемо Раваничанином, и који је, попут многих оновремених стваралаца, остао анониман, остављајући, притом, ипак у српском средњовековљу тако ретке, аутобиографске исказе.⁶ Ова парадоксална позиција аутора уклапа се у шири систем антиномија на којима почива средњовековна поетика.

Полифонија у грађењу овога слова кореспондира са једном другом – полифонијом гласова читача средњовековног дела, коју чине аутор, писар(и), текстолог, преводилац и најпосле „обичан“ читалац,

⁵ У својој студији о култу кнеза Лазара, Раде Михаљчић закључује како је управо бројност култних списа, житија и слова, и њихова појава одмах након транслације, доказ да се радило о организованом, а не самониклом култу (Михаљчић 1984: 155). Он такође сматра да је званична канонизација кнеза Лазара извршена при самом крају преноса моштију, а овај став делимично се ослања на редослед култних радњи какав је дат у слову непознатог Раваничанина (Михаљчић 1984: 157). Још један закључак Михаљчић изводи из бројности организоване књижевне делатности: „Бар један од десет познатих списа о кнезу Лазару свакако је припреман за пренос моштију из Приштине у Раваницу, односно за чин установљења култа“ (Михаљчић 1984: 165). Можда баш овај.

⁶ Трифуновић 1968: 126–127.

и на чијем преплитању се уистину ствара средњовековни текст. Ако се „догађај живота текста, то јест његова права суштина, увек одвија на граници двеју свести“, како верује Бахтин,⁷ онда се тај догађај у случају старог текста одвија на границама већег броја стваралачких и читалачких свести, у вишегласју читања. Старе рукописе неретко је писало више руку, и из више „руку“ их ваља читати.

У времену посттекстуалних теорија, у доба теоријски браћеног нечитања,⁸ текстологија старе књижевности остаје привржена пажљивом рашчитавању, које, можда, није врхунац херменеутике, али јесте њен добар почетак. Метода различитости, уосталом, као права упоредна метода, има шта да пружи и савременом компаратисти, који би, можда, могао да се приближи смислу књижевног дела на онај начин на који се текстолог приближава идеалном тексту – посвећеним и темељним рашчитавањима. У том смислу би изучавање старих књижевности, које само по себи захтева већу филолошку спремност и напор приближавања, могло да буде добро полазиште за свеколико тумачење књижевности: прићи јој пажљиво, са чуђењем, са велике удаљености, без унапред усвојених значења, и трагати за њима са свим филолошким оруђима.⁹ *Поеџика ѿосвећености* зато се не односи само на средњовековног аутора, него и на његовог тумача, који, полазећи од помоћне филолошке дисциплине (као својеврсног *ѿојоса скромности*), пред-херменеутичким деловањем, пред-читањем и превођењем, доприноси порађању текста (*анијажовано, са одјоворношћу*).

*

Сврха овога рада првенствено је издање текста на темељу доступних преписа, као битан корак у његовом тумачењу, разумевању и вредновању у оквирима српске средњовековне књижевности. Након истраживања појединих преписа, утврђивање текста на основу познате српскословенске књижевне традиције чинило нам се као главни

⁷ Бахтин 2013: 211

⁸ Видети добру, новију критику оваквих теорија, пре свега Франка Моретија или Пјера Бајара, коју је дала Адријана Марчетић у књизи *О новој комјаралистичности*, 2015.

⁹ Не треба се уопште чудити што су многи од највећих двадесетовековних тумача књижевности били и медијевисти – Ханс Роберт Јаус, Умберто Еко, Ернст Роберт Курцијус, Ерих Ауербах...

услов за даља читања, као степеник који води до отворених врата нових проучавања.

Слово о Светом кнезу Лазару непознатог Раваничанина¹⁰ познато нам је у релативно малом броју преписа од којих су нам доступна била само четири, три сачувана, и један, нажалост, страдао у безумном немачком бомбардовању Народне библиотеке 6. априла 1941. године. Овај, четврти препис, рашчитао је и објавио Алекса Вукомановић далеке 1859, а прештампао га је Ђорђе Трифуновић у књизи *Примери сѣаре срѣске књижевности* 1975. Доступна су још два, рускословенска преписа овога дела – један у Србљаку са краја осамнаестог века, који се налази у збирци манастира Хиландара под бројем 505, и други који је припадао карловачкој Патријаршијској библиотеци, а данас се налази у библиотеци Српске патријаршије под бројем 51. Они у овој студији, посвећеној српкословенској рукописној традицији Слова, нису узети у обзир.

Преписи који су нам били доступни – на микрофилму или на фотографијама – потичу из рукописних збирки светогорских манастира Хиландара (Хиландар 482) и Светог Пантелејмона (Пантелејмон 22), као и из рукописне збирке Пећке патријаршије (Пећ 17 шт).¹¹ Опис хиландарског рукописа преузет је из *Каталога ћирилских рукописа манастира Хиландара* Димитрија Богдановића,¹² а описи пантелејмонског и пећког преписа из радова Ирене Шпадијер,¹³ односно Катарине Мано-Зиси.¹⁴

ХИЛАНДАР 482

Зборник јеромонаха Ореста (1536.)

Папир, I + 172 л. 210 × 150 мм. Повез кожни из XVI века. Полуустав и делимично брзопис, српска редакција, ресавски правопис, више руку. У питању је зборник литургијско-хагиографских списа.

¹⁰ Или непознатог писца, како га назива Ђорђе Трифуновић, наглашавајући, ипак, да се ради о монаху из Раванице. Трифуновић 1968.

¹¹ Захвалност за уступање ових материјала (пећког и хиландарског преписа) дугујемо Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, а посебно Љиљани Пузовић, чија су компетентност и предусретљивост у знатној мери олакшали пут једног истраживача-почетника.

¹² Богдановић 1978: бр. 482

¹³ Шпадијер 2014: 269; први детаљан опис у: Tachiaos 1981: бр. 22.

¹⁴ Мано-Зиси (у штампи).

Садржај:

- л. 2 Служба Јовану Рилском
- л. 26 Житије Јована Рилског од Јевтимија Трновског и пренос моштију од Владислава Граматика
- л. 53 Служба архистратигу Михаилу и другим бестелесним силама
- л. 69 Стихови анђелским чиновима
- л. 76 Чудо арханђела Михаила у Хонама
- л. 87 Јована Златоустог беседа о серафимима
- л. 93 Житије Свете Јелене, Данилово
- л. 117 Служба великомученику Лазару, са пролошким житијем
- л. 156 Слово о кнезу Лазару (о страдању и преносу моштију)

ПАНТЕЛЕЈМОН 22

Хартија, 280 × 190 мм, 311 листова, 26 редова на страни; прва четвртина XV века, без завршетка, једна рука, српска редакција, полууставно писмо.

Састав:

- л. 1а Житије Светог Атанасија Атонског;
- л. 71а Житије Светог Григорија;
- л. 116а Мучење Светог Ипатија Гангрског
- л. 135а Апокрифно Покајање Кипријана
- л. 157а Мучење Светог Кипријана и свете Јустине
- л. 161а Страдање светих седам младића ефеских
- л. 176а Сповіданије о житију Ксенофонта бољарина
- л. 188а. Повест о икони Исуса Христа у Халкопратији
- л. 297а Јефремова похвала четрдесеторици светих севастијских мученика
- л. 225а Поученије Христофора, епископа александријског
- л. 238а Слово о поснику Амфилохију
- л. 243а Житије Светог Петра Коришког од Теодосија Хиландарца
- л. 266а Мучење светих жена Минодоре, Митродоре и Нимфодоре
- л. 274а Слово о Светом кнезу Лазару непознатог Раваничанина
- л. 283а Физиолог.

ПЕЋ 17 шт

Служабник штампан при цркви Светог Ђорђа у Горажду 1519, 135 листова (придодати рукописни део од 95. до 135. листа). Димензије ове две целине у формату четвртине варирају због оштећења: штампана књига 200 × 135/140 мм, а рукопис 195/190 × 135/130 мм.

Својевремено је Ђорђе Сп. Радојичић набројао следећих пет преписа: четири у Народној библиотеци, под бројевима 556 (495),¹⁵ 264 (384),¹⁶ 1209, 631 (478),¹⁷ и један који је припадао карловачкој Патријаршијској библиотеци (данас у Библиотеци српске патријаршије под бројем 51).¹⁸ У међувремену су рукописи Народне библиотеке страдали у немачком бомбардовању, а пронађени су нови, које смо горе набројали.

За основни текст нашег издања узет је препис Пантелејмон 22. Њега је, у свом опису рукописа манастира Светог Пантелејмона, издао 1981. године Антоније-Емил Тахиаос.¹⁹ Уз пећки препис он је најстарији, али је, за разлику од пећког, целовит, боље очуван, без грешака у редоследу и у начелу најпоузданији. Разлике на које смо у преписима наишли релативно су бројне, али ипак нису велике.

Истраживање овог слова било је још шездесетих година део опширнијег бављења Ђорђа Трифуновића већим бројем дела која чине круг посвећен кнезу Лазару и Косовском боју. У разматрању изабраних детаља, попут симболике прозе, симболике службе, Лазареве беседе и молитве, хора ратника, боја, победе и венаца, плачева, и природе, Ђ. Трифуновић је дао изузетно темељне увиде, подстицајне за даља истраживања. Осим закључака које је тада, узевши у обзир доступне му изворе, могао суверено донети, Трифуновић је исправно наслутио и неке односе који се увидом у новопронађене преписе у потпуности потврђују. Тако он наводи да је препис Народне библиотеке, иако млађи од хиландарског, бољи и ближи изворном тексту, као и да је очигледно припадао групи преписа који су више поштовали предложак.²⁰ Увид у пантелејмонски и пећки препис речито потврђује исправност Трифуновићеве претпоставке.

Док је текст издања Алексе Вукомановића рукописа из Народне библиотеке (НБ 556) веома близак пантелејмонском препису, са минималним разликама (једна се тиче изостављеног предлога, а две су разлике по једног слова у речи), дотле за хиландарски препис (482) можемо са сигурношћу рећи да је (директно или индиректно)

¹⁵ Стојановић 1903: 355.

¹⁶ Стојановић 1903: 108.

¹⁷ Стојановић 1903: 330.

¹⁸ Радојичић 1940: 52.

¹⁹ Tachiaos 1981: 60–66.

²⁰ Трифуновић 1968: 117.

преписан са пећког предлошка.²¹ Природа одступања у односу на текст пантелејмонског рукописа поклапа се са природом пећких одступања, с тим што их, у односу на пећка, има готово четири пута више. Иако су, бројчано гледано, разлике између издања преписа Народне библиотеке 556 и пантелејмонскога преписа мање него оне између пећког и хиландарског, ипак су сличности међу потоњима карактеристичније, па нас, природно, воде до нешто поузданијег закључивања о претпостављеном преписивању једног са другог. То, међутим, не значи да не можемо претпоставити да је препис, што га је издао Алекса Вукомановић, и сам био, непосредно или посредно, преписан са старијег, у овом случају пантелејмонског преписа. Закључак који, упркос свим условностима, можемо донети, јесте тај да постоје две различите „линије“ у преписима овога дела, од којих тренутно у сваку спадају по два – један старији и један млађи, а није искључено да би се, можда, увидом у изгореле рукописе и они могли прикључити овим двома „линијама“. Или би, пак, творили трећу. Ваља нагласити да разлике међу њима нису тако велике да би се могло говорити о двома редакцијама. У ствари, тешко се може говорити и о неком правом гранању (због тога је и мање или више срећно изабран израз „линије“, смештен под наводнике), када се у обзир узме природа разлика међу њима. Како је Катарина Мано-Зиси приметила, и тиме нам значајно прокрчила путеве, пећки препис, смештен у штампану књигу, делом је погрешно увезан. Тако погрешно увезане свешчице знатно су пореметиле редослед текста, готово до неразумљивости.²² Хиландарски препис писан је потпуно истим, погрешним редоследом, с тим што се прекиди текста тамо нису поклапали са крајем листова, па је долазило до наглих прекида и несувислих стапања разних делова текста, некад и на нивоу једне речи.²³ У свим осталим појединостима, међутим, разлике између ова два преписа и оног пантелејмонског и млађег Вукомановићевог нису довољно велике да бисмо са поуздањем могли тврдити да припадају различитим „гранама“ преписивања. Разлике које смо бележили као

²¹ То је уочила Катарина Мано-Зиси.

²² „У неком моменту, приликом повезивања свешчица, управо у том дописаном делу последње свешчице, један дволист је стављен погрешно испред друга два дволиста, чиме је поремећен њихов редослед, а тиме и континуитет садржине“, Мано-Зиси (у штампи).

²³ Нпр. очитанаа место прѣдпоуѣитанаа, а потом исти префикс спојен са другом речју у наредном прекиду редоследа – прѣджитѣ, место житѣ.

релевантне најчешће су морфолошке, некад су у питању изостављања, односно уметања предлога и везника, а свега на неколико места уочили смо лексичке и значењске разлике.²⁴ Синтаксичких разлика готово да и нема, ако се изузме неколико инверзија које су могле настати и случајном пермутацијом реда речи у неким изразима, и које свакако не чине значајну промену. Уопште, већина разлика указује на омашке, случајна изостављања и погрешан редослед, а само мали део разлика сведочи о слободнијем односу преписивача према тексту.²⁵ Не можемо, дакле, са поузданошћу рећи да је пећки, и са њега преписиван хиландарски рукопис, имао неки предложак друкчији од оног са ког је преписан пантелејмонски. То није искључено, али се не може одлучно тврдити, посебно када се у обзир узме да између хиландарског и пантелејмонског преписа постоји готово четири пута више разлика него између пећког и пантелејмонског; у питању су, дакле, појединачне измене писара, а не неке системске разлике које би указивале на посебну грану преписивања.

*

У издању су скраћенице са титлом разрешаване у полукружним, а оне без титле у угластим заградама. У стреластим заградама налазе се испуштена слова, док су надредна спуштана у ред. Надредни знаци су изостављени, осим у два случаја кад означавају бројну вредност. Брух-цифре упућују на напомене уз издање, а звездица испред прве речи у једном изразу указује на то да се напомена односи на читав израз.²⁶

²⁴ Можда најречитији пример представља израз женскыи плакавъ у Пантелејмону, наспрам пећког и хиландарског житѣискии. Није сасвим јасно шта би у датом контексту овај други израз значио, а свакако је онај пантелејмонски логичнији, и, вероватно, тачнији.

²⁵ На пример, замена именице придевом, али тако да се значење ипак сасвим не мења: мрачни скръби облакъ у Пантелејмону 22, наспрам мракъ и скръбны облакъ у Х482.

²⁶ У доношењу текста *Слова* руководили смо се начелима која примењује Ђорђе Трифуновић у својим издањима, као и решењима у раду: В. Бјелогрлић, Т. Поповић, И. Шпадијер, *Скраћенице најстаријих српских рукописа*, АП 8 (1986) 39–61.

СЛОВО О СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ НЕПОЗНАТОГ РАВАНИЧАНИНА
(ПАНТЕЛЕЈМОН 22)(274δ) *ионїа· ѿ·²⁷

ѿ бл(а)женнѣмъ и пр(и)сноподинаемѣмъ князе лазаре и иже съ нимъ избениены(хъ) православныхъ ѿт[ъ] нечестивыхъ[ъ] агарень и ѿт[ъ]²⁸ чести житїа его въспомѣноутїе и ѿ страданїи его, и мощен прѣнесенїи, слово· *бл[аго]с[ло]ви ѿт[ъ]че·²⁹

Вси оубо страд[а]льствїи подвижи прославлени· и чюдимо ис(ть) въсудѣ праведныхъ[ъ] страданїе· троуднѣ бо поутникомъ, припоутные прохладяють сѣни· и оутроужденїи приемше, ѿт[ъ] поутншествовнаго оулакавають троуда· елмаже и мы, такоже по поуты нѣкоемъ въ житїи семъ шествоуемъ· поуты же сего, страд[а]нїе много· и дарока намъ въсудѣ б(ог)ъ м(о)л(и)твнныє сѣни· не тѣю житѣискыє, нь и д(о)ушевнныє прохладяти троуди· м(о)л(и)твннаа бо сѣнь, меда сладтаншиди напоенми, с(вѣ)тыхъ(ъ) моужїи чюднымми повѣстми оупокоиваетъ· и иже въ многопечаловнѣмъ поуты житїа ходивших, приемъ поконть разлчнымми содры· аште бо грѣшнь выидеши въ покаанїа сѣнь, (275а) тогда г(оспод)ъ въводит[ъ] те въ вѣчныє сѣны· аще ѿбрѣменень боудеши житїа сего и богатства печалми абїе ти ап(о)с(то)лъ брѣме отиметь гл(агол)е· ничтоже въ миръ съ вънесохом[ъ] гавѣ тако ниже изнести можемъ· и аще бѣдами одрѣжимъ прїидеши покровъ севѣ на м(о)л(и)твуо тако ѿт[ъ] одра мегка встанеши· разлчньнъ въсѣмъ х(ристо)с(ъ) страннопріемць и дѣлатель къ въсѣмъ³⁰ сп(а)сенїю бываеть· промышляет(ъ) бо чл(ове)чьскын животь, такоже свон домъ домоу вл[а]д[ы]ка, комоуждо почѣсти противоу подавае подвигомъ сам бо р(е)че· слаवेशе³¹ ме прославлю· и хотен съ мною быти, да възметъ кр(ъ)сть и грѣдетъ по мнѣ· сего рад[н] мнози, и иноци и мирсїи послѣдоваше и до н(ы)на послѣдѣють· нхже житїе на н(е)б(е)сѣхъ ис(ть), мы же оубо тѣх[ъ] въспоминанїемъ³² своа чювьства зѣло ѿслаждаемъ единного бо их[ъ] страданїа и троуди и по х(ри)с(т)ѣ сьмрьть прѣд[ъ] вами прѣдставивъ, не мала чюда <вас(ъ) испльню>

Сих[ъ] рад[н]³³ трьбл(а)женнаго и великааго кнеза лазара память и страд[а]нїа (275δ) вамъ възвѣстити хошоу· едва бо аще и многыє и великыє нас(ъ)

²⁷ м(ѣсе)ца юниа ен д(ь)нь Пек 17 шт; X 482.

²⁸ Нема X 482.

²⁹ Инверзија X 482.

³⁰ въсѣхъ ПЕК 17 ШТ; X 482.

³¹ слаवेशен X 482.

³² въспоминаемъ X 482.

³³ Нема НБ 556 (изданье Алексе Вукомановића).

повести въздвигнути могоуть къ житїа исправленїю· и прѣдлагает[ь] се ѿбо намь слово· прочитающихъ рад[и] ползи, а не мѹжа рад[и] похвали· испльн[ь] бо блаженнын н(є)б(є)сных(ь) и агг(є)лских(ь) похвалъ, коюю хоцеть нас(ь) бранных[ь]· и страстьнь и оумь и слово нмоущих[ь] похвалоу· не паче ли бл(а)женномѹ аще³⁴ на то дръзньдль бых[ь] била би досада· нь просто юже ѿ немь начиннаю повѣсть·

Бѣ ѿбо бл(а)женнын съ мѹжь, бл(а)городних[ь] и бл(а)гочьстивых[ь] родителїи с(ы)нь· и праведнаго лазара и дрѹга х(р)с(то)ва тьзонменство ѿт[ь] родителїи имь имѣе· и соупрѣжннцоу поемь и с(ы)новомь и дщеремь ѿт(ь)ць бынвь и различныхъ рад[и] добродѣтелїи, всєе срьбские землє самодрьжьць быс(ть)· и многыє с(вє)тыє и д(оу)ховныє мѹже къ шкрьмленїю жизни своеє наставники себе и свѣтники имѣше· и многаа лѣта въ бл(а)год(ь)ньствы проваждає· инныхъ любє· нищїх[ь] мноує· старых[ь] тако родителє по(276а)чнѹде· срѣднїхъ тако братїю· юных[ь] тако с(ы)новн³⁵· цр(ь)кви обнавляє, нынєж[є] ѿт[ь] основанїа въздвижає· и многыє творє м(н)л(о)стинїє и бесчислыныє· ихже н(ы)нѣ мы ни изнїсти, ни писаннїю прѣдати възмагаемь· нь иже всьа добра назырающїа забвїсть· видѣ и наше бл(а)гоє, горкымь окомь· и бєхѹде възселенною и до нас(ь) достиже· простырає слѣдн³⁶ скрѣви, бл(а)гополоучнѣ и намь приврѣже се· вьстави бо великаго и сѣло горкааго възсєго ьзыка тоурььскаго амнрѹ· мѹрать нмє нмоуща· нже многы покорнв ьзыкы, и съ³⁷ вьсѣми нми прїнде на нас(ь)· гаро зѣло дыхає и лютѣ сверєпо рыкає, на бл(а)женнаго сєго мѹжа· и на в[ь]соу его ѿт[ь] б(о)га данною емоу дрьжавоу· съ нже его м(о)лшаш³⁸, свонми довлннн се и мирнаа лєбнзати и състави ти нѣкогда крѣвѹдбїнствєвною деснїцѹ и сътворннн мирь съ нами х(р)н(с)тїаны не бо рєч(є) радѹют[ь] се в[ь]сѣх[ь] нас(ь) вл[а]д[ь]ка и г(оспод)ь зрє, на в[ь]сакь д(ь)нь обсонм³⁹ крѣвѣмь пролннкаемомь· ѿн[ь] же такоже аспыдь (276б) глѹхы затыкаашє ѿшн свон· и вьс(ь) готовь бѣ къ оубїнствєвомь и крѣвопролнтію· не вєды ѿкааннын, тако на се мьць острєт[ь] бѣ· такоже послѣждє слово гавннть· сы же бл(а)женны к свонм⁴⁰ емоу гла(гол)ашє· братїє и чєда· болше кєст(ь) намь да єднннь грѹбь вьсѣхъ вькоупѣ прїнметь нас(ь)· неже зрѣти родителє и сьродники наше въ тоуждоюю ѿтводнннн землє· нь такоже сладкннх[ь] насладнншѹм[ь] се, снцє и ноуждннх[ь] не ѿтѣбгнєм[ь]· нь положнмь д(оу)шоу свою за дрѹгы своеє такоже

³⁴ Следи уметнуто и X 482.

³⁵ с(ы)новѣ Пеѣ 17 шт; с(ы)новѣ X 482.

³⁶ сл. ум. и X 482.

³⁷ нема X 482.

³⁸ сл. ум. сє, X 482.

³⁹ ѿвонх[ь] Пеѣ 17 шт; X 482.

⁴⁰ свонх[ь] X 482.

реч(ь) г(оспод)ь· они же в[ь]си въѣдѣтѣ сотвѣщаше· готовы есмь не прѣслоушати повелѣнїа твоего, нь и множанша покажемь сот[ь] ихже рек(ь)ль еси· и сонь оубо многа⁴¹ потвѣрждае ихъ гла(гол)аше нмь· и оны емоу такожде· ихже н(ы)на оставлаемь слова рад[н] съкращенїа·

И прѣч(н)стѣихъ таинъ причестивше се, и другъ дробѣа лобзавше· и праведнын оубо, праведноу и ть гарос(ть) подвигъ· съ всѣми сими срѣтаеть оного лютаго воинства начелника· на нѣкоем зѣло велицѣ⁴² поли· и бѣ обонхъ (277а) плькь велинкь зѣло зѣло⁴³· снх(ь) ѡбо множае, ѣ⁴⁴тысоушь· онѣх[ь]⁴⁵ же езыкь не мьне, ѣ⁴⁶тысоушь· нь приклонита ми мьсль вашоу, ѡ с(вѣ)щенны⁴⁷ и б(о)голюбивы съборе· да слышите страшнык и чюднык оны⁴⁸ повѣстн· срѣтають их[ь] такоже реч(е) се· и что бѣ· бхъть нѣкын и тоутънь несказаньнь слышааше с(е)· ч(ь)л(овѣ)ци выпїахоу· коны выскаахоу· ороужїа звѣкъ творааѡд· стрѣли лѣтеѡд сл(ь)нце застоупающе· трѣскове огннны трѣскахоу· земля белми боугааше· въздоухъ гръмѣше· и такоже дымомь мрачномь обиваше с(е)⁴⁹ и воинства сот[ь] обондѡ другъ на дробѣа наскакающе· съветца се ороужїа и землю озарающе· рѣкы ж(е) крѣвен сот[ь] в[ь]соудѡ· и многа въсоудѡ трѡпїа· такоже на жетвь класовом(ь) сице воинномь на зем<лю> сот[ь] острыхъ ороужїи падающїимь· и поле оно такоже езеро нѣкое крѣви пролитїем(ь) обагрено зреше се· и тако лютаго орѣжника оного и крѣвопїицѡ съ множьствомь его многыим<ь> (277б) лютѣн съмреть сот[ь] слаше· тог[а] же тогда ѡбы мнѣ, и бл(а)гочѣстивомоу и блаженномѡ и самодръжавномѡ великомоу кнезѡ лазарѡ главоу сот[ь]сѣкоше и множьство бл(а)городных[ь] и бл(а)говѣрных[ь] хр(ис)тїанъ при немь избеше· и в[ь]си коупно вѣнцѣмь ѡвѣззоше се· многаци бо и праведнїи, въ роуки нечѣстивых[ь] попушуют[ь]⁵⁰ се· не да они прославет[ь] се, нь да сїи свѣтаѣнише вѣнчаны боудотъ· и архїерен сот[ь] ближних[ь] иже тамо градовь изышдъ съ в[ь]сѣмь прич[ь]томь своимь⁵¹· и бл(а)женнаго и новааго лазара тѣло

⁴¹ нема X 482.

⁴² велицѣмь X 482.

⁴³ нема X 482.

⁴⁴ сто X 482.

⁴⁵ Изостављено све до тысоушь, али потом у дну стране додато (тек допола се види због оштењеня) и уместо ѣ стоји сто Пећ 17 шт.

⁴⁶ триста X 482.

⁴⁷ Оштењенє и прекид текста све до прор(о)чѣскоє реченїе... што се налази на листу 131а Пећ 17 шт.

⁴⁸ онѣ X 482.

⁴⁹ Нема X 482.

⁵⁰ Пошлїлет[ь] X 482.

⁵¹ своихъ X 482.

сь мнсогою чьстїю въ цр(ь)квн погрее· б(о)гомрьсїи же онь изманати, јакоже мало пождаваше· пакы јакож[ε] пчелы просыпаше с[ε], и всоу земю нашѡ протекше⁵² не бо бѣ к[ь] томоу кого възбраняюща тѣмь· не бѣ злоба юже не сьтворише· и бѣ видѣти⁵³ прор(о)чьское реченїе второє бывающе· б(о)ж(е) прїидоше езыцы въ достоганїе твоє· и не тїтїю оскврнїше с(в)ѣтѣе цр(ь)квы, нь и огню дѣл(о)твораахоу нхъ· и положише троупїа (278а) рабъ твонх[ь] брашно птицамъ н(ε)б(ε)сныимъ· пльти прѣподобных[ь] твонх[ь] звѣремъ земельнымъ· не окр(с)ть їер(о)с(а)л(н)ма тькмо нь по в[ь]сен земли сен⁵⁴· и бѣ плачь и рыданїе не мьне прьваа<г>о видѣти· о вѣх[ь] бо заклаахѡ· оставших[ь] же живех[ь] отвождаахоу на свою землю и не на рѣцѣ⁵⁵ вавулонцѣи⁵⁶ јакоже оны тогда сѣдохомъ· нь на въ негоже в[ь]се рѣкы малыє же⁵⁷ и великыє вьтнють⁵⁸, разлѡбѣемьн быхомъ⁵⁹ и распродаемьн въ в[ь]соу тѣхъ землю· и м(а)ти о чедьх[ь] плакааше· и от(ь)ць горцѣ рыдааше· и братъ брата объемъ слъзы лютыє⁶⁰ проливааше· и сестры братїю, и братїа сестры· зреще се⁶¹ много инамо отводима⁶², роуцѣ ѡ выпяхъ дѡбгъ дѡбгоу⁶³ оплѣтше, жалостнѣ крычаахѡ· ѡ землїе раступнвши се, живы прїмн вьсѣхъ нас(ь)· и инь инамо отводимъ⁶⁴, вьспеть зрѣше⁶⁵· дондеже ѡчнма зрещїихъ⁶⁶ его невндимъ бывааше· и сїа в[ь]са, и инаа мнсожанша грѣх[ь] рад[н] нашихъ пострад[а] хомъ· нь сїа оставльше, обратим[ь] се къ бл(а)женнаго памети⁶⁷· егоже рад[н] н(ы)на <трь>жьжство (278б) и праздникъ творимъ· по сїх[ь] же вьсѣхъ егда сѣде на прѣстолѣ роудителя своего бл(а)гочьстивн кнезь стефанъ, и г(о)с(поди)нь вьсѣмъ срьбляемъ бысть· съ братомъ свонмъ вьлкомъ· и съ м(а)т(ε)рїю своєю *г(о)спо(о)гїе еуг(ε)нїе⁶⁸ и съ сьвѣтомъ свѣтѣишааго пат[р]їарха открывають гробъ

⁵² протекше X 482.

⁵³ Прекид на видѣти – вместо пророчьское реченїе, стожи оучнтелнаа мрътвость (недостаје префикс речи оучнтелнаа) X 482.

⁵⁴ Нема Пећ 17 шт; X 482.

⁵⁵ рѣцѣи X 482.

⁵⁶ Нема X 482.

⁵⁷ Нема Пећ 17 шт.

⁵⁸ сьтнють X 482.

⁵⁹ бьвахѡ Пећ 17 шт; X 482.

⁶⁰ лютїе слъзы Пећ 17 шт; лютые слъзы X 482.

⁶¹ Нема Пећ 17 шт; X 482.

⁶² отводѣща Пећ 17 шт; отводещи X 482.

⁶³ дѡбгъ Пећ 17 шт; X 482.

⁶⁴ отводимм(ь) X 482.

⁶⁵ зрещїи Пећ 17 шт; X 482.

⁶⁶ зрещїи X 482.

⁶⁷ Нема X 482.

⁶⁸ г[оспо]ждею еугенїею Пећ 17 шт; г[оспо]ждею еугенїею X 482.

бл(а)женнаго·и въсачьскы цѣло⁶⁹ тѣло оно обрѣтше, и бл[а]г[о]д[а]тїю с(вѣ)т(а)го д(оу)ха обл(а)годѣваемо, и въсѣмъ чювьства ѡслаждающе, такоже и н(ы)нѣ въсѣмъ видимо иес(ть)· съ архїерен и нгоумены и съ ч(а)стнынми ннѡци и съ в[ь]сѣмъ снгантомъ чьст(ь)нѣ прѣнесше, въ нже ѡт[ь] него сзданнѣмъ монастырн, с(вѣ)тые его мощи положише· его же и свѣтлыи праздникъ сътвараемъ д(ь)н(ь)сь·

Бего ради и азъ н[ь]нѣ ѡбрѣдно и съ тьшанїемъ често того въ свонх[ь] словесѣх[ь] съзрьцаю·и такоже к[ь]то вѣньць плѣты злать, таже енсерь приложивъ, и многоцѣнною каменїе, свѣтлѣншоу творить дїадїмоу· сице ѡбо и азъ· похвалн его вѣньць бл(а)женѣи того⁷⁰ главѣ словомъ нзѣткаваю, гл(а)голю· гдѣ сладкаа (279а) его ѡчєсь тнхѡс(ть)· гдѣ свѣтлоє ѡстнама ѡсклабленїе·гдѣ любьзнаа десница, и въсѣмъ собилнѣ простыраема· оувы напраснааго прѣмѣненїа· како почрьнѣ добрѡта· како окраде се с[ь]кровище· како вънезаапоу ѡт[ь]р[ь]вань быс(ть) цвѣтъ· вънстннѡу нсьше трава и цвѣтъ ѡтпаде· оскѡде источникъ, нсьше рѣка· паки въ кровь прѣложи се вода· ѡ оумиланнныє повѣсти· к[ь]то възвестнть чедсомъ, тако оснр[от]ѣше· нь еже⁷¹ въсѣмъ храннмоє· ч[ь]то, кости мрътвы· прѣжде съмрътн прѣдпѡдїнтелнаа⁷² мрътвѡс(ть)· и скръбнаа бѣдн нашеє паметь· ѡ іаковъ⁷³ глас(ь) паки въ рамѣ слышнт[ь] се· рахнлѣ плачюшоу⁷⁴, не чедъ свонхъ· нь земля наша рыдаше въкоупѣ и чед<ь> старых[ь] и юныхъ, и в[ь]сею възраста, ѡвѣхъ оубо закланїа· ѡвѣх[ь] же ѡтведенїа· и в[ь]сее въкоупѣ землє запустенїа· множаеже бл(а)женнаго моужа сего лишенїа· ѡставнтѣ ѡтѣшашоєн, ѡставнтѣ· не въвозможе⁷⁵ бо оутѣшнтн· тешко пла(279б)четь ѡк[ь] докевшїа· ѡ лютааго истопаєнїа, како посрѣд[ь] пристаннща надеждоу нашоу⁷⁶ истопнхѡмъ· како тьмоносны корабль съ в[ь]сѣми бременемъ погрѣзшнн⁷⁷ нагы нас(ь) ѡстави, нже иногда зѣло богатыє· гдѣ свѣтлоє гадрыло оно, нже д(оу)хѡмъ с(вѣ)тым(ь) въсоудоу распрѡстрѣтоє· гдѣ твр[ь]доє д(оу)шь наших[ь] застоупленїе· нмже нахожденїа езычьскаа и еретнчьскаа без богазнн прохождахѡмъ· еда мала приключшaa се, и въсоує страждемъ, нлн побѣждаю се стр(а)стїю аще и мала⁷⁸ рекоу словомъ· прїнмѣте наше братїе, прїнмѣте нже ѡт[ь] мнлѡванїа слъзы·

⁶⁹ Нема Пећ 17 шт; X 482.

⁷⁰ его Пећ 17 шт; X 482.

⁷¹ Нема Пећ 17 шт; X 482.

⁷² Прекид на пола речи: уместо прѣдпѡоунтєлнл, стоїи прѣдїнтїе, што је очито грешка, и наставља се погрешнм редоследом X 482.

⁷³ какоь X 482.

⁷⁴ плачющн X 482.

⁷⁵ въвозможе X 482.

⁷⁶ Нема X 482.

⁷⁷ понесшїн Пећ 17 шт; X 482.

⁷⁸ многаа Пећ 17 шт; X 482.

плакаше иногда тоужди людїе о патріарсѣ іаковѣ⁷⁹, и тоуждоую бѣдоу, свою сътворише, егда о(ть)ца о(т[ь]) егѣпта прѣнесше въсе народноую бѣдоу тоуждоую іако свою плакаше д(ь)нїи ѿ, и ноци· толнкъ о немь⁸⁰ плачь съ протѣгше⁸¹· подражантє⁸² иноплѣмненныне братїе, и съплѣмненны· общїи бѣ тогда странннх[ь] и тоземльць плачь· общїи да боудеть и⁸³ н(ы)ниа· понеже и стр(а)сть овцаа· да(280а)дите и мнѣ *о семь⁸⁴ рещи, и бо безвѣдно имамъ еже блажити прочее сего· не бою бо се зависти· ч[ь]то бо ми горшее имать съдѣати· призовитє⁸⁵ плачущее іеремїа рече· нѣсть бо инако полещоую⁸⁶ ѿтолнн, и стр(а)стїю ср[ь]д[ь]це сверепеше се, тѣїю стenanмы и слъзамн· слышастє⁸⁷ іеремїнны⁸⁸ гл(а)сы сѣтов(а)ныне и рыданїа⁸⁹· іако въсегда града іер(о)с(а)л(н)ма запоустѣвша плакаше се⁹⁰· іако и на нѣкаа о бѣдѣ прошдь, и се реч(е) пѣснь сїонскѣю плачевноую· сїа тогда оубо рѣше с(е)· н(ы)ниа же множае испльни се· егда бо іавѣ боудеть бѣды дѣнство, тогда гавленны бывають⁹¹ пѣсны плачѣщїих· ннневѣскомоу гл(а)сѣ стр(а)стїю подовеще се, паче же о(т[ь]) о(нѣ)х[ь] бѣднѣише болѣзнующе· въмь нѣкын іеремїнн и дрѣгы глас(ь) нже въ плачїенїи ис(ран)л(їе)вѣ сътвори іако на врьбн реч(е) овеѣснхомь органы наш<е> млыанїемь себе же и тѣхъ осоднївше свою творѣ⁹² пѣснь сїю· аще бо виждоу езычьскы мѣтежь іеретїчьскы· вавѣлон[ь] же ис(ть) мѣтежь· (280б)и аще виждоу искоушенїа и бѣдн мѣтежа рад[н] текоуща, тогда она гл(агол)ю вавѣлонскаа рыданїа· нхже сѣдеше плакахомь, водещаго нас(ь) оснр(от)ѣвше· аще врьбїе речешн и еже на ннх[ь] органы, моє и се гаданїе· въ истиноу бо врьбїе ис(ть)⁹³ житїе· дрѣво бо бесплодно врьба ис(ть)· нас(ь) о(т)връже жнзнн сладкын плодѣ· тѣмже врьбїе бываемь⁹⁴ бесплодноє·

⁷⁹ іакови НБ 556.

⁸⁰ о(т)ъ него Пеѿ 17 шт; X 482.

⁸¹ сл. ум. сс X 482 .

⁸² Прекид у редоследу и повратак на раније изостављено пророчьское реченїе уместо подражантє... X 482.

⁸³ нема X 482.

⁸⁴ нема X 482.

⁸⁵ призовете X 482.

⁸⁶ полѣше X 482.

⁸⁷ сл. ум. лн X 482.

⁸⁸ еремїевы X 482.

⁸⁹ рыданїе X 482.

⁹⁰ нема X 482.

⁹¹ боуд[ь]тъ X 482.

⁹² творѣ X 482.

⁹³ Прекид и уместо житїе наставља се погрешннм редоследом ѿтложн кожннє... X 482.

⁹⁴ бываеть X 482.

празднн и недвижнымы любеве, соргани на дрѣвесѣх[ь]⁹⁵ обѣснвшє· и шоцоушаю коньць потрѣбномоу ѿ бѣдѣ· женскыи⁹⁶ плакавь· и зѣло горцѣ рыдавь·

И пакы обратим[ь] се къ блаженнаго сего с(вє)тѣн мощи· и ч(ь)стнѣи памяти и празннкоу· егоже рад[н]и и тръжьствоуємь д(ь)н(ь)сь· емѡ же бѣ по іосифоу цѣломоудрїє· по д(а)в(н)дѡ кротос(ть)· по солемоноу разоумь· пате же высочаиши соломона сын· аще бо и прѣввсхождааше мѣрѡ ч(л)о(вє)чьскаго кест(ьст)ва прѣмѡдрѡс(ть) соломонова· нь въ еже потрѣба бѣ имѣти, ѡтъщети се· и іакоже ономоу⁹⁷ поношенїє, сице и⁹⁸ бл(а)женномоу⁹⁹ селѡ похвала· (281а) не тыїю въ земльнорѡднх[ь], нь и въ прѣвышнх[ь] силах[ь]· іосиф же въ егїпте скончаваше се, с(ы)номь іс(ран)л(їє)вом(ь) завѣща· посѣщенїемь имже посѣтить вас(ь) г(оспод)ь б(ог)ь, изнесете кости мое ѡтсоудоу· сын же бл(а)женнын, никоимѡ же завѣща· нь б(о)гомь движимь новы іс(ран)ль сътѣкает[ь] се· и не с(ы)нове его тыїю, нь и многь нарѡд[ь] ѡт[ь] в[ь]сѣхъ окрстнх[ь] и ѡт[ь] далнх[ь] странь, събираахоу се мѡжїє и жени и дѣти· ѡво оубо видѣти, ѡво же ос(вє)тити се прикосновенїемь с(вє)таго тѣлесе· и оубо с(ы)нове его прѣд[ь] кївотомь нѡдїше и жалостно іакоже сїрныи нѣцїи прѣкрасны поюще и плачюще вѣщаахоу· ѡвь намь г(о)с(поди)не и ѡче нашь· ѡтнелиже ты ѡтлоучи се ѡт[ь] нас(ь), многыне скрѣби и напастн постигоше нас(ь)·

Сїа и инаа множанша, рыдающе гла(гола)хѡ· м(а)ти же нх[ь] іако видѣ сїа· падши іакоже исполоу мрътва над[ь] с(вє)тоє оно тѣло, и на многь ч(ь)сь <и>стоупивши ѡмом бѣ· по сїх[ь] же іакоже ѡт[ь] нѣкоєго глыбока сына възвєноуєши (281б) и раздрьши лице и власы своє тръзаающїи гла(гола)ше· оубвы мнѣ свѣте мон, како заиде ѡт[ь] ѡчїю мою· како почрнѣ доброта моя· како ѡвѣноує сладкы мон цвѣте· како млыє мимоходнши нас(ь)· где сладкога(а)гл)нвы єзыкь· где медоточнвыне ѡстны· ѡ горы и хльми и дрѣва дѡбравнаа· въсплачнте съ мною д(ь)н(ь)сь· ѡт[ь] н(ы)нда точнта ѡчи мон слъзь потоки ѡкрѣвавлєны· сїа и множаншаа сїх[ь] рыдающе гла(гол)аше· сїа зре в(ь)сь нарѡдъ¹⁰⁰ вноюще прѣсы своє и плачь къ плачу прилагающе рыдахоу· и съ свѣщамн и каднн с(вє)тоую ракоу проваждаахоу¹⁰¹· сїа

⁹⁵ дрѣва сїх[ь] X 482.

⁹⁶ житѣнскїи Пећ 17 шт; житѣнскыи X 482.

⁹⁷ номѡ Пећ 17 шт; номоу X 482.

⁹⁸ нема Пећ 17 шт; X 482.

⁹⁹ Нема X 482.

¹⁰⁰ сл. ум. ѡнь Пећ 17 шт; X 482.

¹⁰¹ проваждаахоу НБ 556.

Дбо зре азъ бываема· хотѣхъ аще мощно би¹⁰² отврѣши¹⁰³ свою немощь· и съвзы-
ти¹⁰⁴ безмѣрїю бѣдѣ и нѣкы въскликнути глас(ь) ключимъ страсти· нъ ч[ь]то
рекоу· како възроу д(оу)шевнима ѿнима бѣды т[ь]моу покръвенима· к[ь]то ми
ражденеть глыбокы сын и мрачни¹⁰⁵ скръби¹⁰⁶ облакъ· и паки изыавить съмирѣнїа
лоучю вес(е)лещоу ср[ь]дца нстаавшаа лютѣ стр[ас]тїю· тьїю ты ѿ сладкаа и вѣщи
н¹⁰⁷ имѣ, (282а) и праз[д]ннкоу семоу виновне· посрѣдѣ бо нас(ь) вѣрѣмъ¹⁰⁸ быти
тебе· такоже тѣломъ, сице оубо и д(оу)хомъ, аще и не зриши се ѿт[ь] нас(ь)· не
ѿтїет(ь) бо се ѿт[ь] нас(ь) женихъ· въ невѣхѣдимых[ь] иес(ть) бл(а)женны· не
к[ь] томоу въ зрьцалѣ и гадани· н[ь] лицем[ь] къ лицуу приповѣдѣтъ¹⁰⁹ б(о)гови
ѿ нас(ь), и ѿ людьскыих[ь] невѣденїох[ь]¹¹⁰· ѿтложи кожныи котигы· ниже
бо трѣбѣсоутъ въ ран ходещїимъ¹¹¹, таковыи одежде· нъ имать одѣанїа¹¹² іаже¹¹³
кръвїю, и добродѣтелю житїа житїа (sic!) своѣго изытканаа¹¹⁴· ч(ь)стна прѣд[ь]
г(о)с(по)демъ таковааго съмрѣт[ь]· не съмрѣт[ь] бо иес(ть) нъ растрьгнутиѣ дзѣмъ·
да не бесъмрѣтное боудеть злое, такоже реч(е) иже б(о)гословїа тьзонменны· остави
егїпта мышелнои житїе· прѣнде не чрѣмнои се, нъ тьмнои оно и мрачнои житїа море·
на горѣ бесѣдѣтъ съ б(о)гомъ· по с(в)етѣн шьствоуе земли, въ нѣ иже зрнт[ь] се
б(о)гъ· вьниде въ ѿбѣтованноу, идеже желаше· таково имоуще ѿтѣшенїе· братїе вы
иже кости іосїфови въ страну бл(а)гословенноу прѣнесше· (282б) нан паче рещи
с(в)етоую мощь праведнаго съ ковчегомъ въ с(в)етѣа с(в)етыхъ положише· слышите
павла заскѣд[ѣ]тельствоующа¹¹⁵· да не скръбите такоже прочїи не имоущен оупованїа·
рыцѣте иже¹¹⁶ тамо людѣмъ· проповѣдите¹¹⁷ доврне повѣсти· въскр(ь)сноут(ь) бо
мрѣтвын реч(е) пр(о)р(о)къ, и вьстанут[ь] дѣїїи въ гробѣх[ь], и възвес(е)лет(ь) се

¹⁰² быти Пећ 17 шт; X 482.

¹⁰³ отврѣсты Пећ 17 шт; отврѣсти X 482.

¹⁰⁴ възпытѣ Пећ 17 шт; възпытѣ X 482.

¹⁰⁵ мракъ и X 482.

¹⁰⁶ скръбны X 482.

¹⁰⁷ Нема X 482.

¹⁰⁸ вѣрѣимъ X 482.

¹⁰⁹ проп(о)вѣдѣт(ь) Пећ 17 шт; проповѣдѣт[ь] X 482.

¹¹⁰ Овде се Пећ 17 шт прекида, остаток је веома оштећен. Прекид и у X 482, и наставак погрешног редоследа (онога што је раније прескочено).

¹¹¹ ходещїи X 482.

¹¹² одѣанїе X 482.

¹¹³ Нема X 482.

¹¹⁴ истиннаа X 482 .

¹¹⁵ скѣд[ѣ]тельствѣющаа X 482.

¹¹⁶ нема X 482.

¹¹⁷ повѣдите X 482.

иже соутъ на земан· того ради радунте се слышателїе¹¹⁸ слова¹¹⁹ такоже бо сл(ь)нце хот[ь] вьстока чнсто вьсходитъ тако и д(оу)ша праведнаго тѣло составльши съ чнстою съвѣстїю сїааетъ свѣтло· прїидѣте ѡбо и вы¹²⁰ о с(ве)щенны и с(ве)ты съборе· и припадаемъ къ застоупникоу нашему· егоже ради празднуемъ д(ь)н(ь)съ свѣтль праздникъ· боудн ѡбо м(н)л(о)стив(ь)нь м(ан)тъвникъ къ вл[а]д[ы]цѣ х(рист)оу о стадѣ своемъ¹²¹ призови и подвижни ап(о)с(то)лы и м(оу)ч(е)ники, и прѣпод[о]бные и праведные и пом(о)ли се о цр(ь)кви· да не прѣстанутъ сїа славословіа и тръжьства· да не въздвигнетъ на ны главо, еретичское¹²² и езычское нахожденїе· прїиди н(ы)ни прїиди и стани по срѣдѣ нас(ь) и прѣднатинан тръжьство (283а) и къ вышнемѡ тръжьствѡ¹²³ роуководствоуи нас(ь)· идеже славит[ь] се иже въ тронци покланяемы б(о)гъ· да и мы страстны, стр[а]стен и грѣховь различныхъ свободу оулоучивше, и тамошних[ь] бл(а)гъ наследници боудемъ· о х(рист)ѣ ис(оус)ѣ г(оспод)и нашемъ· емоуже слава и дръжаба· ч(ь)сть и покланянїе съ безначалнымъ о(ть)цемъ, и¹²⁴ прѣс(ве)тымъ и благимъ и животворещимъ д(оу)хомъ, и н(ы)ни и пр(и)сно и въ вѣкы вѣкомъ аминь:

¹¹⁸ слышасте ли X 482.

¹¹⁹ слово X 482.

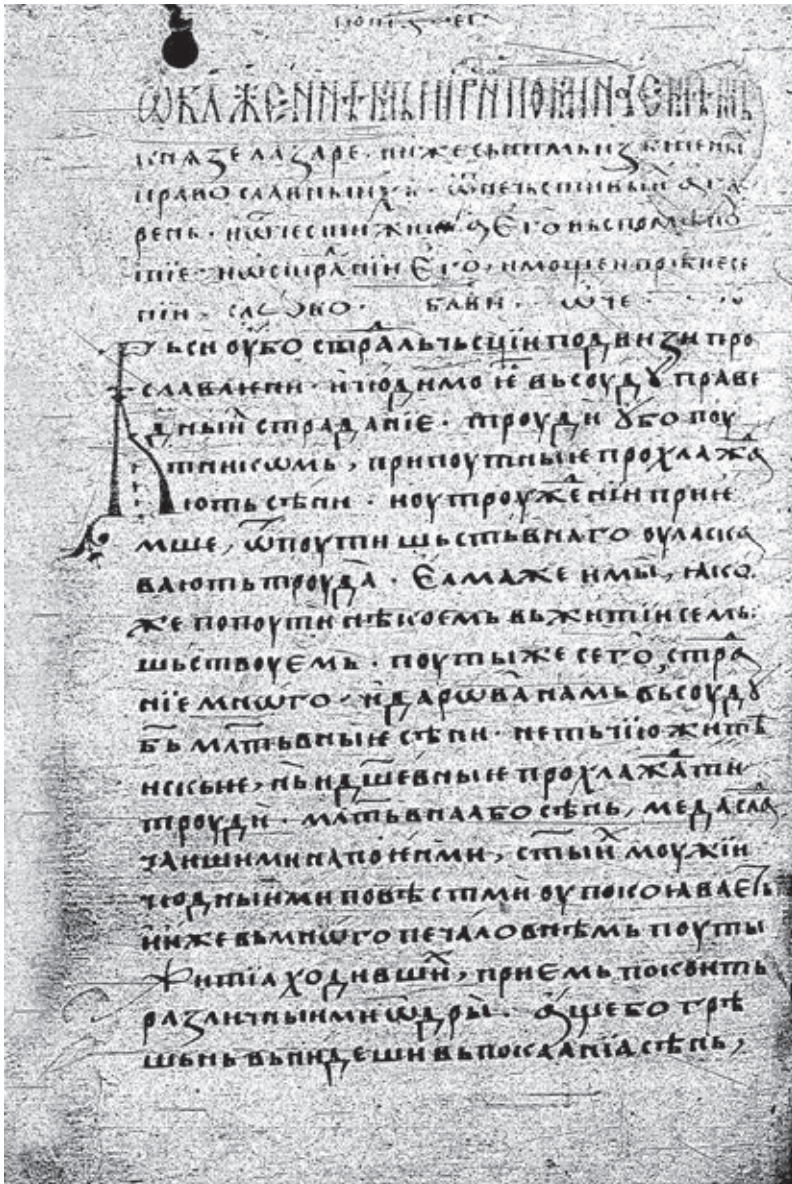
¹²⁰ вьси X 482.

¹²¹ сл. ум. и X 482.

¹²² еретичскою X 482.

¹²³ Нема X 482.

¹²⁴ Сл. ум. съ X 482.

Сл. 1. Пантелејмон 22, почетак Слова о Свѣтом кнезу Лазару, л. 274б

PRAISE TO THE HOLY PRINCE LAZAR OF AN UNKNOWN AUTHOR FROM
RAVANICA IN THE CHURCH SLAVONIC MANUSCRIPT TRADITION

IRENA PLAČIĆ

The paper is dedicated to the *Oration on Saint Prince Lazar* written by the unknown monk from the monastery of Ravanica, which is presumably the oldest of the texts devoted to this saint. It offers the edition of the text of the *Oration*, based on the Serbian Slavonic manuscript tradition. The edition is seen as a starting point for further study: in the era of theoretically defended lack of reading, textual criticism provides thoughtful methods of investigation upon which further interpretation and evaluation of a literary work can be based, in the context of Serbian medieval literature. The *Oration* is preserved in a relatively small number of copies, out of which only four have been available: they are found in codices Hilandar 482, Panteleimon 22, Peć 17 and number 556 from the Serbian National Library (burnt in the German bombing of 1941), published by Aleksa Vukomanović in 1895. The witness from Panteleimon 22 has been chosen as the base text – it is the oldest and generally the most reliable one. The differences between the base text and other, control texts, are principally morphological – there are very few syntactic ones, and most of the discrepancies point at errors, wrong disposition, or omissions by mistake.

Keywords: Prince Lazar, Ravanica monastery, textual criticism, manuscripts, Old Church Slavonic

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 2013:** Бахтин, Михаил Михајлович, *Естетика језичкој сиваралаштва*, Сремски Карловци, Нови Сад 2013.
- Бек 1998:** Бек, Ханс Георг, *Византијски миленијум*, Београд 1998.
- Бјелогрлић, Поповић, Шпадијер 1986:** Бјелогрлић, Весна, Поповић, Тања, Шпадијер, Ирена, *Скраћенице најстаријих српских рукописа*, Археографски прилози, 8, Београд 1986.
- Богдановић 1978:** Богдановић, Димитрије, *Каталој ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.
- Курцијус 1971:** Curtius, Ernst Robert, *Европска књижевност и латинско средњовековље*, Zagreb 1971.
- Мано-Зиси:** Мано-Зиси, Катарина, *Неојознаши црејис Службе светом кнезу Лазару и Слова о кнезу Лазару из цређе деценије 15. века*, у Зборнику посвећеном Димитрију Богдановићу (у штампи).
- Мано-Зиси 2016:** Мано-Зиси, Катарина, „Служба светом кнезу Лазару и Слово о кнезу Лазару“, у *Свети српске рукописне књије (XII–XVII век)*, ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер, Београд 2016, 315–317.
- Марчетић 2015:** Марчетић, Адријана, *О новој комјаратисцији*, Београд 2015.
- Михаљчић 1984:** Михаљчић, Раде, *Лазар Хребелановић. Историја, кули, цређе*, Београд 1984.
- Радојичић 1940:** Радојичић, Ђорђе Сп., „Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара“, *Гласник Скојској научној друштва*, Скопље 1940.
- Стојановић 1903:** Стојановић, Љубомир, *Каталој Српске народне дидлиотеке у Београду, 4. Рукописи и старе штамјане књије*, Београд 1903.
- Трифунровић 1968:** Трифунровић, Ђорђе, *Српски средњовековни сјиси о кнезу Лазару и Косовском доју*, Крушевац 1968.
- Трифунровић 1975:** Трифунровић, Ђорђе, *Примери из старе српске књижевности: од Гријорија дијака до Гаврила Стефановића Венцловића*, Београд 1975.
- Шпадијер 1994:** Шпадијер, Ирена, „Житије Марије Египћанке у српскословенској рукописној традицији“, у: *Археографски прилози*, 16, Београд 1994.
- Шпадијер 2014:** Шпадијер, Ирена, „Пантелејмон 22 – један необичан српски зборник из првих деценија XV века“, у зборнику: *Афон и славјански мир*, Святая Гора Афон 2014, 267–274.
- Шпадијер 2014а:** Шпадијер, Ирена, *Свети Петар Коринки у старој српској књижевности*, Београд 2014.
- Kennedy 1983:** Kennedy, George Alexander, *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Princeton 1983.
- Tachiaos 1981:** A. – T. N. Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mont Athos*, Thessaloniki, Los Angeles 1981.

**СЛУЖБЕ ВАСЕЉЕНСКИМ САБОРИМА
У СРПСКИМ МИНЕЈИМА XIV ВЕКА***

ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ**

Апстракт: Одлуке донете на седам Васељенских сабора у значајној мери су утицале на обликовање хришћанства какво данас познајемо. У календару православне цркве сабори се помињу више пута у току године, али су једино за два сабора састављене посебне службе, за Четврти васељенски сабор, одржан 451. године у Халкидону (16. јул) и Седми, одржан 787. године (11. октобар), на коме је успостављено поштовање икона. Мада се ови сабори помињу већ у српским минејима XIII века, пуне службе њима посвећене сачуване су тек у рукописима XIV века. У ово истраживање укључени су и грчки и најстарији сачувани српски типичи, те се српскословенски преписи јулске и октобарске службе посматрају као саставни део минеја, у свом литургијском контексту. У оквиру рада објављене су служба за 16. јул према рукопису Ђоровић 15 из збирке Универзитетске библиотеке у Београду, и служба за 11. октобар из рукописа бр. 49 из збирке Пећке патријаршије.

Кључне речи: Први васељенски сабор, Четврти васељенски сабор, Седми васељенски сабор, служба, минеј, Евергетидски типик, Никодимов типик

Васељенски сабори су својим одлукама у великој мери обликовали живот хришћана. Њихове одлуке, заједно са апостолским правилима, правилима појединих светих отаца и царским (и градским) законима, чине јединствену целину према којој су се у свакодневном животу управљали православни хришћани већ од првих векова у којима је хришћанство постало званична државна религија.

Укратко ћемо набројати седам Васељенских сабора чији се помен може наћи у различитим књигама православне цркве. Први сабор је

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Буџари од 9. до 15. века*, евиденциони број 177 915, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Татјана Суботин-Голубовић, Филозофски факултет, Београд, tsubotin@f.bg.ac.rs.

одржан у Никеји 325. године, у време цара Константина, на њему је објављено 20 канона, у православном календару он се помиње 29. маја и седме недеље по Ускрсу.

Други сабор је одржан 381. године у Цариграду, у време цара Теодосија I, на њему је објављено 7 канона, а помиње се 22. маја и 1. јуна. Трећи је одржан у Ефесу 431. године, за владавине цара Теодосија II, објављено је 9 канона, спомен му је 9. септембра. Четврти сабор је Халкидонски, одржан у време владавине цара Маркијана, 451. године, објављено је 30 канона, спомен му је 16. јула. Пети сабор одржан је у Цариграду 553. године, за владавине цара Јустинијана, спомен му је 25. јула. Шести је такође одржан у Цариграду (680–681), у време цара Константина IV, на њему су проглашена 102 канона, а у календарима се помиње 23. јануара и 14. септембра. Седми Васељенски сабор, онај на коме је у време владавине царице Ирине поново успостављен култ икона, одржан је 787. године, а на њему су објављена 22 канона. Црква овај сабор обележава у два наврата у току године – 11. октобра и прве недеље Васкршњег поста. Сабор одржан у Халкидону, као и првих шест Васељенских сабора, збирно се прослављају 16. јула.¹

Богослужење се у српској цркви у средњем веку одвијало у складу са византијском богослужбеном праксом. Малобројни сачувани рукописи XIII века не допуштају да се склопи целовита слика о том процесу, али несумњиво имају значајну улогу у настојањима да се ратумаче бар оне најважније појаве. Такав је случај и са неколицином старијих mineја из XIII века у којима смо запазили само помене, а од XIV века и целовите службе појединим васељенским саборима. Приликом ових истраживања неопходно је користити и релевантни грчки материјал (у првом реду типике), зато што је то начин да се успостави прецизнија хронологија која се односи на етапе усвајања одређених модела у богослужењу српске цркве током XIII и XIV века.

Овом приликом ограничићемо своја истраживања на два раније поменута датума, зато што су само они посведочени у српским mineјима XIV века. Српскословенски преписи ових служби представљају значајан материјал за проучавање не само етапа рецепције појединих дела византијске литургијске књижевности, већ и одређених богослужбених образаца у српској средини.

¹ Основни подаци о Васељенским саборима: Карташев 1963. О датумима помена појединих сабора: Сергей 1901, на више места.

I СЛУЖБА СЕДМОМ ВАСЕЉЕНСКОМ САБОРУ (11. ОКТОБАР)

Помени Седмог сабора, одржаног 787. године у Никеји, сачувани су у читавом низу српских минеја за октобар, који су били преписивани почев од XIV века. Одлуке овог сабора имају посебан значај у историји православне цркве зато што је на њему било поново успостављено поштовање светих икона, чиме је завршен први период иконокластичких сукоба.² У српским минејима XIII–XIV века Седми сабор је присутан на различитим нивоима. Тако, у старијем делу Братковог минеја, оном који је настао у време владавине краља Владислава,³ стоји: *сѡбора седмаго ѿ сѡ(вѣ)тыхъ иконахъ . и паметь сѡ(вѣ)таго теофана чудотворца*. Служба овог дана је једноставна; она се састоји само од три стихире шестога гласа на вечерњи („на Господи вазвах“) и канона на јутрењу, при чему нема назначене поделе на вечерњу и јутрење. Без обзира на наслов из кога би се могло закључити да се у оквиру тога дана служе две службе, сви текстови који су под тим датумом исписани припадају искључиво служби Светом Теофану Исповеднику, епископу никејском.⁴ Два, по своме карактеру блиска помена, смештена су у један дан. Овде је важно напоменути да је у време када је настао поменути део Братковог минеја служба Седмом сабору још увек улазила у састав триода, те поменута белешка у наслову свакако подсећа свештеника где треба да потражи текст ове службе. Служба Сабору се, како произилази из

² Акта Седмог васељенског сабора објављена су у: Mansi 1768, 1–495. Електронско издање ове публикације доступно је на сајту: patristica.net/mansi.

Други талас иконоборства започео је у време владавине цара Лава V Јерменина (813–920), а завршио се са смрћу цара Теофила (829–842). Црква у прву недељу ускршњег поста слави успомену успостављања поштовања икона (842), те се ова недеља стога назива *Недељом љавославља*: Мирковић 1961, 148. Проблемима везаним за период иконоборства бавио се Георгије Острогорски: Острогорски 1970, 7–117.

³ Штавланин-Ђорђевић 1976, 21–40; Штавланин-Ђорђевић и др. 1986, 340–345. Братков минеј је рукопис бр. 647, из збирке Народне библиотеке у Београду.

⁴ Теофан Чудотворац (Исповедник) упокојио се 11. октобра 847. године. Теофан је заједно са својим братом Теодором дошао из Палестине у Цариград 813. године, управо у освит новог таласа иконокластичких сукоба. Обојица су, као поштоваоци светих икона, били кажњени жигосањем – на чело су им били утиснути подругљиви стихови о иконама. Због тога се још зову и Грапти, у словенској традицији – Начртани. После коначног слома иконоклазма, Теофан је био изабран за архиепископа Никеје: ODB 1991, 2062.

Теофан је био и веома плодан химограф, а једно од најпознатијих његових дела је *Канон у Недељу љавославља*, који се поје у Прву недељу Ускршњег поста.

наговештаја у Братковом минеју, могла појати и у оквиру календарског и у оквиру триодског (покретног) годишњег круга.

У рукопису др. 58 Архива САНУ (минеј служабни за септембар–новембар, 1320/30. г.)⁵ поменутога дана службе имају Свети апостол Филип (од седам ђакона) и Свети Теофан Исповедник, епископ никејски, док се Седми сабор само кратко помиње у синаксару по шестој песни канона (л. 57):

и творимъ память с(в)ѣт(а)го седмаго с'бора . всекѣ вселеннѣ . събрав'шихъ се ѿт(ь)цьмъ .
 .Тѣѣ. .⁶

У српском рукопису Руске државне библиотеке у Москви (РГБ ф.310, Ундолски 75), служабном минеју за зимску половину године (септембар–фебруар), овога дана постоје само службе Теофану Исповеднику и апостолу Филипу.⁷ Пошто, према Евергетидском типичу Служба Седмом сабору припада кругу покретних празника, тачније циклусу Цветног триода, сасвим је разумљиво да се не налази у минејима (САНУ 58, Ундолски 75) који припадају кругу тзв. евергетидских минеја.⁸

Шта о прослављању овог сабора говоре типичи – грчки и словенски? Први по старини међу сачуваним грчким типичима који смо овом приликом консултовали јесте онај према коме се обављало богослужење у цариградској Великој цркви (Светој Софији). У овом Типичу, сачуваном у препису из IX–X века, у оквиру календара (11. октобар) постоји упутство за службу Седмом васељенском сабору, а другом одржаном у Nikeји, како је то изричито наглашено.⁹ Интересантно је напоменути да се овај помен налази тек на четвртом месту, после помена Светој Зинаиди и њеној сестри Филонили (обе су сроднице апостола Павла) и Светом Стефану Саваиту. На трећем месту је помен

⁵ Стојановић 1901, 48.

⁶ У рукопису САНУ 58 се, осим апостола Филипа и Теофана (творца канона), по шестој песни првог канона помињу још Седми сабор, Света Зинаида са својом сестром Филонилом, као и цариградски архиепископи Арсикије, Нектарије, Акакије, Атик и Сосин. Овакво стање у потпуности је одраз цариградског календара: Delahaye 1902, 132.

⁷ О самом рукопису детаљније: Иванова 2008, 74–76.

⁸ О одликама евергетидске богослужбене праксе: Пентковски 2003, 321–355.

⁹ Дмитриевский 1895, 13 (καὶ μνήμης τῆς ἁγίας ζ' συνόδου . ὄρος τῆς ἁγίας συνόδου τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ δεῦτερον). Рукопис се чува у библиотеци манастира Св. Јована Богослова на Патмосу и има сигнатуру 266.

Теофана Грапта, мада се његово име не наводи изричито, већ стоји: καὶ ὑραπτοῦ καὶ ἀρχιεπισκόπου γενομένου πόλεως Νικκίας, καὶ μνήμῃ τῆς ἁγίας ζ' συνόδου.¹⁰ У триодском делу синаксара овог типика такође постоји упутство које се односи на службу Седмом сабору: κυριακῆ ζ' . τῶν ἁγίων τῆς πατέρων τῶν ἐν Νικκαίᾳ (...).¹¹ Овај типик, међутим, још увек не помиње новоустановљени празник *Недељу љравославља*, већ само службу светим пророцима Мојсију, Арону и Самуилу.¹²

У календару Евергетидског типика нема помена сабора 11. октобра, те из тога произилази да он из овог типика није ни могао ући у календар српских минеја периода којим се бавимо. За овај датум у Евергетидском типикју постоје само упутства за богослужбено прослављање Светог апостола Филипа (од седам ђакона) и Светог Теофана Исповедника.¹³ Међутим, у делу у коме се налазе упутства за покретни (триодски) циклус служби, у прву недељу поста прославља се *Недеља љравославља*, а постоји и упутство о прослављању Седмог сабора у недељу пред Вазнесењем.¹⁴ У даљем трагању за могућим изворима из којих је служба Сабору могла ући у састав српских минеја за месец октобар, прегледали смо још један типик чији се настанак везује за Цариград, тачније за богослужење студитског типа. То је типик цариградског патријарха Алексија Студита (1025–1043), који је настао у другој четвртини XI века. Изворни грчки текст овог типика није се сачувао, али је сачуван његов рани превод на рускословенски језик, начињен у Кијево-печерској лаври у периоду између 1068. и 1074. године.¹⁵ Алексеј Пентковски је у студији која претходи издању тзв. Алексијевог типика реконструисао околности у којима је овај типик настао, те нагласио да га је Алексије саставио за своју задужбину, манастир Успења Богородичиног у Цариграду. Алексије, некадашњи студитски монах, по неким изворима – еклисијарх, ослонио се, приликом састављања типика за свој манастир, на ону литургијску праксу коју је најбоље познавао – богослужење које се практиковало у Студитском

¹⁰ Дмитриевский 1895, 13.

¹¹ Дмитриевский 1895, 146.

¹² Дмитриевский 1895, 116.

¹³ Дмитриевский 1895, 293.

¹⁴ Дмитриевский 1895, 520–521, 588–589.

¹⁵ Пантковский 2001, 41. Сачувано је више преписа и редакција овог превода: Пантковский 2001, 177–181.

манастиру.¹⁶ Пентковски је приредио критичко издање рукописа ГИМ Син. 330, који је представник друге, нешто позније, редакције превода.¹⁷ У Син. 330 за 11. октобар стоји: седмаго събора о стѣхъ иконахъ . и памѣ(т) стѣго . ѿеѿфана . творьца ка(н).¹⁸ Већ из редоследа набрајања помена овога дана, јасно се види да Седми сабор има првенство над Теофаном. У детаљном упутству које затим следи, а које се односи на појање службе Сабору, стоји да се на вечерњи „на Господи вазвах“ поју три стихире светим иконама осмога гласа (твореннѣ ста(г)о ѿеѿдора) и три стихире Светог Теофана, шестога гласа. Вечерња се завршава тропаром другога гласа (іпс. прѣчистоуіоу ти образѹ) који се узима из прве недеље поста;¹⁹ истим тропаром завршава се и јутрење. На јутрењу се поју два канона – светим иконама (осмога гласа) и светоме (шестога гласа).²⁰ У првом делу овог типика, у коме су садржана упутства о богослужењу током покретног циклуса, о првој недељи поста, када се прославља памет светих пророка Мојсија, Арона, Давида, Самуила и других, као и о правоверју икона, стоји да се на јутрењу поју три канона: васкрсни гласу (из Октоиха), Теофанов – четвртога гласа (о правоверју) и канон трећега гласа пророцима (твореннѣ германа).²¹

Најранији потпуни препис службе Седмом сабору у једном српском минеју пронашли смо у рукопису бр. 49 из збирке манастира Пећка патријаршија.²² Рукопис је преписан у трећој четвртини XIV века и такође садржи службе за септембар, октобар и новембар. У овом рукопису се 11. октобра на првом месту налази служба Светом

¹⁶ Мансветов 1885, 117; Пентковский 2001.

¹⁷ Рукопис се чува у Државном историјском музеју у Москви (ГИМ), а преписан је седамдесетих година XII века.

¹⁸ Пентковский 2001, 289. На основу овога може се закључити да је прослављање Сабора и Светог Теофана из овог, или неког њему блиског типика, могло утицати на стање у Братковом минеју.

¹⁹ Пентковский 2001, 241.

²⁰ Напомињемо да служба Седмом сабору постоји и у руском рукопису РГАДА, ф. 381 № 89, минеју за октобар преписаном 1096.године: Сводный каталог 1984, 47-49. Користили смо старо издање овог рукописа: Ягич 1886, 71–78. Састав руске службе је потпуно различит од српске, што сведочи о постојању већег броја различитих пригодних химнографских састава. Треба нагласити и да је канон на јутрењу посвећен поштовању икона (іпс. всн славоу даидѣ боѿоу), а не самом Седмом сабору. Заглавље службе овога дана гласи: памѣ ста седмаго събора бывѣшаго въ никен вѣторого, о стѣхъ и чѣстныѣхъ иконахъ .

²¹ Пентковский 2001, 241.

²² Мошин 1971, 55.

апостола Филипу (од 7 ђакона) са Јосифовим каноном шестог гласа, а служба Седмом сабору је дописана после ње као засебна целина, уз посебну белешку која гласи: под[о]баѣт[ь] вѣд[ѣ]ти іако приходещен нед[ѣ]лн по памети с[в]ет[а]го ап[о]ст[о]ла филппа . праздноуѣд[ь] с[в]еты .Ѹ. с[в]ѣрь . (л. 130 б). За овим следи потпуна служба Сабору, која на вечерњи има три стихире „на г[оспод]н възвах“ шестог гласа, славу истог гласа, (и н[ы]ни бо[городн]ьн[ы], вход, прокимен, и три паримије – једну из књиге Постања и две из Закона поновљених); на јутрењу се поје канон осмога гласа. Служба пећког рукописа је необична по томе што су у њој, заправо, обједињена оба никејска сабора. Наиме, прве три стихире „на Господи вазвах“ на вечерњи говоре о Аријевој јереси која је била осуђена на Првом никејском сабору, док је канон на јутрењу посвећен Седмом сабору и светим оцима који су на њему учествовали. У Никодимовом типичу (1319), најстаријем српскословенском преводу Јерусалимског типика, под 11. октобром стоји да се тога дана поје служба Светом апостола Филипу (једном од 7 ђакона) и преподобном Теофану Исповеднику. Затим следи овакво упутство:

под[о]баѣт[ь] же вѣд[ѣ]ти . іако гредоущен нед[ѣ]лнн . по памети снх[ъ] с[в]ет[ы]нх[ъ] . творн[ы]д[ь] паметь с[в]ет[ы]нх[ъ] ѿт[ъ]ць .Ѹ.го с[в]ет[а]го вселенскаго свора . иже в[ъ] никен съшьд[ь]шнх[ъ] се второѣ . на побѣдненне не[с]т[ы]вынх[ъ] и безъбожннх[ъ] доглаф[ъ] . х[р]истомръзъкнх[ъ] . и х[р]истнаношоуждающнх[ъ] . нконоворць . иже іес[ъ] на копроннца . и на іего ѡканьне іеп[и]с[ко]пе . несв[ѣ]щенне с[в]ет[и]т[е]ле . и на нх[ъ] безбож[ны] и мръзъки сворь . нци сложбе .тѣн . с[в]ет[ы]х[ъ] ѿт[ъ]ць иже в[ъ] никен .²³

Мада у Никодимовом типичу јасно стоји да се 11. октобра поје служба Седмом васељенском сабору, а другом који је одржан у Nikeји, опаска о томе да треба потражити службу која се поје Првом васељенском сабору може бити одраз стања какво познајемо и из других случајева када су се у недостатку одговарајућих служби могле користити и неке друге, блиске или сродне оној коју замењују.²⁴ Детаљно упутство о појању ове службе у седму недељу по Ускрсу налази се на листовима 163б и 164а фототипског издања Никодимовог Типика.²⁵ Исто тако, из белешке у рукопису ПЕЋ 49, као и оне у Никодимовом типичу, види се да датум није тачно фиксиран, већ да се служба

²³ Трифуновић 2004, 51 б.

²⁴ Најбољи пример за овакву праксу јесте употреба децембарске службе Светом Николи за празник преносу његових моштију (22. мај).

²⁵ Трифуновић 2004, 163–164.

Сабору поје у прву недељу после 11. октобра. У рукопису бр. 5 Народне библиотеке Србије (mineј служадни за септембар-октобар) који је нешто старији од пећког (из друге је четвртине XIV века),²⁶ стоји да службу Седмом сабору треба тражити у седму недељу после Пасхе. У Евергетидском типуку служба Седмом сабору поје се, као што је већ било речено, у Недељу светих отаца тј. у седму недељу по Васкрсу.²⁷ У оба случаја служба Седмом сабору припада службама које се поју у оквиру Цветног триода. Из овога произилази да у нашим рукописима постоји извесно колебање, зато што се у седму недељу по Васкрсу ставља помен час Првог, час Седмог васељенског сабора. Из типикарског упутства у НБС 5 види се да је у другој четвртини XIV века служба Првом васељенском сабору (318 отаца никејских) била појана у оквиру триодског богослужења и одатле се, по потреби, позајмљивала и за потребе календарског циклуса.

ТЕКСТ СЛУЖБЕ СЕДМОМ ВАСЕЉЕНСКОМ САБОРУ
У РУКОПИСУ ПЕЋ 49²⁸

Под[о]б[а]к[ѣ]т[ѣ] вѣдѣти ѿко приходеши ед[е]ли, по памети с[в]ет[а]го ап[о]ст[о]ла ...
филиппа . праздноу[ч]ем[ъ] с[в]ет[ы] ѿ . ѿ . с[в]орь . в[е]ч[е]р[ь] на агриппни . [л. 131] (...).
зв[а]х[ъ] . ст[а]н[у]х[ъ] . в[ъ] ох[ъ] . в[ъ]скр[ъ]с[ъ]не . и с[в]ет[ы]м[ъ] . гл[а]с[ъ] . ѿ . под . ненач[е]ле
блажит . //

ѿт[ѣ] оутр[о]бы род[ѣ] се прѣжде д[ѣ]ньнице . ѿт[ѣ] ѿ[т]ца без м[а]т[е]ре прѣжде
вѣк[ъ] . // аще и др[ѣ]н[ѣ] твар[ѣ] те а не б[о]г[а] славить . др[ѣ]стн[ѣ] съвѣк[ъ] .
здат[ѣ]ла, твар[ѣ]м[ъ] безм[ъ]но, тиню огни вѣчнаго себѣ събра . нь с[в]орь иже // в[ъ] никен, с[в]и[т]а
те б[о]жия проповѣда г[о]спод[ѣ]н . великы рад[ѣ]н[ѣ] тво[ѣ] м[а]л[о]сти . //

²⁶ Штавланин-Ђорђевић и др. 1986, 7–10. Овај mineј је по својим литургијским одликама близак рукописима евергетидског круга.

²⁷ Дмитриевский 1895, 589 .

²⁸ Приликом приређивања издања ове, као и службе за 16. Јул, придржавали смо се следећих правила: скраћенице са титлом разрешаване су у облику заградама, скраћенице без титли у угластим заградама, оштећена места означена су стреластим заградама. Задржана је стара интерпункција. Листови на којима се налази текст службе наведени су у угластим заградама, а редови су раздвојени са две косе црте.

Йрїи безымыи, прѣ(с)вѣтѣи раздѣлїи тронци єдиновластїе . въ // трїи непод[о]бная же и чюжда сщства . тѣм(ь) ѡ(ть)ци б(о)гоносїи, сшьд//ше се всрд[ь]но . ревностно распалаємїи, іако же ѳезвїтѣннїи // наїа . д(оу)ховнымъ ѡт[ь]сѣцают[ь] мьчєм(ь), стюдъ навчївшаго хвалы . // іако же д(оу)хъ изрекаъ ис(ть) .

Кто ти рїзъ сп(а)се раздраа, арїи ты р(е)че // иже тронце раздѣливъ, єдиноч(ь)ст(ь)ное начело на раздѣленїа . // съ не врѣже те єдин(о)го быт(и) ѡт[ь] тронце . съ и несторїа зчїть б(о)городнїцъ // не гла(гола)ти . нь своръ иже въ никен, с(ы)на б(о)жїиа те проповѣда г(о)сподн // великые рад[н] твоє м(н)л(о)стї .

сл(а)ва гл(а)с(ь) .҃. самогл(а)сно . //

Тиннныє д(ь)н(ь)с(ь) д(оу)ховныє троубы . б(о)гоносныє ѡт(ь)ць вьсхвалим(ь) // вьспѣв[ь]ших(ь) посрѣд[ѣ] цр(ь)кве, пѣс(нь) съставною б(о)гословїа тро(н)це // єдїны непрѣмѣнныє, сщство же и б(о)ж(ь)ство . потрѣбїте//лїє арїєви и правобѣрных(ь) поворнны . м(о)лєщїх(ь) се всегда г(о)сподєви, // пол(н)ловати се д(оу)шамъ нашымъ . и н(ь)нїа б(о)городнч(ь)нь . Прьвы гл(а)сѡ . в(ь)ход(ь) прок(н)лєнь . чтен(їє) . // ѡт[ь] быт[н]а чтен.²⁹

Слышавъ авраамъ . іако плѣнєнь быс(ть) лоть (...)

втораго законнїа чтен . [л.131δ] Въ д(ь)нїи оны, р(е)че мѡуїи къ с(ы)номъ из(ран)л(е)вомъ . вид(н)тє, прѣдах(ь) прѣд (...)

втораго закона чтен . Въ д(ь)нїи оны, р(е)че мѡуїи къ с(ы)номъ из(ран)л(е)вомъ . се г(о)спода б(о)га твоєг(о) н(е)бо (...)

На ант(н), Обычнаа, сл(а)ва гл(а)с(ь) .҃., самогл(а)с .

Йп(о)с(то)аскымъ прѣданїємъ, Опаснїи хранїтелїє бысте ѡ(ть)ци . с(вѣ)тѣи бо тронце єдиносщство, православ[ь]но навчїли єсте // арїєво хвалєнїє свор[ь]нѣ низложїв[ь]ше . съ ним[ь] же и македонїа д(оу)хоборца ѡблчї(н)ли єсте . Ѧсѡуднїте несторїа, єртіх . и дїѦскора . савелїа же и севира без[ь] главнаго . нхже прѣл҃стї [л.132] <...>тнїте нзбавїти се нам[ь] . несквѣрнно жнїтї(є) наше въ вѣрѣ сьхранїтї м(о)лїм[ь] се . //

и н(н)нїа б(о)городнч(ь)нь . на ст(н)х(о)в . вьскрс(ь)н(ь) . въ ѡх(тон)цѣ) сл(а)ва гл(а)с(ь) .҃.А.

Йѣтноюю памєт[ь] д(ь)н(ь)с(ь) // б(о)гоносных(ь) ѡт(ь)ць, ѡт[ь] всєє вьселєныє сьвькоупльшїх[ь] се . въ свѣ//тлѣм(ь) градѣ никенсцѣм(ь) , правобѣрных(ь) сьнмїща, бл(а)гоч(ь)ст(ь)но пра//здноуїмъ . сїи бо лютаго арїа безбож[ь]ное велѣнїє, бл(а)гоч(ь)ст(ь)но // мьдрьнѣ низложїше . и ѡт[ь] сьборныє цр(ь)кве кьпнѣ сег(о) нзгнаше . // и тасно

²⁹ Дописано црвеним мастилом на маргини.

бо(городичьнъ) . Всакъ да ѿт[ь]стоупають неч(ь)стивь, иже образа не чтеть
ч(ь)ст(ь)наг(о) // бо(городн)це . и тоу не проповѣдае х(рн)с(т)а бо(го)мъжно рожьдшою .
и огню // да ѿт[ь]силает^н се съжигаемоу бесконьно .

сѣд(альнь) гл(а)с(ь) . ѿ. скоров . //

свѣтланици прѣсвѣтѣи истины х(рн)с(то)ви . мира просвѣтисте зче//нїемъ ва-
шимъ . ѿ(ть)ци бо(го)гла(аго)ливїи . погъвнше ереси зловѣ//рн(ы)хъ хълникъ . пога-
систе пламен^{на}а хълещих(ь) слоущенїа // тѣм(ь) тако с(ветн)т(е)лн х(рн)с(то)ви, всѣх(ь)
просвѣщаєте . в^м, сл(а)ва, и н(ь)на бо(городичьнъ) . //

дѣ(во) всенепорочна . прѣбогатаго бо(г)а порожьдъшнѣ . съ беспл//тными непрѣстано
м(о)лн . ѿс(та)вляенїе прѣгрѣшенїе // и исправленїе жит(н)ю дати прѣжде кон^{ца} .
вѣрою и любовїю // щим^н те подльгоу . єдинаа мн(о)гопѣта .

Пѣс(нь) . ѿ. їрм(о)с(ь) . Ты м (<...> //

Г(лаго)ль бо(ж)їи имъще стрелъ и м(ь)чь . все къпно искалают(ь) врагы // образом(ь)
крѣст(ь)нымъ . не почитающих(ь) такожде изъображенї(<...> // х(рн)с(то)ва и бо(городн)це .
с(вє)т(н)хъ всѣх[ь], ѿ(ть)ци бо(го)вндинїи .

їакоже седмы троубъ їерїхоновы // седмымъ стѣни падоше ѿбъхожденїемъ . сице //
седмїи сбороке, все оплыченїе на х(рн)с(т)а възносецеи се низло//жнше въ пропасть .
сбранїемъ седмымъ бо(го)гла(а)сных(ь) тръ//бъ д(оу)ховных(ь) .

Юношское противленїе тавлають бо(ж)нїем(ь) // р^нвенїемъ распалаем(ь), ѿчьскы(!)
скорь илннъ . стоудныи // с(вє)щен^нники зморїи . тѣм(ь) съ дръзновенїемъ х(рн)с(то)въ
образъ любовїю кланїати се повелѣлъ єс(ть) .

бо(городичьнъ) . Ты зпванїе мн прѣч(н)стаа .// ты мн пѣнїе, ты мн пристанище . ты
мн окрмленїе // таже бо(г)а слова ѿ(ть)ча въплщен^{на}а, несъетан^{на}а рожьд(ь)шнѣ //
тѣм ти несъмен^{но} кланїаю се образъ . крѣпостню твоєю въ//змагаю .

Пѣс(нь) . ѿ. їрм(о)с(ь) . Вскоую ме ѿт[ь]рнноу ѿт[ь] лица твоего . [л.133]

<...>кымъ разоумомъ смотрише, ѿт[ь]лоучнстє иконоборце .// тако иноплемѣн^{но}
мъдрствъюще, ч(ь)ст(ь)нїи ѿ(ть)ци . и чьсть // х(рн)с(то)въ образъ тако дос(то)нно
подавати повелѣсте .

Н(ь)на врьме весе//лїа . н(ь)на сп(а)сенїа д(ь)нь тави се . възвеселн^н се сего рад[н] .
и х(рн)с(то)ви рад(о)ующе се въззпїемъ . мирь даждь нам(ь) скон . м(о)л(н)твами //
ѿ(ть)ць с(вє)т(н)хъ седмаго сын^{ма} чл(овѣ)колюбче .

бо(городичънь)³⁰ За бл(а)говѣтроубѣ // м(н)л(о)ср(ь)дѣа, ѡт[ь] д(ѣ)вы рождь се с(ы)нь
б(о)жїи несъвратно . чъждене носе // нмы тако своє . и зраком(ь) свонмь опис(а)нь
вид[н]т⁴ се волює . св//щъством(ь) сы неписаньнь .

Пѣс(нь) ѿ. їрм(о)с(ь) . Оцѣсти ме сп(а)се мно. //

Да въскапают[ь] горы сладос(ть) . ѡрети⁴скоє бо множьство ѡт[ь]гнано // быс(ть) .
їадъ проливающен горкы . Ѧобразом(ь) с(в)ет(ы)мь оставленїа . //

Н(е)бо и земля съгл(а)сно да праздноубѣт(ь) . дъщерн б(о)жїи велнчство .// нбо
велнчаєт⁴ се, ѡт[ь]ложнв⁴ши сїю зннч⁴жающих(ь) . //

М(а)т(е)ри с(ы)нь ѡ(т)ьчъ безъ ѡ(т)ьца . пръвѣє же без⁴ м(а)т(е)ре б(о)голѣпно рождь//
ши породив⁴ ме . тѣм(ь) рождышою сь рожденымь въѦобразоубѣ // <...>ызая .

ко(н)д(акь), гл(а)с(ь) . ѿ.

Ѧп(о)с(то)лскоє проповѣданїє, и ѡ(т)ьць // прѣданїа . цр(ь)кви єдиною вѣрою
запечатѣн⁴на . и ризъ но//сеци истинны, истькан⁴ноу ѡт[ь] вышнїаго б(о)гословїа .
испра//вїає и славнть бл(а)гоч(ь)стїа великоє тиннство .

їкос(ь) .//

Быс<...>мь проповѣданїемь, б(о)жїи цр(ь)кви вслышимь въ//пнущѣ . жеж-
ден да гр[е]дєть къ мнѣ . чашъ нже нам(ь) кратирь // кс(ть) прѣмоудрости . сїє
пиво, истин⁴нымь словом(ь) растворимь . во//ды не <...>нвїемь прѣрѣканїа, нь
исповѣданїа . юже // пнєт(ь) н(ь)нїашнїи нс(ра)ль, б(о)га зрнть вѣщающа . вид(н)те,
вид(н)те тако // ть стала ксмы и не прѣмѣнїаю се . азъ б(о)гъ пръвѣ, и азъ // <...>пач(е)
мене ннь нѣс(ть) ѡт[ь]ноуд[оу] . ѡт[ь] с[оу]доу приѦвѣщающен се, // исплнїаєт⁴ се и
въсхвалєть . ко(н)ц(ь) . Бл(а)гоч(ь)стїа великоє тиннство .

Въ приходещю нед(е)лю по памєти с(в)ет(а)го ап(о)с(то)ла филппа . праздноубѣмь
с(в)етын седмїи . сворь въ никенсцѣмь градѣ . //

С(в)еты седмїи всеє вселєнїє с⁴борь, быс(ть) въ никен второе, при // костантинѣ
ц(а)ри и рнны м(а)т(е)ри їег(о) . при андрїани папѣ [л.133б] рнмсцѣм(ь), и тарасїи
патрїарсѣ костантинїа гр[а]да и полантанѣ алекса//ндрьсцѣм(ь) . антохїнскаго нлїа,
и їер(оу)с(а)лїмсцѣ . бѣхъ же с(в)ет(ы)хъ ѡ(т)ьць ꙗꙗꙗ . чнслом(ь) събрало се . сндо-
ше же се на нконоборцє, и проклєше // напнс(а)нїем(ь) всакоу їерєсь . и начелннкы
їерєснн . по сєм(ь) нконоборцє все // напнс(а)нїемь заповѣд[ѣ]шє и въѦбразїнше, їакоже
и покланїают[ь] се // с(в)ет(ы)мь нконам(ь) . а не покланїающїи се с(в)ет(ы)мь нконам(ь),

³⁰ Ознака за доїородичан на десној маргини.

тоуждѣ ис(ть) // правыне вѣры . тако иконѣнаа ч(ь)стьна прьвы образ прѣходн//ть . и тако покланіе се иконѣ, и чѣти ю, покланіает³¹ се на // ниен напис(а)н^номъ свѣствѣ . ти тако заповѣдаше с(вє)тѣн о(ть)ци // и правою вѣрѣ заповѣданіемъ стврьдише . и къждо въ свою // еп(н)с(ко)пїю разыдоше се .

Въ тѣжде д(ь)нь, памет[ь] с(вє)т(ы)х(ь) о(ть)ць наших[ь] // архіепіскопъ константина гр[а]да, арсакїа . нектарїа . лоуки . // атѣтика . и синова .

Пѣс(нь) . ѿ . їрмос(ь) . Б(о)жиа схожденїа огн . //

Повѣждают(ь) се повелѣнїи, керсем(ь) начел^нници, б(о)гог(а)голанвух(ь) моужь // иже чѣсть образа прьвообразномъ съетавающих(ь) . и пр//во такоже р(є)чє велики василїє, и бл(а)г(о)сл(о)вещих(ь) б(о)г(а) о(ть)ць нашихъ . //

Храмы зкрашают(ь) се свѣтлыми образы здобраемїи . <...> // зкрашенїи въ цр(ь)квах(ь) . иже пач(є) всѣх(ь) земльных(ь) краснѣиши до//бротю въспѣвают[ь], поуще, бл(а)г(о)с(ловє)нь б(о)г(ь) .

Свѣт(ь) Облнста <...>/тмѣ неч(ь)стивых(ь) от[ь]гнанѣ . сег(о) рад[н] всачьскаа свѣта испльнише // свѣтодателя х(рн)с(т)а съ веселїемъ поют(ь), гл(а)голюще, бл(а)г(о)с(ловє)нь б(о)г(ь) о(ть)ць . //

бо(городичьнъ)³¹ Пр(ѣ)ч(н)стаа бл(а)д(ы)ч(н)ца, нашег(о) сп(а)сенїа єдинаа надежда . страшно поро//ждшїа ц(а)ра ц(а)р(є)мь х(рн)с(т)а . и на рькоу т(о)го носецїи тако мл(а)д(є)нца .// съпокланіает³¹ се напис(а)н^но такоже о(ть)ци рекоуть .

Пѣс(нь) . ѿ . їрмос(ь) . // Седмь седмицею пещ(ь) .

Законь вставляіетъ нзещно о(ть)чьско //сѣбранїє . бл(а)гоч(ь)стивымъ любьзно поклон^нны . и напис(а)ннїа // с(вє)щен^наго образа . любоч(ь)стивы же лѣтнью намъ тако // да съвршанмъ бл(а)гопокориваа онѣх(ь) . и любовїю иконъ // х(рн)с(то)вѣ лобызанимъ, поуще дѣт(н) бл(а)г(о)с(лов)н(тє) .

Седмь седмицею прѣ//кланїахъ смѣренных(ь) высокомоудрїи . и добродѣтелнымъ // встрымленїем(ь) вьскращахъ . ннїже потвараахъ б(о)ж(ь)ствьнаа [л. 134] дѣанїа нх[ь] . нь иже седмаго сѣбора съш(ь)дше се н(ы)нїа о(ть)ци въ нивах(ь) // грьдыню тѣх(ь) єдиною нстроше сед^мь седмєрнѣише . //

Стрѣлы мл[а]д[є]н^нць бьвають(ь) ѡальм^нскы, старомоудрымъ . мла//дѣнство мздрствьзующих(ь) гзвы и Ораненїа . б(о)ж(ь)ствьною же // силою нзнемагают(ь)

³¹ Ознака за доігородичан налази се на левој маргини.

језыци мнозѣи . хвалы гла(агол)юущих(ь) на высотѣ // и всакъ кто от[ь] о(ть)ць . с(ы)на и д(оу)ха б(о)га једин(о)го вѣсть . всѣх(ь) винъ и ѿ//\...\)анство .

Съдѣваетъ се м[а]д[е]нцѣ самоволно м(н)л(о)сти рад[н] . съдѣ//тель от[ь] ч(н)стых(ь) кровѣи твоих(ь) . съхрѣнъ те по рождѣствѣ прѣсвѣ(н)ствованнью // всѣ ч(н)стоу . и оскврѣнъшии се очистиаетъ образъ . тѣм(ь) и въ иконах(ь) // съобразуетъ ти се јес(ть)ствоми . земельнъ бывъ . б(о)гъ сы свѣшествоми . //

Пѣс(нь) . ѿ . їрмос(ь) . Оудивѣи се збо о семь н(е)бо и земли ужасоше се ко//нци . іако б(о)гъ іавѣи се чл(овѣ)комъ плътноу . чрѣво же твоѣ быс(ть) протра//нѣише н(е)в(е)сь . тѣмъ те б(огороди)цоу агг(е)ль и чл(овѣ)къ чинноч(а)лѣ вел(н)чают(ь) . //

Велики въ крѣпости свѣтом(ь) . иже вса съдръжен непостижимо // једини б(о)ж(е) . крѣпки и прѣначелне, всѣх(ь) ц(а)роу . цр(ь)квѣ стврѣди // православіемъ си сблюдае . о(ть)ць прѣславныхъ облич//ви зловѣрных(ь), м(о)лбамн .

Великих(ь) сподобисте се почьстѣи, на // земли б(о)гогладрностѣи . іако х(р)с(т)овъ образъ почтосте любьзно // и н(ы)ни стѣнь от(ь)ложъше, и покрвѣнѣ плътноу . т(о)го самоли//\...\)къ лицъ зрѣите, великих(ь) спод[о]блѣемъ .

Юже да накаже//мъ се все воннством(ь) варварскимъ бесловеснымъ . повстна // јесн встрылѣнѣ ты . разорн сверѣпъство еже на ны . ц(а)р(е)мъ // съпособствън оупваущимъ на те всьдѣтелю . бл(а)годарьзноб//нными м(о)л(н)твами о(ть)ць . имъ же съвршаем(ь) память . //

Разумѣти танны николиже страшнаго ти рождѣства можетъ // земельн оумъ . нь ниже высокомысльны агг(е)лскыи . іако // б(о)га родила јеси ты въплъщенънго выше јес(ь)с(т)ва . тѣмъ те б(огороди)ца // вѣдъшен, съ онѣм(ь) написюще величѣем(ь) .

свѣт(ильнъ), Жены слыш . //

От(ь) начела борителны, арѣво насилѣ сверѣпо нав(е)де сп(а)с(е)нѣа // цр(ь)квѣ твою . нь сѣи подвижшѣи от(ь)чскаа воннства, т(о)го побѣди . // и јединосъщноу сл(о)бо о(ть)ца, вѣрно те славить . //

бо(городичьнъ) . [л. 134б] Ис тебе прѣсвѣшествовны б(о)гъ ч(н)стага . смѣшенѣ чл(овѣ)чскаго јес(ть)ства мно//гаго рад[н] м(н)л(о)ср(ь)дѣа, пат(е) јес(ть)ства одѣа се . несмысливъ указанѣ двою отро//ковнице јес(ть)ствѣ . нь јединъ с(ы)нъ былъ јес(ть) по обою рождѣствоу . //

На хвал(нте) . всако дьх(аннѣ) . ст(н)х(ы)ры въскр(ь)сны . ѿ . и с(вѣ)т(н)мъ, . ѿ . гла(с)ъ . ѿ . под(обьнъ) . Все ѡ . //

Въсе събравъше д(оу)шевное хъдожьство . и б(о)ж(ь)ствьнымь д(оу)ходь смотривше, н(е)б(е)сною и ч(ь)ст(ь)ною въображеніе . ч(ь)ст(ь)ны ѡ(ть)ци б(о)гочръта//н^о напис(а)ше, въ нем(ь) явлен^нѣ се . рожд(ь)шоумъ съ безначелно // сл(о)во навч(а)ют(ь) . и всенстн^но єдиносъщное . ап(о)с(то)лскымь послѣдствоу//юще, явьствьно навч(е)немь . бл(а)гославны прѣбогатїи въ истинъ // и б(о)гомолудрїи .

Всѣ приєм^лше разьмноую зарѣ д(оу)ха с(в)т(а)го <...> // ис(ть)твьнаго прор(е)ченіе . малыми глаголы и многими разьмом(ь) . б(о)го//дъхновен^но възвѣщающе, іако х(р)и(ст)опророкѣдници . еу(аг)гелскимь // прѣдстоюще повелѣнїемь бл(а)женнїи . и бл(а)гос(т)нымь прѣда//нїемь . съвыше приєм^лше тѣх(ь) ѡт[ь]кръвенїе явѣ . и просвѣщенїемь // изложише вѣрѣ б(о)гоназчен^ноу .

Всѣ съвъзпльше пасты//р^скоє искъшенїе . и іарос(ть) подвиг^лше прав[е]дноую закон^но . те//жкыє ѡт[ь]гнаше и пагъбныє вьлкъы, пращею д(оу)ховною, извър^лг^лше ѡт[ь] испльненїа цр(ь)кв(ь)наго . пад^лших(ь) въ сьм[ь]ртъ, и іако неисц<...> // лно недъговав^лших(ь) . б(о)ж(ь)ствьны пастырїе . іако рабы пр(и)снн х(р)и(ст)ови // и б(о)ж(ь)ствьнаго проповѣданїа ѡчителнє с(в)ещен^нїи .

Сл(а)ва . гла с(ь) . ѿ . //

С(в)т(и)хъ ѡ(ть)ць ликъ, ѡт[ь] кон^лць въселєныє стек^лше се . ѡ[ть]ца и с(ы)на и д(оу)ха с(в)т(а)го . єдино сьщство повелѣше и ис(ть)ттво . и танньство б(о)го//словїа іасно прѣдаше цр(ь)квн . их(ь)же похваллюще вѣрою вбл(а)жн//мь гла(г)ол(а)юще . ѡ б(о)ж(ь)ствьны пльє б(о)говещан^нны, ѡ Фрѣжници Фплъ//ченїа г(осподь)на . звѣзды многосвѣтїи, разьмыныє тврѣдн мыслнаго // стїона неФормїи стлпи . мурозхан^нїи цвѣти раисїи все//златата оуста словъ . никен похвала . въселєнїи свѣдѣтелство // прилєжно м(о)лите се Ѧ д(оу)шахъ наших(ь) .

и н(ь)на, прѣбл(а)г(о)с(лов)єна єси . Слава сл(а)ва .

II СЛУЖБА ЧЕТВРТОМ ВАСЕЉЕНСКОМ САБОРУ (16. ЈУА)

Богослужбено прослављање Четвртог васељенског (халкидонског) сабора чврсто се држи 16. јула, то јест прве недеље после тога датума. Истога дана у појединим српским минејима помиње се и првих шест Васељенских сабора.³² Најстарији минеј у коме смо наишли на

³² У старијој литератури је већ констатовано да је прослављање само Халкидонског сабора одраз веома старе традиције, а да збирно прославање првих шест васељенских сабора прописује Јерусалимски типик: Сергиј 1997(III), 274.

делове службе Халкидонском сабору јесте опет један рукопис из времена краља Милутина; то је mineј за јул и август из 20–30. година XIV века – Дечани 32.³³ У њему је тога дана у наслову поменут само Свети мученик Атиноген са својих десет ученика. Приликом пажљивог читања ове службе приметили смо, међутим, да вечерња, осим три стихире „на Господи вазвах“ посвећене свештеноченику Атиногену, на самом крају има и тропар посвећен Светим оцима:

и с(ве)тыиѡ ѡ(тъ)цеиѡ . гла(асъ) .҃҃.

Велѡди възгрьдѣше б(о)ж(ь)ствѣнын ѡ(тъ)ци . прогнаше хоуљники повелѣнниа нечѣ-
стыва . слова же насѣавъше въ мирѣ . и правокѣрѣнын проповѣдатеа . и х(ри)с(т)а
б(о)га проповѣдатеаиѡ авлаше се с(ве)ты . (л. 20).

Исто тако, показало се да је канон на вечерњи овог рукописа за-
право *комбиновани канон*.³⁴ Присуство тропара који су преузети из ка-
нона Халкидонском сабору у канону службе Светом Атиногену дечан-
ског рукописа, доказ је специфичног начина компоновања једне службе.
У типичу Алексија Студита у служби Сабору помиње се канон трећег
гласа (без имена аутора и без инципита).³⁵ Помишљамо да би тропари
који су уклопљени у поједине песме канона Атиногену могли да потичу
управо из овог канона.³⁶ У шест (од осам) песама канона Атиногену
Светим оцима Халкидонског сабора посвећен је трећи тропар:

Прва песма, трећи тропар: насажденне вѣроу въ долоу б(о)жини . правокѣрѣиѡ
повелѣнын . прѣпод(о)бны ѡ(тъ)ци . днроки протвѣтоше(!) тронцоу с(ве)тоуоу несъзданноу
. и нераздѣлноу въ единомѣ б(о)ж(ь)ствѣ . бл(а)гоуспѣно проповѣдавше . (л.20);

трећа песма, трећи тропар: јако свѣт[ь] вѣроу . и б(о)ж(ь)ствѣнѣиѡ заповѣди
насицающе се . неистаѣн[а]иѡ ѡбъемеиѡ . разоумныѡ плоды . (л.20);

³³ Богдановић и др. 2011, 103–107; Суботин-Голубовић 1996, 69–79.

³⁴ Комбинованим каноном називамо канон у чији су састав, без видљиве назна-
ке, унети делови више различитих канона посвећених другим свецима који се
прослављају истога дана.

³⁵ Пентковски 2001, 354: на оутрѣни (...) поють же са ка(н)ни .҃҃. (...) и събороу гла(с) .҃҃. (...).
У литератури се помиње канон патријарха цариградског Германа (1222–1240)
у коме се помиње свих седам Васељенских сабора, који је општеприхваћен у
богослужбеној пракси Свете Горе: Сергий 1997 (III), 274.

³⁶ На жалост, у овом тренутку нисмо били у могућности да ово питање детаљније
истражимо. Да би се ово питање разјаснило, потребно је консултовати грчки
материјал, а он нам у овом тренутку није био доступан.

четврта песма, трећи тропар: съвъ слѣдоующе ѿ(ѡ)тъскомоу исповѣданую . правокѣрно въспоемъ сп(а)се в(ѡ)сѣх(ѡ) . (л. 20 ѡ);

пета песма, трећи тропар: красота ѿ(ѡ)тъска съзиваетъ насъ д(ѡ)н(ѡ)сѡ . трапезоу наидь оуготовавъ ѿ(ѡ)тъскою . брашно бл(а)гогѣтствна повелѣнни . бл(а)год(оу)шнина прѣдлагающн . (л. 20 б);

шеста песма, трећи тропар: въ глѡбинуоу разоумна . прѣклоньше се прѣпо-д(о)бьны . приѣмьше гавѣ енсеръ вѣрныхн . и просвѣтнше б(о)ж(ѡ)ствынѣ вѣрныхъ ср(ѡ)дца въ исповѣданые х(ри)с(то)во . (л. 20 в);

девета песма, трећи тропар: д(ѡ)н(ѡ)сѡ память наста с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць . съзивающнн вѣсе цр(ѡ)ковь х(ри)с(то)воу испльнннн . свѣтло м(о)лвбноую память нхъ праздноуемъ . (л. 21 б).

По деветој песми канона, следи стихира трећега гласа, такође светим оцима:

Стълпн цр(ѡ)ковьны гавнсте ѿ(ѡ)тъцн . запалающе бѣсовъ слоушение прѣльсти просвѣтнани кесте вѣрныхъ ср(ѡ)дца . славы сп(а)са исповѣдающе . въ д'вою кс(тъ)ствоу неразмѣсно .

Ваља нагласити да у српском материјалу који смо имали прилике да прегледамо за потребе овог истраживања нисмо наишли ни на један од текстова Сабору који су уклопљени у службу Атиногену. То дозвољава да се претпостави да је српска Црква у старијем периоду, вероватно током XIII века, познавала још један канон за службу Четвртог сабору, који је само фрагментарно сачуван у дечанском минеју.

Службе дечанског рукописа имају по шестој песми и синаксар, а то је у овом случају, кратка белешка управо о Сабору:

м(ѣ)сеца т(о)го въ .Ѣ. д(ѡ)нѣ памѣт[ѡ] творимъ с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць . съшьдъшихъ се въ халкидоне . ѿ(ѡ)тъце .

При мар'киане ц(а)ри бл(а)гогѣтствѣмъ . повелѣниемъ его събраше се .Ѣ. .Ѣ. с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць въ халкидонѣ . с(ве)тыхъ митрополи . на потрѣбление безъб(о)жьныхъ кертигъ . и с(ве)тынъ ообразъ нзвѣстнше . проповѣдани ѿ[ѡ] .Ѣ. нѣ. с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць . въ никен съшьдъшихъ се прѣжде . иже въ б(о)гохранитѣмъ ц(а)рьсцѣмъ градѣ събраше се .рн̄ . а въ кесѣѣ пръвкѣ .р̄ . и кѣше же .р̄ѣ . въ с(ве)тѣмъ петомъ с'ворѣ . въ томже б(о)гохранитѣмъ градѣ . пришьдъше оутвѣрднше .³⁷

³⁷ У Никодимовом типикју се налази веома слична белешка: въ тѣж д(ѡ)нѣ памѣть с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць иже въ халкидонѣ .Ѣ. с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць иже въ никен .тн̄ . и с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць иже въ ц(а)риградѣ .рн̄ . и с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць иже въ кесѣѣ .Ѣ. и с(ве)тыхъ ѿ(ѡ)тъць и

Јулска служба саборима посведочена је у већем броју минеја: УБ Ђоровић 15 (јул, друга четвртина XIV века), Хил. 147 (јун–јул, четврта деценија XIV века),³⁸ Дечани 35 (јул, 1360/70)³⁹ и Пећ 41 (празнични минеј за фебруар–август, 1380/90).⁴⁰ Сви су ови преписи међусобно веома блиски како по структури, тако и по саставу. У Пећ 41, уз канон шестога гласа, забележено је да је он „твореније свештеног васељенског патријарха кир Германа“. То је исти канон који улази у састав осталих преписа службе 16. јула. У типиксу Велике цркве постоји веома опширно упутство о служби овом Сабору, па чак и кратак преглед догађања на њему, али нема назнаке појања било каквог канона. Уз то, треба нагласити да у типиксу Велике постоји значајно одступање и од Евергетидског и од Јерусалимског типика у погледу календара. Наиме, у овом типиксу се 16. јула, уз Халкидонски сабор, обележава памет светог мученика Антиоха, лекара у Севастији. Збирна служба осталих саборима поје се у прву недељу после 16. јула.⁴¹ У Евергетидском типиксу овога дана обележава се само памет Светог Петра Критског. Никодимов, пак, типикс, као што је већ било речено, упућује да се овога дана поје служба Светих отаца никејских која улази у састав Цветног триода, а поје се у шесту недељу после Ускрса. Ово упутство скоро да је идентично оном које важи и за октобарску службу Седмом сабору, те произилази да се иста служба могла појати у оба случаја. Но, две службе које смо запазили у октобарским и јулским минејима показују да је у XIV веку српска литургијска пракса познавала две сасвим различите службе Васељенским саборима.

с(ве)т(а)го петаго свора .рѣ. и с(ве)тых(ъ) ѿт(ъ)ць ѿ го свора .рѣ. ншии слоужбоу с(ве)тых(ъ) ѿ(тъ)ць иже въ никен .ѿ. нед. по пасцѣ . непрѣдѣлно бо творидь сню слоужбоу . (Трифуновић 2004, 114б).

³⁸ Богдановић 1978, 94.

³⁹ Богдановић и др. 2011, 111–113.

⁴⁰ Мошин 1968–1971, 66.

⁴¹ Дмитриевский 1898, 92.

ТЕКСТ СЛУЖБЕ ЧЕТВРТОМ ВАСЕЉЕНСКОМ САБОРУ
У РУКОПИСУ ЂОРОВИЋ 15⁴²

М(ѣ)с(е)ца т(о)го .Ѣ. соб(о)рь .Ѣ.хъ сънъмь . и с(в)т(а)го с(в)еще//нно(оу)ч(е)н(н)ка
а-финогена . и десеть оученикъ его .//

Вѣдомо да яс(ть) тако сна слоужба съборомъ поет се в н(е)делю, ѡт[ъ] Ѣ и на//
прѣд[ъ]же . На г(оспод)н възвах[ъ] ст(н)х(н)ре гл(а)с(ъ) .Ѣ. под[о]вѣньнъ . все оупованіе . //

Ис чрѣва родн се прѣжде деннице . ѡт[ъ] ѡ(тъ)ца без м(а)т(е)ре прѣжде вѣкъ .// аще
ї аріе твар^н те а не б(о)г(а) славить . дръзостию приѣшаю те // зиждителя тваремъ,
не смдыслно . вещь огню вѣчнодоу // себе събравъ . нъ съборъ иже въ никен . с(ы)на
б(о)жїа те проповѣда г(оспод)н // великые ради твоє милости .

Раздранноу х(ристо)воу ризоу . и ра//стръзаноу псыниди челюсти . моудро съшните
чъстни ѡ(тъ)ци . // зрѣти наготову сего никако же тръпеще . такоже смдъ н афе//ѡъ
ѡ(тъ)чъскоую древле . посрамлше несмыслнаго . и того едн//номдыслники, арїа
гнѣвоу тъзонменитаго . //

Македонѣны и несторїаны . и евтихананы и диоскораны . апо//аннарнаны же и
сабеланосевирѣны . влькы тежкые приш(ъ)дше .// въ кожахъ ѡвчїихъ . далете ѡт[ъ]
стада сп(а)сова . такоже истиннїи // пастырїе ѡт[ъ]гнасте . нагы ѡт[ъ] кожїн ѡвчїїихъ
тръвоканные . по//ставлше изреднѣ, тѣм же вы оублажаемъ .

с(а)ва гл(а)с(ъ) .Ѣ. //

Танные д(ъ)н(ъ)сь д(оу)ха троубы . б(о)гоносные ѡт[ъ]це възсхвалнмъ . възспѣ//вшее
посрѣд[ъ] цр(ъ)кве . гласъ под(о)вѣнъ б(о)г(о)словїю . тронцоу едннонепрѣ//мѣнноую .
соушьство же и б(о)ж(ъ)ство . и низложителе же арїевы . // и православных[ъ] побор-
ники . молеще се всегда г(оспод)евн . помнлова//ти се д(оу)шамъ н(а)шнмъ .

и н(ы)на . бо(городн)чьнъ . прьваго гл(а)са . всемирноую сла(воу) .// възход[ъ] прок(н)мьнъ
д(ъ)ню паремне . ѡт[ъ] бытїа чтенїе .// слышавъ авраамъ тако плѣненъ быс(ть) лотъ
(...) [л. 61–61б]

вторааго закона . чтенїе . Въ онь д(ъ)ни р(е)те моуси къ с(ы)нолмъ (...) видѣсте
прѣдах[ъ] (...)

⁴² Збирка рукописа коју је прикупио професор Владимир Ђоровић чува се у
Универзитетској библиотеци у Београду. О збирци коју је прикупио: Ђоровић
1936, 77–131.

второга закона . чтеніе . Въ д(ь)нѣхъ онѣхъ р(е)чѣ моуѣси къ с(ы)ноуь (...) се г(оспода) б(ог)а (...)

[л. 62] Въ лнтню обычнаа . сл(а)ва гл(а)с(ь) . ѿ .

Ѹп(о)с(то)лъскихъ прѣданїи . // извѣстїи хранителеу бысте с(ве)тїи о(тъ)цы . с(ве)тые бо тронце єдино//соуцное православно повелѣвшѣ . арїево хоуаное съборно нн//зложнсте . съ нидже и македонїа д(оу)ховорца изобличивше // осоуднсте несторїа . еуѣтїеа же и дїоскора . савелїа же, и се//вїра безглавнаго . нхже прѣльсти просите избавльшии се //намы . нескврюнно наше жнтіе . въ вѣрѣ хранити се моани се . //

и н(ы)ниа бо(городнчьнъ) . на ст(н)х(ов)но обычнаа . слава гл(а)с(ь) . ѿ . //

Мольбноую памет[ь] д(ь)н(ь)сѣ б(о)гоносных(ь) о(тъ)ць . еже оут[ъ] всоу въселеную сѣ//бравшнх се, въ свѣтлѣмъ градѣ никенсцѣмъ . православных[ъ] // съставленїа, бл(а)гоучествоующе . вѣрно празноуемъ . си бо люта//го арїа безбожное велѣнїе . бл(а)гоучьстно моудрѣнѣ низложише . // и оут[ъ] съборное цр(ь)кве съборнѣ того изгнаше . и ясно с(ы)на б(о)жїа // єдиносоуцна и прнсносоуцна прѣжде вѣкъ соуца . въсе навчн//чише(!) исповѣдовати . въ вѣрнѣмъ ообразѣ . извѣсто и бл(а)гочѣ//стного изложьше . тѣм же и мы б(о)ж(ь)ствнымъ и повелѣнїе//мъ нхъ подлудующе слоужнмъ . съ о(тъ)цель с(ы)ноу и д(оу)хоу все//с(ве)томоу . въ єдиноуь б(о)ж(ь)ствѣ . тронцоу єдиносоуцноую . //

И н(ы)ниа бо(городнчьнъ) . прїимн моубоу рабѣ твонх[ъ] . троп(арѣ) гл(а)с(ь) . ѿ . [л. 62б]

Прѣпрославленъ єси х(р)стѣ б(о)ж(ь) н(а)шь . еже свѣтїла на земн о(тъ)це наше // основалъ єси . и тѣмн къ истиннѣ и вѣрѣ все ны наставилъ // єси . многомилостнве слава тебѣ . и два^м .

и б(о)городнцѣ д(ѣ)во . а^м . //

На (о)утрн . канона ѿ . въ охтонцѣ и с(ве)тымъ на ѿ . гл(а)с(ь) . ѿ . пѣс(нь) . ѿ . їрмос(ь) . //

Ѹко по с(оу)хоу х(о)днѣв ї(зра)нлѣ . по безднѣ стопаи . гоннтелѣ фараона // възнрае топнма . б(о)гоу побѣдноую пѣс(нь) понм іако прослави се . //

Иже оут[ъ] никее . іако же оут[ъ] нѣкоего н(е)б(е)се . въсоудоу възгрмѣвшѣ, // слово жнваго о(тъ)ца . и сего показавше врагы, громомъ изъ//бнены . с(ве)щеннымн словесы да поттоут се . //

Доуховор^н цѣ доухъ лоукавын . с(ве)тымъ д(оу)хомъ, х(р)н(с)т(ь) оут[ъ] своеє цр(ь)кве // далече оут[ъ]гна . вторымъ дѣнствомъ събора съвъкоупнѣв . //

И христоворца прѣльсть изгна несторїа . курїль с^х бороу начелникъ) . // иже ясно д(ѣ)воу м(а)рию, исповѣда б(о)гоу м(а)т(е)рь ч(и)стою . //

Несъзданные тронце единого х(ри)с(т)а . въ двою ес(т)ьствоу и хотѣнїю // ч(и)стѣа раждаеши . съединенїе чл(о)вѣ)комъ и агг(е)ломъ тебе ради // съдѣлавшаго .

пѣс(нь) . Ѡ.

Нѣсть с(в)етъ яко же ты // г(о)сподн б(о)ж)е мон . възнеси рогъ свонх[ъ] си бл(а)же . ствр^хждъ на каменн исповѣда . //

Твари сложитель яви се . арїе безоумнын . македонїе паки // мръзкъ явлъ се . въ геенѣ огньнѣн . равно мочѣ се съ елнны . //

Седмиди с^хборы с(в)ещенными с(в)етыхъ) отъ)ць . чьстноюу цр(ь)квѣ яснїл еси х(рист)е // якоже седмїх[ъ] свѣтилникъ) свѣтоу . прѣльстит^х ме прогнавъ далече . //

Стадо погоубяеть твое . многообразнаа краста еретикъ сло//ве . пастырїе же твоих[ъ] словесныхъ ов^хць . оученїемъ сие прѣмѣннше . //

Единого родила еси ч(и)стѣа . от[ъ] несъзданные тронце . въ двою соушь//ствоу и хотѣнїю ч(и)стѣа . егоже образомъ чьстно покланяемъ се . // бл(а)го)д(ѣ)ти испльняемн .

сѣд(альнь) . гл(а)с(ь) под(обьнь) скоро вари . //

Свѣтилници прѣсвѣтлн истинѣ х(ри)с(то)вѣ . мнрь просвѣщше зче//ченїн(!) вашииди . о(т)ъ)ци б(о)говѣщаннїн . поправше ереси злосла[л. бз]вных[ъ] хоуникъ . оугашше огнепалноюу еретикъ мльвоу . // н тѣмже яко с(в)ет(н)е)ле х(ристо)ви всоу просвѣтнсте . два^ш

сл(ав)а ї н(ы)нѣ во(городнчьнь) . //

Обновила еси ч(и)стѣа б(о)ж(ь)ствнымъ рождѣствомъ си . истлѣвшее стр(а)ст//ми земнородных[ъ] мрътвное соушьство . и въздвїгла еси всоу от[ъ] смр^хти // къ жизни нетлѣнїа . тѣмже те вси по дльгоу влажаемъ д(ѣ)во // прѣславнаа якоже прорекла еси .

пѣс(нь) . Ѡ. їрмос(ь) . //

Х(ри)с(т)ъ мнѣ сила б(о)гъ и г(о)сподь . чьстна збо цр(ь)квн б(о)голѣпно зоветь въпнющн . //от[ъ] свѣсти чистые о г(о)сподн празноующн . //

Брази твои въшоумѣше . и ненавидещен те главоу въздвїго//ше сп(а)се въ малѣ . нъ абѣ падоше, не трьплюще гл(а)сы трьвь д(о)уховныхъ) . //

Сл(ь)нца сл(ь)нцове соугоуби озадрише . с(ь)нѣ и д(оу)хъ ѿт[ъ] ѿ(тѣ)ца . несъзданны
// съ безначелныи . ѿбонѣ ѿ(тѣ)цѣ единѣ виновенѣ въроует се . //

Седмь оубо д(оу)ховѣ . на ннхже почи ѿ х(рист)ѣ ѣсана се р(е)чѣ . на седми сѣбо//рѣхъ
почи х(ри)с(тѣ) . съ ѿ(тѣ)цель и б(о)ж(ь)ств(е)ныи д(оу)хомъ . //

Бо(городич)нь⁴³ . Бо(г)а родила еси плать носивша . ѿт[ъ] чистых ти кръвѣи . ѿтроко//
вице ч(и)стаа . егоже соугоуба ѣст(ь)ствын . въсѣставъ же едином[ъ] // ѿ(тѣ)цы
проповѣдаше .

пѣс(нь) ѿ. Бо(ж)ѣи свѣтом(ь) ти блаже . // зтрьюющих[ъ] д(оу)ше любовию просвѣти
г(оспод)и . те вѣдѣти слово // б(о)жѣ истиннаго б(ог)а . ѿт[ъ] мрака грѣховнаго въсе
ны възывыюша . //

Б(о)ж(ь)ств(ь)нын виноградь х(ри)стовъ . иже ѿт[ъ] егупта принесе . тымнаго ѿт[ъ]//
чаанїа гоубителе звѣрїе . прѣвѣе поадаахоу . працею же ѿт[ъ]цѣ // далече ѿт[ъ]гнаше се .

Б(о)ж(ь)ств(ь)ныи сїанїемъ трисїанныи . // зды просвѣщыше чьстнїи ѿ(тѣ)цы . еди
ного проповѣдаше чь//стныи тронце х(рист)а б(ог)а . соугоуба ѣс(тѣ)ствы хотѣнїи . //

Въ вешныхъ іакоже въ сѣрафимьских[ъ] . моудрыи ѿ(тѣ)ци ѿ тронце .// цр(ь)кви
сон(е)б(е)си се . трьс(в)етоуіу пѣснь пр(и)сно тебѣ поіущи . събирае//тъ трончское ти
едино б(о)ж(ь)ство . //

бо(городич)нь . М(а)ти нрава своего с(ь)на быс(тѣ) ч(и)стаа . неѿ иже не тебе прѣжде
тебе [л. бзѢ] бѣше , іако съдѣтель твои . егоже въ двоиа соушьствоу позна//ваема .
сєднїиаемъ словомъ сьствыннѣ .

Пѣс(нь) ѿ. ірмос(ь) .// Житенскаго моря . въздвнзаета зре напастною боурею . въ //
тихо пристанище притекъ выпноу ти . възведи не тле живот[ъ] . //

Б(ог)ъ богомъ г(оспод)ъ . д(ави)дъ прѣжде въспѣтъ гла(сь) . и призва ѿт[ъ] вьстокъ
// ѿт[ъ] коньць все земле . даже до западнѣ ихъ . въселенские събо//ры ѿт[ъ]цѣ
назнаменуе .

Седмь стѣпь оутврьди прѣмоудрос(тѣ) // б(о)жїа . твою цр(ь)ковь вл[а]д[ы]ко седмо
чнслныи съборы с(в)ещенных⁴ // ѿт[ъ]цѣ . неоуклонмоу съблюдомоу , ѿт[ъ] вьсаки
нхъ ересен . //

Стоудъ лица покрыеть . еугїха и диоскора . сьлианїе блгу//дствовавшнх[ъ] ѣс(тѣ)ства
х(ри)стова . не въ привидѣнне бо . нь въ ѿб(о)же//нїе ѣс(тѣ)ство земныхъ прнеть .

⁴³ Ознака за *доіородичан* дописана је на маргини.

б(огороди)чьнь) . Да възмет се несторіе . въ // евренскыє тьмныє съборы . и езык^ѣ же да ѡт(ъ)сѣчет се хвалын . // б(ог)а бо родн д(ѣ)ваа марїа, пльтоносца намь .

ко(н)д(акь) . гл(а)с(ь) . ѿ . //

ѿп(о)с(то)льское проповѣданїе . и ѡт[ь]чьскаа прѣданїа . цр(ь)кви една // вѣроу оутасни . и ѡдеждоу носещи истканноу . зароу съвы//ше б(о)гословїа . исправляетъ и славитъ бл(а)гочьстїа вели//кое тиннство .

икос(ь) . Бысокынды проповѣданїе//мь . б(о)жїю цр(ь)ковь оуслышиды въпниоу . жежден да прїнде//тъ къ мнѣ . чашоу еюже дрьжоу, чаша ест прѣмоудрости . // сне пиво, истинное слово почрьпохъ . водоу проливае непрѣ//кословїа нъ исповѣданна . еюже пие н(ы)ниашнїи ї(зра)иль . да зрнть // вѣщающа . виднте вид(н)те вид(н)те . ѿко самь азъ есмь и не прѣмѣ//нїаю се . азъ б(ог)ъ прьвыи . азъ же и по снх[ь] и развѣ мене нѣс(ть) много //ѡт[ь] соудоу и насытет се и всхвалетъ . бл(а)гочьстїа великое // тиннство .

пѣс(нь) . ѿ . Хладодавнцоу збо пещь . сътвори // агг(е)лъ пр[ѣ]п[о]д[о]бнымь дѣтемь . хладе же оуби велѣнїе б(о)жїе, м(оу)т(н)те//ля оувѣща въпнн . бл(а)го)сло)вень б(ог)ъ ѡт(ъ)ць н(а)шихъ . [л. 64]

Вавилоньскааго збо змна, раздрази данїиль прьвѣе // м(о)л(н)тва же ѡт[ь]ць, просади лютаго егуптскааго змна ѿвѣ . // поадающаго х(рнсто)во стадо арїа .

Непрошенимь нечь//стїемь недьгова, влькъ македонїе . приразнв се ѡбожаю//щомоу д(оу)хоу бл(а)д(ы)кы . и банїю крьщенїа . на прьвоу добротъ // въображаоу вѣрныє .

Днискорь и еутнхъ и севирь // левна-ѡань . трне сънввающен и смѣщающен х(рнсто)ва соущїства . // смѣшенїемь оумнымь . къ тронци чьстнѣи приразише се дрь//зостню .

б(огороди)чьнь) . Пльтскаго ти зрака ѡбразъ бл(а)д(ы)ко . чьстно ѡбѣ//лобызаемь . и м(а)т(е)рь твою и с(вѣ)т(ы)хъ всѣхъ . почьсть вѣдоущє пра//вынымь полмысломь . прѣходннн добрѣ къ прьвоѡбразномоу . //

пѣс(нь) . ѿ . Ис пламене с(вѣ)т(ы)мь росоу источн . а праведнаго жрь//твоу водою ѡпалн . вса бо твориши х(рнст)е елнко хоцешн . егоже прѣвз(но)с . //

ѿко же ѡт[ь] единого корене, ѡт[ь]раслн б(о)госадны . с(ы)нъ и д(оу)хъ въ//пнаше . нбо ѡ(ть)ць единъ виновень естъ . безлѣтнын без^н//лѣтнынымь лицамь единночьстенъ . //

Ѧт[ь] чрѣва невьществна . безлѣтно въсналъ еси . единносоу//щное слово ѡ(ть)цоу и д(оу)х(о)ви . нъ нас(ъ) ради въ лѣтноюу въсели се // вѣществноуоу оутробоу единою б(огороди)цоу . //

Раждѣженые стрѣлы огнѣмь д(оу)ховнымь . въ студеная ср(ь)дца // врагомъ вьн^ъзоше се, еретникомъ . и на съмрътъ здавише . съ//въкоупленїа ѡт(ь)цъ . седмочислѣнїи и б(о)ж(ь)ствѣнїи . //

б(огородичьнь) . Не лица единого х(р)и(с)та славимъ . не смѣшенїемъ соущїства сего // соединѣемъ . единъ бо сын и тѣждѣ . лицемъ раздва//ет се, кс(тѣ)ствы д(ѣ)во . твои с(ы)нъ и съдѣтель .

пѣс(нь) . Ѡ. їрмос(ъ) . //

Б(о)га чл(овѣ)комъ неубодѣ видѣти . на нже не смеютъ чини аггелъ//сци зрѣти . тобою бо прѣч(н)стаа яви се намъ слово въплъщен^ъ//но . егоже величающе съ неб(е)сными вон теке величаемъ . [л. 64б]

Не подобаетъ приложити . или составити что с(ве)щеннаго прѣда//нїа . православные нашее вѣры . въ нюже бо вѣрно кр(ь)сти//хом се . а нже прѣложи тѣе сее вѣры . въ правдоу прѣдани // боудоутъ, прѣщенїю проклетїа . //

Радостно ср(ь)дца вьси възыграемъ . с(ве)щенные сѣборы ѡт[ь]цъ съвъкоуплаше .// тѣх^ъ бо ради свѣтъ видѣхомъ православіа . // свѣтланици бо явише се . всоу настабляюще къ правымъ //зченїа ѡбрѣтенїемъ .

Д(оу)шамъ очищенїе испросимъ . // и бл(а)гоустьно житие прѣводити потъщим се . тако да // причестници боудемъ с(ве)тымъ ѡ(т)цѣмъ . нже скрыше правы//хъ оученїи богатство намъ чедомъ ихъ . //

б(огородичьнь) . Б(о)гъ ѡт[ъ] бокоу твое вьсна мати б(о)жїа . и родъ чл(овѣ)чьскын ѡбожи . и // славы своее спод(о)би . и нас(ъ) наследники всѣмъ показа . нже // те б(огороди)цоу въ истиноу пр(н)сно проповѣдающее .

свѣт(ильнь) . Жены вслыш . //

Ѡт[ь]цъ б(о)ж(ь)ствѣ(ны)хъ д(ь)н(ь)сь памет[ь] праздноующе . молбамн снхъ мо//лим се вьсещедре . всакого врѣда еретичьска избави // людн свое г(оспод)н . и все сп[о]добн, ѡт[ь]ца и слово славити . и всес(ве)тын д(оу)хъ . //

б(огородичьнь) . Рад(о)ун се б(о)жїа полато . рад(о)ун горо прѣсеннаа . рад(о)ун се нешопали//маа коупнино . рад(о)ун се прѣстоле славы . рад(о)ун се б(о)ж(ь)ствнаа // трапезо . рад(о)ун се роучко всеза[а]таа . рад(о)ун се свѣтланиче вьсесвѣ//тлын . рад(о)ун се лъгкын ѡблаче, д(ѣ)во мати марїе . //

На хвалите . ст(н)х(н)ре вьскрѣсне . Ѡ. и ѡ[т]ъ]цѣмъ . Ѡ. гл(а)с(ъ) . Ѡ. Все оупованїе . //

Бсоу сѣдржавше д(оу)шевную хытрость . и б(о)ж(ь)ств(е)нымъ д(оу)хомъ // съпоу-
чивше се . н(е)б(е)сныи и чьстныи ообразъ . чьстнїи ѿт[ь]ци, //б(о)гописанно начрѣ-
таше . въ нже явленно рожьдшииъ съвезъ³//начелное слово начѣаютъ . и въ истиную
единсоуцна . //ап(о)с(то)лскымъ послѣдоуѣще явѣ оученїемъ . и бл(а)гочьстнїи и прѣ//
богатин . въ истиную и б(о)гомлоудрин . [л. 65]

Все приедше оумное снаниѣ с(в)т(а)го д(оу)ха . прѣкес(ть)ствное бл(а)гословїе, // крат-
кыми глаголы и многимиъ разоумомъ . б(о)год(оу)хновеи // прокѣщаше . тако
х(ристо)ви проповѣдници . еу(а)г(е)лскымъ приста//вници оученїемъ бл(а)женн . и
бл(а)гочьстннмиъ прѣданїемъ // сѣвше приедше снхъ ѿт[ь]крьвенїе явѣ . и проскѣщше
се . нз⁴ложише вѣроу б(о)гоназченноюю .

с(тн)х . Бл(а)г(о)с(л)овенъ еси г(оспод)и б(о)ж(е) ѿт[ь]цѣ на . //

Бсоу събравше пастырскоую хытрость и ярость подвигше // н(ы)ни праведноу .
ѿсоужденно тежкые ѿт[ь]гнаше и пагоубные // влькы. пращєю д(оу)ха измѣташе .
цр(ь)ковные пльности // падшее тако кѣ сьдрѣти . тако ненцѣлно недоуговаше . //

б(о)ж(ь)ствнїи пастирїе . тако раби прнснїи х(ристо)ви . и б(о)ж(ь)ств(ь)наго проповѣданїа
зченици с(в)ещеннїи .

с(тн)х . ꙗко праведнъ еси . повтори ѿ. сл(а)ва гл(а)с(ъ) . ѿн . //

С(в)етыхъ ѿт[ь]цѣ ликъ . ѿт[ь] вселенскыхъ] кон¹цѣ сътек се // ѿт[ь]ца и с(ы)на и
д(оу)ха с(в)т(а)го едно соущьство повелѣше ис(ть)ство . и // тиньство б(о)гословїа,
ясно прѣдаше црѣкви . нхже похва//ляюще вѣрою зблжнмиъ гл(а)голюще . ѿ
б(о)ж(ь)ственнн пльге б(о)го//гл(а)голивнн, ѿроужници ѿпльченїа г(оспод)на . звѣзды
всескѣтаые // мыслные тврдїи . мыслнаго снаѿна несѿборннн стлѣ//пи мироууханнн
цвѣти рансїи . всезл(а)таа уста словоу . // никенскаа похва . вселеннїи оукрашенїе .
прилежно моли//те се ѿ д(оу)шахъ нашихъ . ~ и н(ы)н(а) . прѣбл(а)г(о)с(л)овенаа еси
б(о)городи)це д(ѣ)во поем те . //

Славословїе великое . и ѿт[ь]поус(тъ) .

*

Ово истраживање показало је да у српским минејима XIV века за ок-
тобар и јул постоје две различите службе Васељенским саборима, и
то Четвргом и Седмом. Међутим, литургијска упутства, која се уз те
службе налазе, упућују на једну старију традицију када се служба Сед-
мом васељенском сабору појала у шесту или седму недељу по Ускрсу,
и била везана за богослужење покретног (триодског) круга. Алузије

на Седми сабор постоје и у октобарској и у јулској служби, без обзира на то како су насловљене. Присутно је и позивање на службу Првом никејском сабору и оцима који су на њему учествовали; овај сабор има посебан ауторитет у православном свету зато што је на њему утврђен Симбол вере који је поставио темеље хришћанства какво данас познајемо. Но, велика тематска сличност химнографских састава који улазе у обе службе саборима које смо разматрали у овом раду, не допуштају да се оне јасно разграниче.

ПРИЛОГ

ПОВЕСТ О СЕДМОМ ВАСЕЉЕНСКОМ САБОРУ У ПРВУ НЕДЕЉУ ПОСТА

Осим химнографских текстова посвећених појединим саборима, сачуван је и низ прозних састава посвећених саборима. У основном делу овог истраживања поменути су и кратки пролошки текстови који су уклопљени у службе по шестој песни канона. Међутим, значај Васељенских сабора и на њима донетих одлука које су допринеле учвршћивању хришћанских учења од IV века па надаље, у старијој литургијској традицији претежно се везивао за круг покретних празника. Осим поменутих пригодних кратких текстова који се могу наћи у минејима, нешто опширнији, али још увек кратки састави, налазе се и у стиховним пролозима, но ту је обележавање Четвртог сабора померено на 17. јул (нпр. у Хиландар 426). Други круг опширних прозних текстова који прати Васељенске саборе настао је сразмерно касно. Никифор Калист Ксантопул († око 1335), учени клирик цариградске Свете Софије, написао је читав низ састава који прате догађаје везане за покретни годишњи циклус. Ови текстови обједињени су под општим називом *Синаксари ѿриода*, а имају исту функцију као и пролошка читања у оквиру служби непокретног годишњег циклуса. Ксантопулови синаксари били су веома рано преведени, свакако на јужнословенском подручју, а најранији познати српски преписи потичу из треће четвртине XIV века; то су два дечанска рукописа – бр. 104 и 105.⁴⁴ У Недељу православља, прву недељу Великог поста, чита се текст који говори о иконоборству и успостављању култа икона на Седмом васељенском сабору. У прву недељу Великог поста прославља се успостављање поштовања светих икона 842. године у време владавине царице Теодоре и патријарха цариградског Методија.⁴⁵ Пошто је овај текст тематски повезан са службама Васељенским саборима које су биле предмет истраживања у овом раду, као додатак објављујемо и Ксантопулов текст који говори о Седмом васељенском сабору из дечанског рукописа бр. 104. И овде се придржавамо истих едиционих правила као и приликом приређивања служби.

⁴⁴ Богдановић и др. 2011, 431–438.

⁴⁵ Мирковић 1961, 148.

[л. 37] Не(е)ла право//славна . стнхосї . въ тон //д(ь)нь . и не(е)ла прьва пос(та) . // непод(о)бно заточенїе нко//нь . рад(о)үю се под(о)бно покла//ниаемихъ виде . //

Прьвоюю не(е)лю поста, право//славїе иже подвигнуоү//иет^н се, с(в)е(т)ных(ь) нконь цр(ь)ко//въ праздновати . прьвѣи // бывши от[ь] мнхана, // и матере яго ф-еодоры . // с(в)етѣи и бл(а)женшии ц(а)р(и)ци // . и с(в)етомоү мѣо-одиоү па//трїар^нхъ костан^ндина гр(а)да .// быс(ть) же тако и леоү нсаврь[з7д]скомоү от[ь] ослопогонїа, // и зло под[ъ]иел^ншоү житю . // по б(о)жїемоү попущенїю // ц(а)р(ь)ство задержавъ . //

Въ с(в)е(т)ных(ь) германоү тогда ве//сла цр(ь)ковнага дрьжешъ .// тоү призыванъ от[ь] него бывъ .// и от[ь] него чоүиетъ іако м^нѣ // се м^ны вл(а)д(ь)ко . нкони ничто//нѣсоү от[ь]лоучени от[ь] идола . и повелн // скоро въ ср(ѣ)дѣ да не боуд[о]уть .// ако ли же соутъ въ истинноү // с(в)етїи образи да високо их(ь) // обѣшн, іако да не ннх(ь), грѣ//хы оубалающе с(е) в^негда, // Оск^нврѣниаемо целнва//юще . патрїар^нх^н же толи//кые мръзости въз^нбрани//ше ц(а)ра, не ты гла(а)гола О ц(а)рѣ въз^нбѣсне ти бо нѣкогда на[38] с(в)е(т)ных(ь) чоүемо конона же . // ц(а)рѣ же к^н нїемоү аз же р(е)чє . тако // въ младѣнствѣ зовѣх^н се . // непослашлива же въ то обрѣ//тъ, патрїар^нха въ заточенїе // поставлаиетъ, и едінолнв//дрьст^нвоүюща съ нимъ, // вымѣсто ономоү поста//вляиетъ анастасїа . и тако // на нконе радъ обнчаиет^н се .// гла(а)голет^н же с(е) еүрѣи толикоү // мръзость нїемоү поставнїт[н] . //

От[ь] нѣкои твари прорек^ншнм(ь) // въ ц(а)р(ь)ство възыти . егда // бѣ оубога с нимъ съ осло//погонїа коупчываше . // нїемоүже з^нле животь //от[ь]врьг^ншоү . еже от[ь] нїего // з^нлы шен^нць копронимъ // костан^ндинъ ц(а)р(ь)ствєе на [38д] нконе бѣснъ быкаиетъ .// и колика под[о]вляиетъ гла(а)гола(ти // еліка ть и беззаконїа // сьдѣа, нь нїемоү посра//мот^нно скончав^ншоү се .// еже от[ь] хазарїе яеговь с(ь)нъ въ // ц(а)р(ь)ство поставлаиет^н се . //

Вла же и ть и животь // нз(ь)чїете . ерїна и коста//н^ндинъ ц(а)р(ь)ствїю наслѣднн//ци быкають . и тїи та//расїоү патрїар^нхоү послѣ//довав(ь)ше .

Седмы съборъ // въ никен съпоспѣшствєв//иетъ . и с(в)етые нкони цр(ь)ко//въ б(о)жїа приимляиетъ . // сим^н же къ б(о)гоү ошъд[ь]шнм^н . // лого-фет^н же яеговь ннкү//форь подвигнуиет^н се .// по нїемоү ставракен . [39] потол^н же мнханъ . ра//г^навен нконамъ славже//ше . мнхана же звѣр^нни // лео ар^нмѣнннъ приимляиет^н . // еже от[ь] нѣкоиго кала//гера затворена и з^нлочьствивъа . //хытростню съблазннв^н се .//

Вьторы на иконобор^нство, // под^нвигнєт^н се . и паки // неоүкрашена цр(ь)квн б(о)жїа // познакаиет^н се .сего амво//рен замѣнєе мнханъ . // сего паки ф-еофиль с(ь)нъ, // на с(в)етые нкони . вьторо // по нїемоү на нкони зло//срдїе поставнвъ . тон же //

☉ФѦль мнѡгнх(ь) ѡт[ь] // с(в)т(ы)х(ь) ѡт[ь]ць, и Ѧбрѣзанѣ // и моуками прѣладе ра//злнѣ нынѣ рад[н] с(в)т(ы)х(ь) нкон(ь) . [39б] прав^н доу же дръжаше крѣп^н ко . // тако понскати когда по в^н семъ // ц(а)рнградѡу . ако се Ѧбрѣта кто // да насилзе друуго-моу, // и не Ѧбрѣте се, паче въ мнѡ//гыѣ д(ь)ни ел^н ма же, вѣ . лѣт[ь] // ц(а)р(ь)ствовавь срьд[ь]т^н ноуѣ болестѣ // придѡвн . и ѡт[ь]стоупити ѡт[ь] жн//вота доспѣ . оуст нѣмъ //вел^н ма ѡтворише се . тако вн//дѣти се оутрѡба ѣмоу в^н са // вьноутрь . ц(а)р(н)ца же ☉Фѡдо//ра Ѧ болести ц(а)ревѣ згоди//в^н ши се скръбещи въ сынѣ Ѧбрати се // и вндѣ прѣч(н)стоую в(огородн)цоу, мл[а]д[е]н^н/ца на роукоу носещи прѣвѣ//ч^н наго в(ог)а . и окр(ь)стѣ ѣмоу // прѣсвѣтан агг(е)лли . ☉//ѡфѦла же нѣе подроуга . //ѡт[ь] ннхъ нем(н)л(о)стин^н но бѣема, [40] и оукорена . такоже Ѧстави // нѣ сынѣ . и ☉ѡфѦль мало // въ севѣ приш[ь]дѣ възвпн велнко .// Ѧ горе м^н нѣ ѡкаан^н номоу ра//дн с(в)т(н)х(ь) нконь вно се . Тогда // поставише на него нконоу // с(в)етые в(огородн)це . и ц(а)р(н)ца м(о)лещи се // съзлали . теѡфѦ^н же // таковъ нмъшь недоугъ . //

Видевъ нѣкоѣго ѡт[ь] прѣстоѡ//шнх(ь) кр(ь)сте носеща, за гръло //оухити ѣго и целива . и та // оуста еже на нконн мнѡго // хълнв^н ша и то гръло еже бе//срам^н но зѣмаше . ва прьвы // Ѧбычан прѣстрон се, ѡт[ь] одр^н //жещеиѣ болести . и неволюѣ // оутнши се и заспа, испѡвѣ//давъ тако добро ѣс(ть) с(в)етые нко//ни почитати и чнсти . [40б] нзложнв^н ши же ц(а)р(н)ца ѡт[ь] свонх(ь)// ков^н чегъ с(в)етые нконн цели//вати ѡт[ь] в^н се д(оу)ше, и почитати // ☉ѡфѦла направ^н лаше . и въ малѣ ѡт[ь] жнтѦа Ѧтнде // теѡфнль .

Бл(а)жена же ц(а)р(н)ца //ѡеодора . нже въ заточе//ннхъ и тьм^н ннцах(ь) призва//в^н ши . свѡбодне Ѧстави прѣ//бывати . и нзнмает^н се ѡт[ь] // прѣстола ѡанъ аннман^н //дрѦархъ . и врагоначел^н ннк(ь) // паче нежелн патрѦархъ .// х(рн)с(то)въ же испѡвѣд^н ннк мѡ//ѡодѦе . еже за с(в)етые нко//ни мнѡго попатнвъ .// прьвое и въ грѡбѣ живѣ по//ложень паче затворены въ//сходнтѣ .

Снм^н же тако // бьв^н шнмъ . прѣдзрѣнѦе [41] бываеть . ѡа//ннкѦю велнкомоу въ ѡли//м^н бьскых(ь) горах(ь) жнвошомъ .// и велнкы подвижннкъ, // тарсакѦе прнде къ нѣмоу г(аго)лѡе .// в(ог)ъ мѡ посла к тебѣ, тако къ //затвореномоу ѦсакѦю ннкомѦднскомоу и прѣ[под]ѡв^н номъ //моужоу прндемо . и ѡт[ь] нѣ//го наоутнм^н се . елѦка лю//бьз^н на в(ог)оу, и под[ѡ]в^н на ѣгове //цр(ь)квн . и къ нѣмоу приш[ь]дѣ//ша слышетъ ѡт[ь] него како // г(аго)лѡетъ г(ѡспод)ъ . се прнде кон^н ча//нѦе врагомъ монмъ нзъ // Ѧбразоу . нь вы къ ц(арн)ци ☉//ѡдорѣ . и къ патрѦар^н хоу прѦ//шьд[ь]ше мѡѡодѦоу, р^н цѣте //тако смѣт^н ннх(ь) в(ь)сѣх(ь) безъ Ѧс(в)ѡе//н^н нннх(ь) . и тако съ агг(е)лли жрь[41б]твоу мн прннес^н ши . //

ВндѣнѦе мѡемоу Ѧбразоу // и кр(ь)стоу почитан^н . таже слы//шав^н ше въ ц(а)рнградѣ прнхо//детъ . и рѣч(е)н^н на мѡѡодѦоу // патрѦар^н хоу . и нз^н бран^н нымъ // в(о)жнмъ

в(ь)сѣм(ь) повѣдоують . // ти еже събравъше с(е), къ ц(а)р(н)ци //приходеть . и послоншавъ // Обрѣтають въ в' семь . //

Ѡт[ь] родитель вѣше бл(а)говѣрна // и б(о)голюбива твѣ . таже бо // с(в)е)тоу ю иконоу х(р)и)с(то)воу Обѣше//ноу изнесъши всѣмъ видѣ//щимъ целивающн гл(агол)еть . // Кто тон се не покланяеть, // и целивають любовьно не // тако б(о)га, нь тако Образъ // прьвомоу образоу, да въ//детъ юмоу ана-фема . [42] тогда си с(в)е)тн Ѡт[ь]ци сложивъше // дѣло оувѣривъше с(е) . бл(а)г(о)дѣ)ть // х(р)и)с(то)воу възрадоваше с(е) радостю //велиною . м(о)лнтъ же и твѣ // ннх(ь) . тако м(о)леніе о моужн // ке сътворити . ти еже вѣ//роу ние слышавъше, едва по//слоншавн быкъше .

Тогда въ // с(в)е)тых(ь) мѣо)дїю люди съвь//коупивъшоу Ѡт[ь] мала же и до // велика . и клнрсь всь и др'//хїеріе въ великою б(о)жїю // цр(ь)ковь . въ нже вѣхоу из'бран'нын новын . нже Ѡт[ь] // елімба великы іоаннкїе, // і арсакїе . фео)доръ стоу//дїнскы . и Ѡт[ь] велиега гр[а]да // фео)фанъ, и исповѣдннці // мнханль агїополитъ // и сн'гль . фео)фанъ, [л. 42б] и фео)доръ трьтены, и дроу//зн мн)зи . м(о)ленїе в'сено//чно о фео)фїлѣ къ б(о)гоу . // всѣмъ м(о)лещнмъ се съ слъза//мн . скоро м(о)леще с(е) . и сен в'сен // нед(е)лѣ прьвон съвршаше с(е) по//ста . и тон ц(е)р(н)ци фео)дорѣ // съ женамн и прочнмн люд'//мн . аще и скоро м(о)лїахъ се . // фео)дора же ц(а)р(н)ца въ оутрѣн // къ свѣтоу пет'коу въ снь // въпаде . мнѣше с(е) Обрѣсти // се къ мрамороу кр(ь)стоу . и нѣ//коих(ь) мльвно мнлоходеще // по поутн и разлч'ны моукы // носеще . мегю соболъ жь во//деще соуж'на ц(а)ра фео)фї//ла . задъ свезан'на роука//мн . негоже поз'наб'шн, // слѣси се и твѣ водещнх(ь) юг(о) . [л. 43] елма мѣ)наи врата достн//гоше .

Видѣвшн(!) кс(ть)ства // Образомъ сѣдеща х(р)и)с(то)вѣ//мь . премаже нелюу фео//фїла оуставнше . селюу //же ц(а)р(н)ца нозѣ приемъшн // о ц(а)рн м(о)лїаше се . тон же // едва Ѡтворнв оуста . // великаа ти вѣра жено р(е)чє, // познан же . за твоє слъзн // и вѣроу и рад[н] м(о)лбе и м(о)лїе//нїа, рабъ монх(ь) и с(в)е)щен'никъ // монх(ь) прощенїе даю моужъ // твоелюу фео)фїлоу . // потомъ г(ла)голетъ водещнм(ь) юг(о) //раз'вє жнте юго и прѣда//нте женѣ юго . того же // приемъшн твѣ Ѡтнде в(е)се//лещн се и рад[о]ющн се . и тоу [л. 43б] тучє снь Ѡтнде та бо ц(а)р(н)ца вн//дѣ . патрїарх(ь) же мѣо)дїе, // м(о)л(н)тваци, и м(о)ленїе Ѡт[ь] нг(о) // быкъшоу . хартню неписанъ // приемъ . и испнса въ нелъ // в'сѣмъ еретнкомъ ц(а)ремъ // ммена, и томоу фео)фї//лоу . и под[ь] с(в)е)тоу трапезоу // въ великон цр(ь)кви скривъ' се // Ѡт[ь] всѣх(ь) положн .

Въ петокъ же // и тон видѣ нѣкоєго агг(е)ла // страшна, въ велию въходеща // цр(ь)ковь и къ нелюу быкъша // реши . слышати се м(о)лїе//ннїе епїскопе, прощенїе // оулоучн ц(а)рь фео)фїлѣ . по// томъ прочєе не стоужан // б(о)гоу . тон же искоуснвъ // тако истнн'но кс(ть) вид[н]моє . // Ѡт[ь]коуд стоаше выше сннде . [л. 44] и хартню

ОБРѢТЬ И ПРО//ЧТЬ ОБРѢТЕ ОУ[Б] СОУДБѢ БОЖИХ(Ь) // ПОТРЕНО ОУ[Б] БОГ(А) ФЕОФІЛОВО
// ИМЕ СВѢСѢМЬ .

Се испра//внѣши ц(а)р(н)ца възвес(е)ли се ве//лѣма, и патрїархъ поустн// вѣсе люди
сѣбрати, съ кр(ь)сти // ч(ь)стннми и иконами въ ве//лию цр(ь)ковь . тако красота
// иконь тон се подас(ть). и ново// б(о)жїе съдѣанїе, вѣсѣмь // познано боудеть . и
съ всѣм(ь) // въ малѣ съвѣкоупакѣн(ь) // съ свѣщамн . ц(а)р(н)ца съ с(ы)ном(ь)
// приходитъ . и антїи та//мо бывѣши . съ иконьми // и ч(ь)стннми кр(ь)сти . и
с(ве)ты//ми и б(о)ж(ь)ствьнымн еу(а)г(е)ли, // и до гл(а)г(о)лїамаго мнла нзи//доше
. господ(н) пом(н)лоуи зокоуше .[л. 44д] и тако пакы въ цр(ь)ковь въз//вратнѣше
с(е), б(о)ж(ь)ствьноу слав//жоу сѣврѣшише . подвн//г(ь)ноуѣше с(е) с(ве)тые икони оу[Б]
реч(е)//н(ь)ных(ь) моужь . потрено//мь бо правобѣрннмь . // нечѣстиковѣ жь посрамѣ//
леномь . и прѣданомь // анафемоу . и отоли по//велѣше с(ве)тїи исповѣднїцї // вѣсего
д(ь)не тако този трѣ//жьство бывати . да не//когда въ то двоєвѣрїе въ//падемь .
непрѣмѣнь//ны образъ оу[Б]ца . м(о)л(н)тва//ми с(ве)т(ы)х(ь) ти исповѣднн//къ
пом(н)лон нас(ь) .

SERVICES TO THE ECUMENICAL COUNCILS
IN SERBIAN 14TH-CENTURY MENAIA

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ

Decisions passed at the seven ecumenical councils have had a significant impact on the shaping of Christianity as we know it today. The calendar of the Orthodox Church mentions the councils several times a year, but the only two councils that have services dedicated to them are the Fourth (held on 16 August 451 in Chalcedon) and the Seventh (787), which established the veneration of icons (11 October). Although these councils are mentioned in the few extant 13th-century Serbian menaia, full services dedicated to them have been preserved in 14th-century manuscripts. This study examines both Greek and Serbian typica (Nicodemus' Typicon, 1319) and considers the relationship between the mentions of the Fourth and Seventh Ecumenical Council and the oldest Serbian transcriptions of the July and October services. The services to these councils found in Ćorović 15 (the University Library in Belgrade) and the manuscript no. 49 of the Patriarchate of Peć. The July and October services to these councils found in these manuscripts are published in the appendix.

Several manuscripts were analyzed as part of this research: Dečani 32 and 35, Hilandar 147, Peć 41, and the manuscript of the National Library of Serbia no. 5. The study has established that the canon of the service to the Holy Martyr Athenogenes in the Dečani manuscript no. 32 (transcribed in the 1320s or 1330s) includes some troparia from the canon dedicated to the Fourth Ecumenical Council. The manuscript of the National Library of Serbia no. 5 (second quarter of the 14th century) contains some guidelines suggesting that the service to the Seventh Ecumenical Council is to be found in the seventh week after Easter. This remark and the liturgical instructions in Nicodemus' and Roman's typica indicate that the uncertainties as to when these services should be read – as a part of the calendar (fixed) or Paschal (movable) cycle – appeared as early as the second quarter of the 14th century.

Keywords: First Ecumenical Council, Fourth Ecumenical Council, Seventh Ecumenical Council, menaion, akolouthia, Evergetis Typicon, Nicodemus' Typicon

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1978:** Д. Богдановић, *Кайјалоі ћирилских рукојиса манасџира Хиландара*, Београд 1978, 94.
- Богдановић 1982:** Д. Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукојиса у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982.
- Богдановић и др. 2011:** Д. Богдановић, Љ.Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Ојис ћирилских рукојисних књија манасџира Високи Дечани*. Књига прва. Прир. Н. Синдик, Београд 2011.
- Delehaye 1902:** H.Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano*. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Bruxellis 1902.
- Дмитриевский 1895:** А. А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока*. Т.І. *Тупика*. Часть первая, Киев 1895.
- Иванова 2008:** Кл. Иванова, *Из истории славянской письменности на Святой земле (О славянских рукописях, связанных со Святой землей, хранящихся в книгохранилищах вне Израиля)*, The Holy Land and the Manuscript Legacy of the Slavs, Jerusalem–Sofija 2008, 60–86.
- Карташев 1963:** А. В. Карташев, *Вселенские соборы*, Париж 1963.
- Мирковић 1961:** Л. Мирковић, *Хеорјолоџија*, Београд 1961.
- Мошин 1971:** В. Мошин, *Рукојиси Пећке џаџријаршије*, Приштина 1971. (Посебан отисак из Старица Косова и Метохије 4–5.)
- Острогорски 1970:** Г. Острогорски, *Сџудије из иџијорије борбе око икона у Византији*, О веровањима и схватањима Византинаца, Београд 1970, 7–117.
- ODB 1991:** Oxford Dictionary of Byzantium I–III. Ed. by A. P. Kazhdan, Oxford University Press 1991.
- Пентковский 2001:** А. Пентковский, *Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси*, Москва 2001.
- Пентковский 2003:** А. Пентковский, *Ктиторские типиконы и богослужебные синаксари евергетидской группы*, Богословские труды 38 (2003) 321–355.
- Сергий (Спасский) 1901:** Архиепископ Сергий (Спасский), *Полный месяцеслов Востока*. Т. II. *Святой Восток*. Часть первая, Владимир 1901.
- Сводный каталог 1984:** *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.)*. Ред. Л. П. Жуковская, Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеламанова, Москва 1984.
- Суботин-Голубовић 1996:** Т. Суботин-Голубовић, *Служба Аџинојену у сџаријим српским минејима*, Археографски прилози 18 (1996) 69–79.

Суботин-Голубовић 1998: Т. Суботин-Голубовић, *Прилої њознавању доїслужења у српској цркви крајем XIII века*, ХЗ 10 (1998) 153–177.

Суботин-Голубовић 2012: Т. Суботин-Голубовић, *Минеј за јул и август из времена краља Милутина: рукопис Дечани 32*, Дечани у светлу археографских истраживања. Ур. Т. Суботин-Голубовић, Београд, 191–202.

Трифунџић 2004: *Тийик архиеийскоїа Никодима*. Књига прва. Фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду. Прир. Ђ. Трифунџић, Београд 2004.

Ђоровић 1936: В. Ђоровић, *Прилози за нашу сїару књижевности и хисторију*, Зборник за историју Јужне Србије 1 (1936) 77–131.

Штављанин-Ђорђевић 1976: Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Браїков минеј. Країак њриказ*, Зборник историје књижевности 10, Београд 1976, 21–40.

Штављанин-Ђорђевић 1986: Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Оїис ћирилских рукописа Народне библиотеке у Београду*, Београд 1986.

Јагич 1886: И. В. Јагич, *Служебњя минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095–1097. г.*, Санктпетербург 1886.

ЈЕДАН ТИП ДЕКОРАТИВНОГ МОТИВА У ИЛУМИНАЦИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИГЕ

Јована Станојловић*

Апстракт: Најстарији сачувани пример једне заставице чији ће мотив бити особен у декорацији српских, руком писаних књига, потиче из осме деценије 14. века. Указано је на могуће узоре овог декоративног мотива, али су, исто тако, наведени и примери различитих модификација које је ово украсно заглавље имало кроз 15. и 16. век.

Кључне речи: орнаментика, рукописна књига, заставица, декоративно заглавље, преплет, палмете

Развој књижног орнамента у српској књизи и формирање образаца који ће се преносити и у наредне векове одвијао се најинтензивније током 14. века. Током владавине краља Милутина Србија се, када су у питању многи сегменти живота, окреће Византији. Највећи утицај се види у дворским церемонијалима и изградњи и осликавању цркава. Такође, под утицајем Византије се развијала и књижевно-преводилачка делатност у манастирима. Међутим, у илуминацији књига, током прве половине 14. века, преовлађују геометријско-преплетни мотиви, за које ретко налазимо паралеле у грчким књигама. Ширењем српског царства на територију Византије, доћи ће до већег утицаја грчких кодекса на српску рукописну књигу, нарочито када су у питању изглед и ликовне композиције.

У доба царства, у Србији настају и књиге које својим квалитетом не заостају много за најлепшим грчким кодексима из времена од 11. до 14. века. Најрепрезентативнији српскословенски кодекси тог времена имају раскошан украс по угледу на грчке књиге. Међутим, упоредо са њима су настајале и књиге које су украшаване на начин који

* Јована Б. Станојловић, Одељење за археологију, Народна библиотека Србије, Београд, jovana.stanojlovic@nb.rs

је био својствен балканским скрипторијумима. У периоду после пропасти царства појављују се декоративне композиције за које можемо претпоставити да су настале комбиновањем геометријско-преплетног и раскошног стила. Један тип заставице који се појављује осамдесетих година 14. века добар је пример ове симбиозе. Реч је о мотиву четири цвета у биљном преплету, који су, у два пара, окренути један према другом. Најранији сачувани пример ове композиције истиче почетак текста на л. 127 у *Хроници* Георгија Амартола из 1387. године, који се чува на Светој Гори у манастиру Пантелеимону под бројем 17 (сл. 1). Главни мотив ове складне декоративне схеме јесте преплет врежа које обликују две осмице, или четири кружна поља, у оквиру којих се налазе, наспрамно постављена, два пара издужених палмета. У овом кодексу зелене вреже и црвено-зелени цветови, истакнути жутом позадином, валерски су нијансиране тако да се добија утисак волуминозности. Читава композиција је у декорисаном жутом оквиру са биљним изданицима који красе углове заставице, док се раскошни биљни орнамент издиже изнад централног дела заставице, као и из њених углова.

Рукопис *Хроника* Георгија Амартола исписала су два писара: Никодим Мрчета и Пријак, о чему сведочи запис на л. 252.¹ Из записа сазнајемо и да је књига исписана у време кнеза Лазара и патријарха Спиридона, „повеленијем“ Вука, Лазаревог сина. Место исписивања је задужбина цара Душана код Призрена, посвећена светим архистратизима Михаилу и Гаврилу.² Овај кодекс је, поред ретког садржаја и записа са историјским подацима и именима писара, значајан и због своје орнаментике.

Мотив цвета у преплету, нарочито у срцоликим медаљонима, није непознат. Он постоји, како у каменој пластици на подручју Грчке и Балкана тако и у илуминацији рукописних књига.³ У декорацији српских књига током треће деценије 14. века јављају се правоугаоне заставице са преплетима и цветовима у оквиру њега.

У хиландарском рукопису бр. 393 – Предање православне вере светог Јована Дамаскина,⁴ у којем је запис са именом патријарха Саве

¹ О писарима рукописа: Цернић 1979, запис – табла 17.

² О овом рукопису в: Турилов, Мошкова 1999, 415–416; Tachiaos 1981, 47–49; Каталог рукописей Пантелеимонова манастиря 2013, 29.

³ О цвету у срцоликом медаљону са опширнијом литературом в: Paschou 1995, 114; Мано-Зиси 2011, 356.

⁴ Богдановић 1978, 155.

(1354–1375),⁵ на л. 8а налази се цртана заставица, где се у четири централна кружна поља од свијених врежа налазе цветови који својом формом прате круг. Исти цветови су и на угловима (сл. 2).

Префињена и складна заставица, која краси почетак дечанског Апостола бр. 27 из седме деценије 14. века,⁶ у оквиру љубичастих и зелених врежа има укупно осам цветова, који су додатно истакнути жуто обојеном позадином која подсећа на злато (сл. 3).⁷

Иако ова декоративна заглавља у сликарском смислу нису достигла, такозвани, раскошни стил, који већ постоји у српским рукописима, њихов утицај је евидентан. Док су заставице са бујним цветовима сликане пастуозним бојама на златној позадини директно преузете из грчких књига, дотле су описана украсна заглавља настала под утицајем раскошног стила, али су изведена са скромнијим материјалом, који се ипак одликује префињеним цртежом и одмереним колоритом. Сачуван је преплет, који се већ јављао у нашим рукописима, као потка у коју се уплићу флорални мотиви.

У хиландарском Четворојеванђељу бр. 21, које је настало нешто раније, у трећој четвртини 14. века, налази се заставица раскошног стила са мотивом четири цвета (сл. 4).⁸ Ова композиција, међутим, много је ближа декорацији коју срећемо у претходним вековима у грчким књигама, пре свега због богатог материјала – злата и пастуозних боја, али и због саме композиције у којој цветови доминирају у односу на танке вреже, уплетене у виду две положене осмице уоквирене полукружним гранама са мањим флоралним изданцима.⁹ Цветови су овде окренути један од другог, дакле супротно од мотива описаног у *Хроници* Георгија Амартола. У грчким рукописима у ранијем периоду постоје правоугаоне заставице са сличним градивним елементима.

Изразити пример налази се у Четворојеванђељу из Британске библиотеке, Add MS 37002, насталом 1314/15. године.¹⁰ На л. 8, испред јеванђеља по Матеју, је четвртаста заставица у декорисаном оквиру, где

⁵ Неизвесно је да ли је патријарх Сава потписан као један од писара (три писарске руке) или као ктитор рукописа, што је вероватније: Мано-Зиси 1995, 236–237.

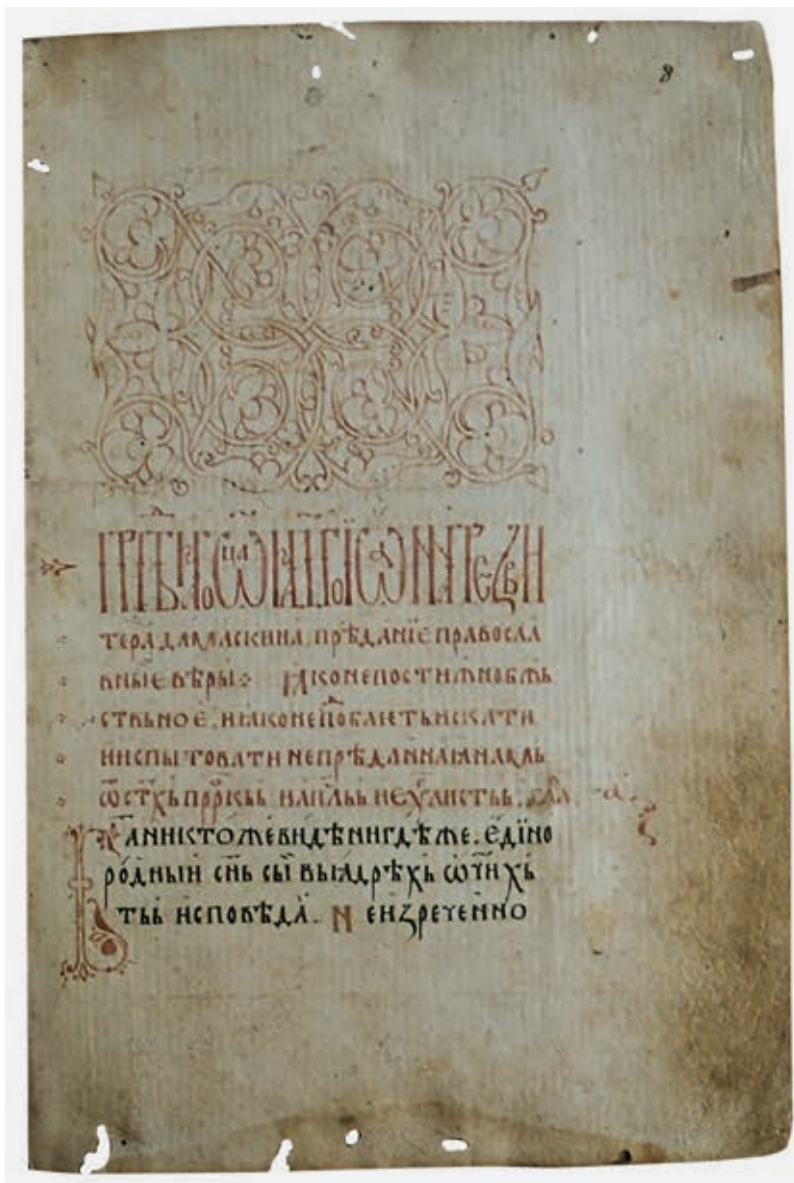
⁶ Богдановић и др. 2011, 88–92.

⁷ Мано-Зиси 2012, 37.

⁸ Богдановић 1978, 60; Максимовић 1983, 51.

⁹ Ј. Магловски описујући ову заставицу наводи да ликовно решење није далеко од „минимума“ преплитања: Магловски 2006, 260.

¹⁰ Weyl Carr 1987, 248.

Сл. 2. Предање православне вере светог Јована Дамаскина, 1354–1375, Хил. 393, л. 8а

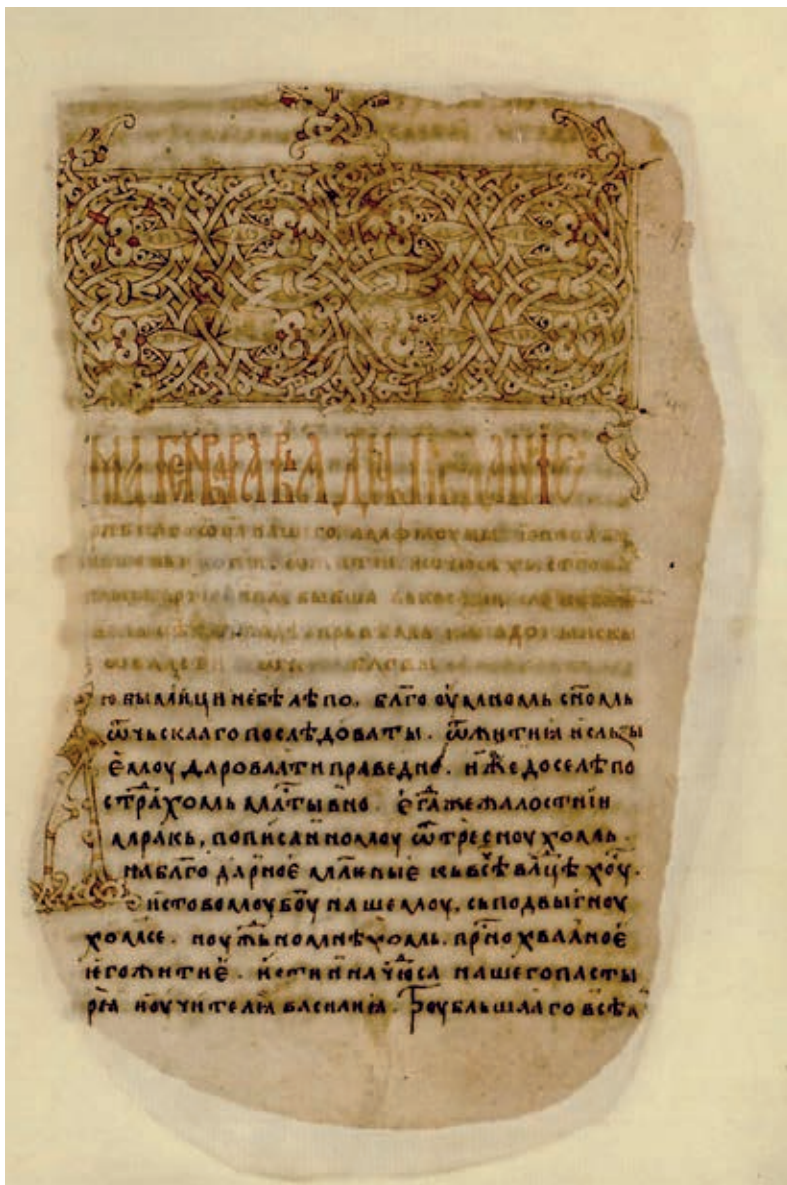
Сл. 3. Апостол, седма деценија 14. века, Деч. 27, л. 2а

Сл. 4. Четворојеванђеље, трећа четвртина 14. века, Хил. 21, л. 90а

Сл. 5. Четворојеванђеље, 1314/15, Британска библиотека Add MS 37002, л. 8а

Сл. 6. Чти минеја за јануар–фебруар, девета деценија 14. века, Деч. 101, л. 1а

Сл. 7. Четворојеванђеље, почетак 15. века, Деч. 10, л. 3а

Сл. 8. Архијерејски чиновник, 1409–1427, Деч. 126, л. 13а

Сл. 11. Четворојеванђеље, крај 15. века, Пећ 8, л. 131а

Сл. 12. Четворојеванђеље, прва половина 15. века, НБКМ 40, л. 92а

Сл. 13. Четворојеванђеље, прва половина 15. века, Хил. 56, л. 172а

се на златној позадини свијају четири развијена цвета у преплету зелене врее (сл. 5). Цветови су постављани дијагонално, окренути један од другог, а у угловима се налазе мањи флорални завршеци.¹¹ Пример ове грчке заставице, као и пример заставице из хиландарског рукописа, показују сличне украсне елементе, које касније препознајемо у рукопису из Пантелеимона 17. Међутим, српски орнаменти разликују се од грчких по формату заставица, који је више правоугаон неко квадратан, по начину извођења скромнијим материјалима, бојени цртеж, и на крају, самом композицијом, у којој је преплет врее изразитији и налази се у избалансираном односу са представом цветова. Овome се може додати и заставица са почетка Чти mineја за јануар–фебруар (Деч. 101), настала у исто време, око 1380–1390.¹² Издужени правоугаоник испуњава удвојен неколорисан мотив мање заставице, исти као у Хроници Георгија Амартола (сл. 6). У дечанском рукопису појављује се чак осам пари цветова, који се у групама од по четири свијају један ка другом. Преплет врее у фином цртежу даје утисак филигрански декорисане површине. Приметно је да су детаљи преплета у обе заставице изведени исто: прстен између четири цвета, кроз који се дијагонално провлаче траке преплета, мања, бочно позиционирана алка између два цвета, постављена један изнад другог, са провученим врежама, затим срцолика поља и мањи свијени цветови који се налазе уз спољне ивице и у угловима заставице. Гранчице изнад заставице и на њеним угловима такође су слично изведене. Све ове сличности указује на то да су илуминатори ова два рукописа могла имати неки заједнички предлогач за ово преплетно композиционо решење. Будући да је Хроника Георгија Амартола исписана у Светим Арханђелима код Призрена, а да је дечански mineј највероватније исписана у самом манастиру, може се претпоставити да се у овим блиским скрипторијумима великих владарских задужбина у време њиховог процвата, током треће четвртине 14. века, формирају, поред осталог, и неки декоративни обрасци, које ће се, без промена, преносити кроз потоње векове.

Међу књигама прве половине 15. века из збирке манастира Дечана, чак четири кодекса имају заставице са мотивом издужених палмета у преплету. Оно што је, међутим, занимљиво јесте да се оне

¹¹ http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_37002_f008r

¹² Богдановић и др. 2011, 418–421; Цернић, Јовановић–Стипчевић и др. 2012, 131, табла 129.

међусобно разликују како квалитетом израде тако и модификацијом основног мотива. Испред Теофилактовог предговора дечанског Четворојеванђеља бр. 10, са почетка 15. века,¹³ налази се неуквирено заглавље, на половини стране, са четири велика цвета, од којих је сваки у преплету врежа са пупољцима и флоралним завршецима, који формирају два концентрична круга (сл. 7). Минуциозно изведен цртеж танким пером истакнут је позадином колорисаном у пастелне тонове зелене и жуте боје.

Из нешто каснијег периода је незграпно нацртана, неколорисана, уоквирена заставица са овим мотивом у дечанском Архијерејском чиновнику (Деч. 126) на л. 13 испред Литургије Светог Јована Златоустог.¹⁴ Овде се, међутим, поред основног мотива са четири цвета, појављује још један пар цветова са десне стране (сл. 8). Могуће је да су сами илуминатори, у зависности од димензија рукописа и ширине блока текста, прилагођавали овај основни мотив додајући по један пар цветова или су удвајали основни мотив, како би испунили замишљено заглавно поље.

Много је вештије и богатије израђена заставица на почетку Четворојеванђеља из четврте деценије 15. века (Деч. 11).¹⁵ Правоугаono украсно поље најближе је оном из Деч. 101, где је основни мотив четири цвета удвојен и тако даје читавој површини строго симетричну форму. Стилизована жута лозица доминира, обликујући осам кружних медаљона у оквиру којих су црвено и зелено нијансирани цветови. Позадина је испуњена тамнољубичастом бојом која, иако има акценте беле боје, целој заставици даје утисак извесне колористичке zasiћености (сл. 9).

Исто композиционо решење налази се у дечанском Златоусту бр. 84, на л. 127а који је датован у пету деценију 15. века.¹⁶ Ова заставица је, међутим, изведена стилски потпуно другачије. Деликатно уплетена врежа са флоралним изданцима, цртана минуциозно црвеним танким пером, остала је неколорисана (сл. 10).

¹³ Богдановић и др. 2011, 30–35.

¹⁴ Богдановић и др. 2011, 511–513.

¹⁵ Богдановић и др. 2011, 35–39.

¹⁶ Главни део рукописа датиран је у 1415/ 1425 годину, док су додаци из 40-их или 50-их година 15. века и из 20-их или 30-их година 17. века: Богдановић и др. 2011, 331–337.

Наведени мотиви у више рукописних књига једног скрипторијума указују нам на то да су поједини декоративни обрасци могли бити преношени кроз генерације. Недалеко од Дечана, у писарској радионици манастира Пећке патријаршије, среће се овакав украс у једној књизи насталој на самом крају 15. века. У Четворојеванђељу (Пећ 8)¹⁷, испред Јеванђеља по Луки, налази се истоврсни преплет као у претходна два описана дечанска рукописа (Деч. 11 и Деч. 84), колорисан бледожутом и зеленом бојом са црвеним акцентима. Оно што га разликује јесте оквир од тордиране траке са пупољцима и нешто развијенији флорални мотив изнад централног дела заставице (сл. 11).

Из прве половине 15. века потиче Четворојеванђеље из Софијске Народне библиотеке (НБКМ 40) где се испред Јеванђеља по Марку, на л. 92, налази горе описивани мотив изведен прилично невешто, обојен жутом бојом на црвеној позадини.¹⁸ Издваја га то што се димензије заставице приближују квадратној форми и што су палмете окренуте дијагонално према централној тачки заставице. Занимљиво је да је овде изведен мотив који је по својој структури најближи оном из поменутог грчког рукописа Add MS 37002, насталог 1314/15. године (сл. 5), мада по начину извођења нема додирних тачака будући да је изведен крајње незграпно како у цртежу тако и у начину колорисања (сл. 12). Из истог времена, тачније из двадесетих-тридесетих година 15. века, је и хиландарско Четворојеванђеље бр. 56, мањих димензија,¹⁹ у коме се, испред Јеванђеља по Марку, налази мала заставица веома слична оној из Софијске Народне библиотеке (сл. 13).²⁰

Четворојеванђеље са краја 15. века из Националне библиотеке у Бечу, број 41²¹, испред Јеванђеља по Марку (л. 42а) и Луки (л. 149а) има заставице сличне оној из Дечана 126. Читав преплет, а нарочито танки цветови, изведени су незграпно црвеним мастилом, да би поједини делови били обојени зеленом и жутом бојом. Ј. Максимовић за описане заставице наводи још неке паралеле.²²

¹⁷ Мошин 1968–1971, 18–19.

¹⁸ Цоневъ 1910, 36–37.

¹⁹ Димензије су 200 × 135 мм, уп: Богдановић 1978, 68–69; Богдановић, међутим, у опису наводи да орнаментике нема иако се декоративна заглавља налазе испред сва четири јеванђеља.

²⁰ Мано-Зиси 1998, 80, сл. 7.

²¹ Яцимирский 1921, 20–21; Birkfelner 1975, 85–86; Максимовић 1983, 129–130.

²² Максимовић 1986, 63–69.

Четворојеванђеље из Старчеве горице са краја 14. века данас се налази у библиотеци Марцијана у Венецији и по наводима Ј. Максимовић има исти тип заставице сликан тушем.²³ Она овој групи додаје готово идентично преплетно заглавље испред Јеванђеља по Марку, књиге из средине 16. века, која се чува у манастиру Житомислићу, а потиче из манастира Тврдоша код Требиња.²⁴

Овај тип заставице са три пара цветова у преплету пренет је и у штампану књигу. Када су се појавиле прве радионице у којима су штампане књиге на српскословенском језику, логично је било да за украсне мотиве, узор потраже у рукописним књигама. Тако се и описивана заставица појавила на почетку Октоиха петогласника, једине књиге коју је 1539. године, у Грачаничкој штампарији, штампано Димитрије по налогу новобрдског митрополита Никанора.²⁵ Изведено графичком техником дрвореза, ово декоративно заглавље наглашава контраст између преплета који остаје бео и црне позадине.²⁶

Описани тип заставице присутан је у рукописним књигама и кроз цео 16. век. Са почетка века је Четворојеванђеље из Музеја црквене уметности бр. 209 из Сремске Митровице, где се испред текста јеванђеља по Луки налази минуциозно изведена заставица са осам цветова у преплету.²⁷ Од средине века овај тип декорације налазимо у многим књигама, али је углавном изведен скромнијим ликовним средствима. Такав је случај са удвојеним мотивом од осам цветова у Четворојеванђељу бр. 15 из Бугарске академије наука и уметности²⁸ и Лесновским четворојеванђељем из ЈАЗУ III б 8 из друге половине 16. века.²⁹ Складно заглавље са мотивом четири цвета налази се испред садржаја једног Четворојеванђеља из средине XVI века

²³ Ј. Максимовић у посебном раду где говори о Четворојеванђељу из Старчеве горице не доноси слику поменуте заставице, али ни у опису орнаментике не налазимо сличности са разматраним мотивом: Максимовић 1976, 60–61.

²⁴ Поред ова два кодекса аутор наводи још неке могуће паралеле за овај тип заставице: Максимовић 1986, 68–69, сл. 4.

²⁵ Пет векова српског штампарства 1994, 98–101, 160–161.

²⁶ Заставицу описује Д. Медаковић дајући још неке паралеле са рукописним књигама, које су настале пре и после графике у Грачаничком октоиху, види: Медаковић 1958, 159–161.

²⁷ Момировић 1981, 178–192, сл. 11.

²⁸ Харисијадис 1971, сл. 2 и 4.

²⁹ Мошин 1955, 137–138; Кодов 1969, 31–32.

које се чува у Библиотеци Српске патријаршије (бр. 357).³⁰ Нешто је прецизније нацртана и колорисана заставица испред Јеванђеља по Марку у Ивићевом четворојеванђељу из 1570. године (НБС Рс. 664) где развијени окер цветови доминирају у уоквиреном преплету. Овакву декоративну форму, слабије изведену, налазимо и на самом крају 16. века у два кодекса која се чувају у Повјесном музеју Хрватске. Из 1590. године потиче Изборно јеванђеље из манастира Крке (R-69) где се на л. 7, испред Јеванђеља у недељу О митару и фарисеју, налази описана заставица, колорисана зеленом, смеђом и црвеном бојом.³¹ Други рукопис из ове збирке, са оваквим типом заставице, на л. 91 је Четворојеванђеље из Гомирја (R-47) настало 1599 године.³² Међу књигама које се данас чувају у ризници Цетињског манастира у три се налазе заглавља са четири цвета: на почетку Минеја за јун (бр. 34), из последње четвртине 16. века, и испред Јеванђеља по Јовану у Четворојеванђељу (бр. 6), са почетка 17. века. Трећа књига је конволут (бр. 66), тако да се на почетку другог дела (л. 169), који је датиран у другу половину 17. века, налази лепо уобличено заглавље разматраног типа.³³ Један од најлепших примера ове заставице међу млађим рукописним књигама налази се на л. 40 хиландарског Четворојеванђеља са крај 16. или почетка 17. века (Хил. 69).³⁴

Оно што повезује све поменуте заставице јесте исто композиционо решење које у основи има издужене палмете у два, три или четири пара, окренуте једне ка другим, у истом преплету врежа. Оно што их разликује јесте начин извођења који иде од једноставног цртежа минуциозно изведеног или крајње наивног, преко колорисаних цртежа, па до фино изнијансираних волуминозних форми који дају пластичност читавој композицији. Илуминација која је настајала под различитим утицајима током 14. века у српским скрипторијумима одликује се, у неким сегментима, оригиналношћу. Иако је несумњив утицај, пре свега грчких књига, извесно је да се у многим областима задржао особен стил који је красио српске књиге 14. века, нарочито оне настале у другој половини. Тај најплоднији период рада српских

³⁰ Ракић 2016, 379–381.

³¹ Мошин 1971, 74–78.

³² Мошин 1971, 19–20.

³³ Момировић, Васиљев 1991, 49–53, 140–142, 233–241; Мартиновић 2014, 308, 309, 318.

³⁴ Ракић 2015, 486–487, сл. 2.

скрипторијума, поред значаја који је имао у стварању оригиналне и преводне књижевности, дао је богате плодове и у оквиру формирања књижног украса који се, са минималним модификацијама, преносио све док је постојала руком писана српскословенска књига.

Овај тип декоративног заглавља, који је трајао дужи временски период, само је један од многих примера преношења орнаменталних композиција кроз векове. Поред разматраног типа заставице, један од најприсутнијих примера јесте и квадратно заглавље које краси почетак Хронике Георгија Амртола, чије се композиционо преплетно решење, мање или више стилски успешно уобличено, појављивало у многим рукописним и штампаним књигама.³⁵

Значај рукописне књиге Хроника Георгија Амртола је вишеструк. Поред тога што је познато место настанка, а то су Свети архангели код Призрена, година настанка – 1387. и имена наручиоца и писара, имамо и пример два фино изведена орнаментална решења, који ће постати образац копиран од стране многих потоњих илуминатора. Овај кодекс, настао непосредно пре Косовског боја, сведочи да је и после пропасти царства наставила да се негује и развија писарска и илуминаторска традиција високих квалитета.

³⁵ Овај тип заставице налазио се и у Александриди из Старе Народне библиотеке, да би се, потом, пренео и у 15. и у наредне векове, красећи и неке од штампаних књига. О овом типу квадратне заставице уп: Харисијадис 1966, 52–53; Джурова 2013; Ракић 2013, 168, сл. 7; Ракић 2014, 168–169, сл. 5.

ONE TYPE OF DECORATIVE MOTIF IN SERBIAN MEDIEVAL
BOOK ILLUMINATION

JOVANA STANOJLOVIĆ

Ornamental motifs in the decoration of Serbian medieval books were formed in the second half of the 14th century only to be passed on in the subsequent centuries. One type of decoration header is considered here. Its main motif – four flowers in a herbal interlace – was modified by being duplicated through manuscripts. The most beautiful examples of flags of this type originate from the 14th century. The oldest preserved example is found in *the Chronicle* written by Georgios Amartolos (Mount Athos, St. Panteleimon Monastery No. 17) from 1387. Potential models are considered, as well as the way of emergence of this decorative interlaced floral motif that appeared as decoration in many books during the 15th and 16th centuries. The stylistic differences are pointed out, as well as the quality of design of individual headers that range from simple drawings to subtly designed and tastefully painted examples. The manuscripts from the 14th and 15th centuries with this type of flag are mentioned first, and then there follow examples from the 16th century.

Keywords: ornaments, manuscript, flags, decorative header, interlace, palmette

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Пант. 17: *Хроника Георгија Амартола*, 1387. година, Збирка рукописних књига манастира Пантелејмона на Светој Гори.

Add MS 37002: *Четворојеванђеље*, 1314/15 година, Збирка рукописних књига Британске библиотеке.

Хил. 21: *Четворојеванђеље*, трећа четвртина XIV века, Збирка рукописних књига манастира Хиландара.

Хил. 56: *Четворојеванђеље*, трећа деценија XV века, Збирка рукописних књига манастира Хиландара.

Хил. 393: *Предање православне вере Јована Дамаскина*, 1354–1375. године, Збирка рукописних књига манастира Хиландара.

Деч. 10: *Четворојеванђеље*, почетак XV века, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Деч. 11: *Четворојеванђеље*, четврта деценија XV века, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Деч. 27: *Ајосџол*, седма деценија XIV века, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Деч. 84: *Злајоусџи*, прва четвртина XV века са додацима из 40-их или 50-их година XV века и 20-их или 30-их година XVII века, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Деч. 101: *Чџи минеј за јануар–фебруар*, 1380–1390, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Деч. 126: *Архијерејски чиновник*, 1409–1427, Збирка рукописних књига манастира Дечани.

Пећ 8: *Четворојеванђеље*, крај XV века, Збирка рукописних књига манастира Пећка патријаршија.

НБКМ 40: *Четворојеванђеље*, прва половина XV века, Народна библиотека Ђирило и Методије у Софији.

Cod. Slav. 41: *Четворојеванђеље*, крај XV века, Збирка ћирилских рукописа Националне библиотеке у Бечу.

БАН 15: *Четворојеванђеље*, друга половина XVI века, Збирка словенских рукописа Бугарске академије наука и уметности из Софије.

ЈАЗУ III б 8: *Лесновско четворојеванђеље*, друга половина XVI века, Збирка ћирилских рукописних књига из Архива југословенске академије у Загребу.

НБС Рс 664: *Ивићево четворојеванђеље*, 1570, Збирка ћирилских рукописних књига Народне библиотеке Србије у Београду.

Р-47: *Четворојеванђеље из Гомирја*, 1599, Збирка ћирилских рукописа Повјесног музеја Хрватске.

Р-69: *Изборно јеванђеље из манстира Крке*, 1590, Збирка ћирилских рукописа Повјесног музеја Хрватске.

ЛИТЕРАТУРА:

Birkfelner 1975: G. Birkfelner, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien 1975.

Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Каџалоћ ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.

Джурова 2013: А. Джурова, *Към въпроса за заставките-матрици в славянските ръкописи*, *Афон и славянский мир*, Сборник 1 (2013) 277–291.

Кодов 1969: Х. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на българската академия на науките*, София 1969.

Магловски 2006: Ј. Магловски, *Омча и сџона ка сџрукџури моравских џрејлеџа*, *Зборник радова Византолошког института XLIII* (2006) 255–280.

Максимовић 1976: Ј. Максимовић, *Четворојеванђеље Сџарчеве џорице*, *Зборник за ликовне уметности* 12 (1976) 59–68.

Максимовић 1983: Ј. Максимовић, *Срџске средњовековне миниџаџуре*, Београд 1983.

Максимовић 1986: Ј. Максимовић, *Четворојеванђеље Иве Николе Ловића оџ Паџџровића*, *Штампарска и књижевна дџелатност Божиџара Вуковића Подгоричанина*, Титоград 1986, 63–82.

Мано-Зиси 1995: К. Мано-Зиси, *Анаџносџ Јован, хиландарски џисар груџе џоловине XIV века*, *Зборник Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*, Београд 1995, 231–243.

Мано-Зиси 1998: К. Мано-Зиси, *Четворојеванђеље џоџа Никодима из рукописне зџирке манастира Хиландара*, *Археографски прилози* 20 (1998) 75–91.

Мано-Зиси 2006: К. Мано-Зиси, *Један џиџ визанџиџске орнаментџике у срџским рукописима 14. века*, *Годишник на Софџџския универзитет „Св. Климент Охридски“ Центџр за славјано-визанџиџски проучвания „Иван Дуйчев“* 96 (15) (2011) 353–360.

Мано-Зиси 2012: К. Мано-Зиси, *Књџе хиландарских џисара груџе џоловине 14. века у библиџтеци манастира Дечана*, *Дечани у светлу археографских истраживања*. Прир. Т. Суботин-Голубовић, Београд 2012, 35–59.

Мартиновић 2014: М. Мартиновић, *Збирке рукописних и штампаних књиџа Цетињској манастира у: Цетињски манастир Рођења Пресвете Богородице 1484–2014*, Цетиње 2014.

Медаковић 1958: Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књиџа XV–XVII века*, Београд 1958.

Момировић 1981: П. Момировић, *Збирка српскословенских рукописа Музеја Срема у Сремској Митровици*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине X (1981) 177–250.

Момировић, Васиљев 1991: П. Момировић, Љ. Васиљев, *Ђириличке рукописне књиџе Цетињској манастира XIV–XVIII век*, Цетиње 1991.

Мошин 1952: V. Mošin, *Ćirilski rukopisi jugosavenske akademije, II. dio, Reprodукције*, Zagreb 1952.

Мошин 1955: V. Mošin, *Ćirilski rukopisi jugosavenske akademije, I. dio, Opis rukopisa*, Zagreb 1955.

Мошин 1968–1971: В. Мошин, *Рукописи Пећке џаџиријаршије*, Старине Косова и Метохије IV–V (1968–1971) 5–136.

Мошин 1971: В. Мошин, *Ђирилички рукописи у Повјесном музеју Хрватске, Коџићарева збирка словенских рукописа и Дојсов џирилички одломак у Љубљани*, Београд 1971.

Опис Дечани 2011: *Опис џириличких рукописних књиџа манастира Високи Дечани*, књиџа прва, Београд 2011.

Paschou 1995: С. Paschou, *Style dit balkanique dans certains manuscrits du XVe S*, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Център за славјано-византјиски проучавања „Иван Дујчев“ 88 (7) (1995) 113–118.

Пет векова српског штампарства: Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд 1994.

Ракић 2013: З. Ракић, *Димитрије Даскал – српски џисар и илуминаџор грује џоловине XVI века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIX (2013) 163–178.

Ракић 2014: З. Ракић, *Орнаментјика Четворојеванђеља др. 25 и Триода др. 24 у дџблиотјеци Аџонској манастира Свеџој Панјелејмона*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXX (2014) 161–174.

Ракић 2015: З. Ракић, *Застјавице четворојеванђеља др. 33 и 69 у дџблиотјеци манастира Хиландара*, ПЕРИВОЛОС, II, Зборник у част Мирјане Живојиновић, Београд 2015, 485–494.

Ракић 2016: З. Ракић, *Четворојеванђеље, Бџблиотјека Српске џаџиријаршије др. 357, у: Свеџ српске рукописне књиџе (XII–XVII век)*, Београд 2016.

Каталог рукописей Пантелеимонова монастыря 2013: *Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов русского Свято-пантелеимонова монастыря на Афоне, Святая Гора Афон* 2013.

Tachiaos 1981: A. E. N Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery on Mount Athos*, Thessaloniki – Los Angeles 1981.

Турилов, Мошкова 1999: А. А. Турилов, Л. В. Мошкова, *Славянские рукописи Афонских обителей*, Фессалоники 1999.

Харисијадис 1966: М. Харисијадис, *Застјавице Четворојеванђеља број 65 Архива српске академије наука и уметности*, Зборник Музеја примењене уметности 9–10 (1966) 41–47.

Харисијадис 1971: М. Харисијадис, *Фронџисџиси и застјавице у српско четворојеванђељу Бујарске академије наука бр. 15*, Зборник за ликовне уметности 7 (1971) 25–33.

Цернић 1979: Л. Цернић, *Писари Грачаничкој (Лийљанској) ѓролоја – минеја (Аџридуџија рукоџиса као моџућностџ реконџџруџије ѓрађе скриџџџорија)*, Археографски прилози 1 (1979) 133–166.

Цернић, Јовановић-Стипчевић и др. 2012: Л. Цернић, Б. Јовановић-Стипчевић, К. Мано-Зиси, Р. Живковић, *Оџис ћирилских рукоџисних књџиа манасџџира Високи Дечани*. Књ. 3. *Палеоџрафски албум*, Београд 2012.

Цоневъ 1910: Б. Цоневъ, *Рџкописитџ и старопечатнитџ книги на Народната библиотека въ София*, София 1910.

Weyl Carr 1987: A. Weyl Carr, *Byzantine Illumination 1150–1250, the Study of a Provincial Tradition*, Chicago and London 1987.

ХИМНОГРАФСКИ САСТАВИ ВЕЛИКЕ ВЕЧЕРЊЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКИМ СЕДМИЧНИМ ОСМОГЛАСНИЦИМА XVI ВЕКА*

МИЛАНКА УБИПАРИП**

Апстракт: Предмет овога рада јесте испитивање састава велике вечерње у српскословенским осмогласницима од средине XIV до краја XVI века, с посебним освртом на обим и врсту химнографских састава за овај богослужбени циклус у седмичним осмогласницима XVI века. Поседна пажња посвећена је стихирама „на Господи вазвах“, нарочито садржини друге групе ових стихира које се у рукописима најчешће именују као „ине“. У раду се истичу разлике уочене у садржини ових стихира које су присутне како у старијим потпуним тако и у нешто млађим седмичним осмогласницима. Писано наслеђе показује како је најчешћа главна тема ових стихира прослављање Богородице, али се истовремено јављају и други мотиви, везани за главну тему штовања на јутрењу наредног дана.

Кључне речи: српскословенски осмогласник, седмични октоих XVI века, стихире „на Господи вазвах“, „ине“ стихире посвећене Богородици, „ине“ стихире са главним мотивом са јутрења наредног дана

Српскословенски рукописни осмогласник представља зборник песничких текстова литургијске природе који су били намењени свакодневnoj молитвеноj пракси у одређеном периоду црквене године, како у манастирским тако и у парохијским храмовима. Садржину ове појачке књиге највећим делом чине химнографски састави византијске књижевне традиције, који су у одређеном обиму преведени за словенско богослужење већ за потребе Моравске мисије.¹ Разнородни и бројни

* Овај рад настао је у оквиру пројекта Министарства просвете и науке Републике Србије: *Обрада српској писаној наслеђа и израда речника црквенословенској језика српске редакције* (број 178030).

** Миланка Убипарип, Одељење за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, milanka.ubiparip@nb.rs

сабрани састави рукописног осмогласника, како својим обимом тако и жанровском разноврсношћу, те начином њиховог распореда у књизи, трају више од једног миленијума и углавном се подударају са данашњом химнографијом ове литургијске књиге. Истовремено, својим пореклом они сведоче о дугој историји обликовања садржине зборника – византијски осмогласник формиран је у неколико етапа које хронолошки обухватају више стотина година (од IV до X века) те сабира песничтво Јована Дамаскина, Андрије Критског, Јосифа Студита, затим цариградског патријарха Анатолија и царева Константина Порфирогенита и Лава Мудрног.²

Будући да су у њему заступљене готово све песничке врсте, овај зборник је несумњиво имао снажан утицај и на оригинално књижевно стварање у свим словенским културама које су се развијале под окриљем византијског духовног круга.³ Након што је коначно уобличена, вероватно током X века, садржина рукописног осмогласника, како изворног текста тако и словенских превода, остала је углавном непромењена, те је одликује одређена традиционалност. Истовремено, разноликошћу у композицији садржине, а нарочито различитом структуром и саставом мањих текстовних целина, данас познати кодекси одсликавају одређени тренутак у литургијском животу заједнице и сведоче о специфичностима богослужбене праксе у једном периоду њеног развоја, на одређеном простору православног словенског света.⁴ Ова посебна актуалност осмогласника, која се највише препознаје у разноврсности структуре његове садржине, представља главни критеријум према којем је наука учила неколико његових основних типова.⁵

¹ Йовчева 2004, 15–28. Словенски осмогласник није одмах преузео текст овог зборника у целини. Ипак, словенско богослужење је, захваљујући првим преводима основних литургијских појачких текстова, упознало и прихватило византијски осмогласни систем, мелодијски образац произношења служби у једном од осам гласова.

² Суботин-Голубовић 2011, 53–54.

³ Суботин-Голубовић 2011, 53–61.

⁴ Ако посматрамо порекло појединих кодекса који су били предмет досадашњих испитивања словенског рукописног наслеђа осмогласника, уочићемо како је неуједначеност његове садржине нарочито изражена у српским рукописним зборницима.

⁵ У славистици се за овај тип зборника користи и општи назив „октоих“. О различитим типовима осмогласника у словенској археографији: Шеламанова 1976, 365–373.

Сачувано српскословенско рукописно наслеђе осмогласника може се, међутим, посматрати и са становишта врсте творбене јединице садржине. Сваки кодекс у том случају може бити или зборник жанровски различитих текстова који су заједно сабрани у одређене целине или зборник чију садржину чини неколико мањих зборника које граде здружени истородни химнографски састави.⁶ Тако би прву скупину чинили зборници чија је основна садржинска јединица служба дана, која својом мозаичном структуром сабира више разнородних састава. Ови зборници су састављени од богослужбених целина за сваки дан у седмици, од првог до осмог гласа, у поретку који одговара редоследу њихове примене у дневном богослужбеном циклусу. Другачији принцип организације садржине има други тип зборника у којем је здружено песништво мањих целина дневног богослужбеног круга, вечерње, јутрења и литургије свих дана у недељи, према заједничким жанровским одликама.⁷

Поменути критеријуми примењени су приликом сређивања дела сачуваног писаног наслеђа српскословенског октоиха, тако да је у попису српских ћирилских рукописа од XI до XVII века нешто више од стотину сачуваних кодекса и фрагмената груписано у чак девет целина које су неједнаког обима.⁸ Међу њима има само неколико изборних и скраћених октоиха. Већина наслова ових књига највише говоре о особеностима композиције њихове садржине – готово половину овде пописаних зборника чине четворогласници (садрже службе од првог до петог гласа) и петогласници (чине их службе од петог до осмог гласа), потпуни октоиси са службама за сваки дан у седмици. У оба случаја садржину зборника чине по четири мање заокружене целине, тако да свака од њих има по седам дневних служби које увек имају исти мелодијски образац за произношење, исти глас. Овај образац је

⁶ Крашенинникова 1994, 302–304. У сажетом прегледу типова словенског осмогласника, О. Крашенинникова истиче најизразитије представнике одређених типова ове књиге. Указује и на неједначену примену појма „параклитик“ у досадашњим проучавањима ћирилских рукописних књига. На постојање различите терминологије приликом израде описа руских и јужнословенских рукописа пажњу је скренула Н. Б. Шеламанова средином осме деценије прошлог века.

⁷ Октоих првогласник и петогласник, као и седмични и васкрсни октоих припадали би првој групи, док би у састав друге ушли изборни и скраћени октоих.

⁸ Богдановић 1982, 71–77. О различитим типовима октоиха у српскословенској традицији: Богдановић 1971, 598–599.

исти и за све саставе једне службе.⁹ Ипак, овакве поделе могу бити и веома непрецизне, што потврђују неки наши кодекси јединствене садржине – један октоих васкрсни с краја XIV века, који је исписан заједно са часловцем (МСПЦ 116) и још један из XV века, исписан и повезан у исту књигу уз mineј празнични (МСПЦ 114).¹⁰

До данас је познато само неколико српских осмогласника који потичу из XIII века.¹¹ Будући да су сви они сачувани фрагментарно, проучавање овог богослужбеног зборника српскословенске редакције било је веома отежано. Нарочито се скромно приступало проучавању његове садржине тако да у литератури готово нема аналитичког описа текстова које неки осмогласник садржи. Није посебно посматран ни састав песничких целина за одређене етапе дневног богослужбеног круга, као ни садржина стихира мале и велике вечерње или обим и садржина појединих канона на јутрењу. Да је неопходно детаљније посматрати садржину ових наших зборника показују резултати испитивања текста неких словенских осмогласника који потврђују стабилан састав песништва ове литургијске књиге, али и значајне разлике у распореду химнографског материјала у појединим кодексима.¹²

Подстакнути резултатима досадашњих испитивања у словенској археографији и текстологији, пажљивије смо посматрали садржину наших првогласника и петогласника, од најстаријих сачуваних, па до првих штампаних. Предмет нашег испитивања била је структура садржине једног кодекса у поређењу са другим рукописима сродним по времену настанка, затим састав васкрсних служби као и оних за остале седмичне дане, и посебно, садржина химнографских састава велике вечерње. Прва испитивања показала су да већина прегледаних рукописа има подударну структуру садржине, без обзира на врсту којој припадају – службе не мењају структуру, а често ни обим појединих целина. У неким старијим рукописима малу вечерњу имају само службе за недељу која, пак, изостаје у службама за остале седмичне дане (Пећ 62).

⁹ Садржину четворогласника чине службе од првог до четвртог гласа, док у састав петогласника улазе службе од петог до осмог гласа.

¹⁰ Познато је и да се седмични октоих среће и у саставу обимних и садржајно богатих последовања псалтира. Његова структура у саставу српскословенског псалтира с последовањем није још проучавана детаљно.

¹¹ У словенској рукописној традицији уопште сачувало се мало октоиха старијих од почетка XIII века.

¹² Jagić 1878, 127–156; Штављанин-Ђорђевић 1970, 419–429; Ђовчева 2004.

На исти начин организована је садржина најстаријих штампаних наших осмогласника. Ову праксу уочили смо и у млађим рукописима, у којима је све чешћа појава мале вечерње и у службама за седмичне дане.

Значајније разлике постоје, међутим, у саставу и обиму химнографског материјала велике вечерње и код првогласника и код петогласника. Већина кодекса има по три групе стихира за овај циклус дневног богослужбеног круга – обимом и основном темом садржине скоро у потпуности се подударaju састави прве (стихире „на Господи вазвах“) и последње групе стихира („на стиховне“). Друга група стихира „на Господи вазвах“, јесу „ине“ стихире које могу бити посвећене Богородици за све дане у седмици као и за недељу, како је у најстаријем нашем потпуном октоиху из друге четвртине XIV века (Пећ 62), затим у рукопису који је скоро цео век млађи (УБ Рс 2) као и у нашој првој штампаној књизи, Октоиху првогласнику Ђурђа Црнојевића.

Има, међутим, кодекса, чије „ине“ стихире нису посвећене Богородици него својом садржином најављују главну тему која се прославља на јутрењу наредног дана. Тако је у једном рукопису из средине XIV века (МСПЦ Грујићева збирка 3 – I – 111, МСПЦ Грујићева збирка 3 – I – 140 и САНУ 355), а има их и у рукописима с почетка или из друге половине XV века (УБ Рс 23–1, УБ Рс 22). Ова разноликост садржине стихира велике вечерње недвосмислено показује да су у нашој писаној традицији истовремено живе и у литургијској пракси дуго неговане „ине“ стихире различите садржине.

Различите главне теме химнографије вечерњег богослужбеног циклуса присутне су најчешће у књигама које су биле намењене храмовима без свакодневног богослужења. Ову претпоставку поткрепљује састав служби у васкрсним и, нарочито, у седмичним осмогласницима. Садржина ових зборника у потпуности одговара потребама колективног богослужења мање заједнице – у њима се налазе само оне службе које су редовно произношене најчешће у парохијској цркви. Васкрсни осмогласник чине службе за недељу свих осам гласова, док седмични граде службе за остале дане у седмици, тако да свака наредна има различит глас. У нашем писаном наслеђу васкрсни осмогласници јављају се нешто раније неголи седмични, још од краја XIV века, најчешће заједно са неким потпуним осмогласником. Од XV века пратимо их здружене у једној књизи.¹³

¹³ Богдановић 1982, бр. 964–975.

Како највише наших кодекса са здруженим васкрсним и седмичним осмогласником потиче из XVI века, посматрали смо и упоредили њихову структуру као и састав мањих садржинских целина, у оба типа овог богослужбеног зборника посебно. Један од најстаријих српских октоиха XVI века јесте кодекс број 671 из збирке Народне библиотеке Србије, писан на папиру из друге деценије XIV века.¹⁴ Садржину књиге чине васкрсни (1а–83а) и седмични осмогласник (83а–130б) са светилним и јеванђељским самоподобним стихирама те тројичним тропарима свих осам гласова. На крају књиге писар додаје и службу за Велики петак. Рукопис је конзервиран и данас му недостаје почетак и неколико листова на крају. Књижни блок у целини претрпео је значајна оштећења, а нарочито његови први и последњи листови. Претпостављамо да је књига дуго била изложена утицају веће количине влаге, што је узроковало трошност папира и крзање многих листова по свим рубовима услед чега су многи пре последње поправке књиге били издвојени из књижног блока.

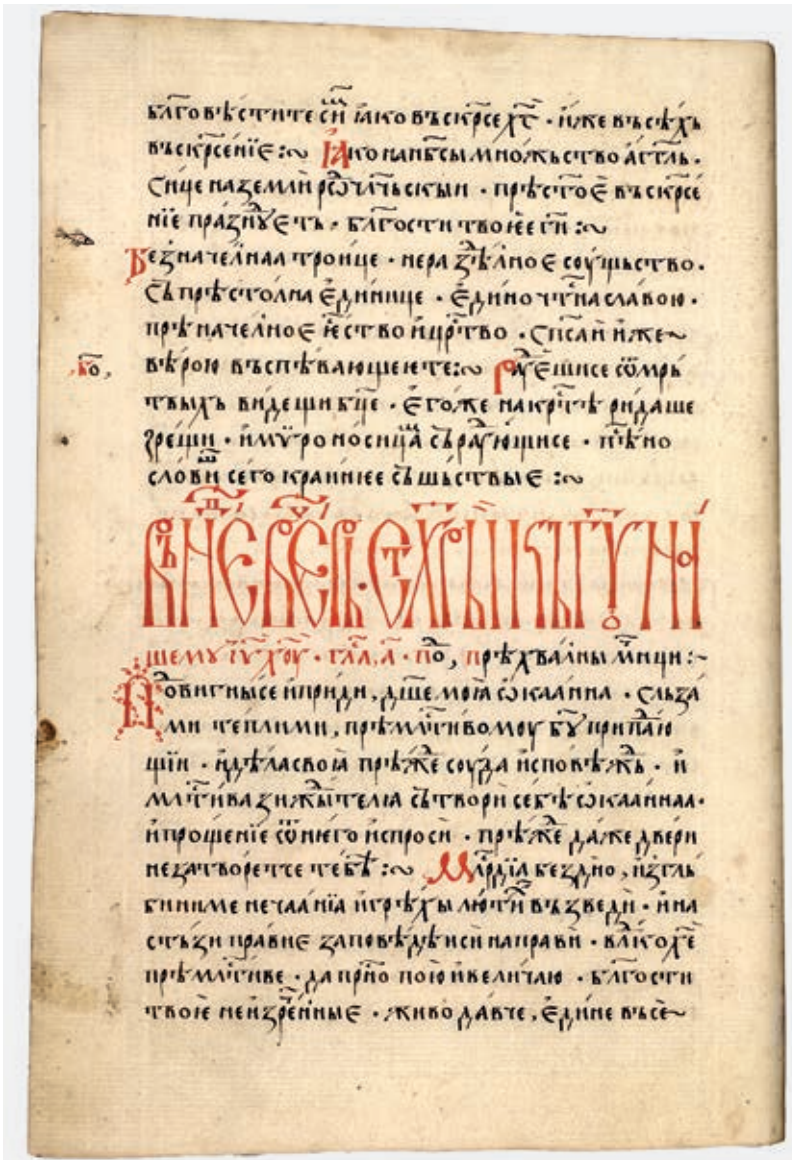
Садржину васкрсног октоиха чине службе за недељу свих осам гласова са великом вечерњом од по четири циклуса стихира („на Господи вазвах“ васкрсне, „ине“ васточне, „на стиховне“ и „по аз веде“), каноном Светој Тројици и са по три канона на јутрењу (васкрсни, крстоваскрсни и канон Богородици). Све недељне службе имају истоветну структуру и ниједна нема малу вечерњу. Укупан број сабраних химнографских састава у оквиру сваке целине дневног литургијског склопа је исти, а неизмењен је и њихов поредак у оквиру саме службе. Изабране стихире и тропари свих недељних служби углавном се подударају са сродним богослужбеним текстовима у већини српских васкрсних осмогласника, не само врстом и бројем, него и својом садржином (МСПЦ Грујићева збирка З – I – 82, Пећ 63, ПМХ 56). Црквено песништво ових служби истога је обима и има једнак распоред чак и у старијим рукописним осмогласницима пуног састава (Пећ 62) као и у штампаним српскословенским књигама, Октоиху првогласнику Ђурђа Црнојевића и Октоиху петогласнику Божидара Вуковића.

Принцип измене гласа за сваку наредну службу примењен је и у обликовању другог садржинског дела у књизи – он је састављен од шест служби за сваки дан у седмици, за првих шест гласова (у рукопису нема службе у седмом и осмом гласу). Структура ових служби

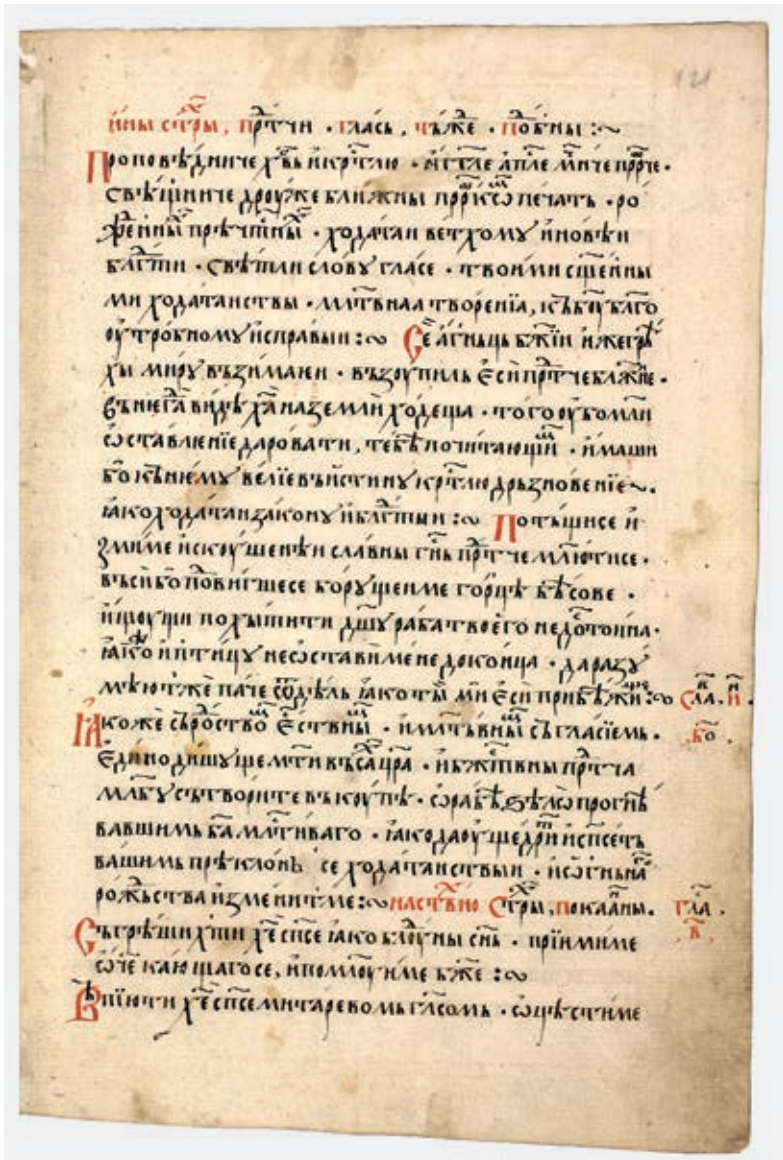
¹⁴ Станковић 1996, 259.

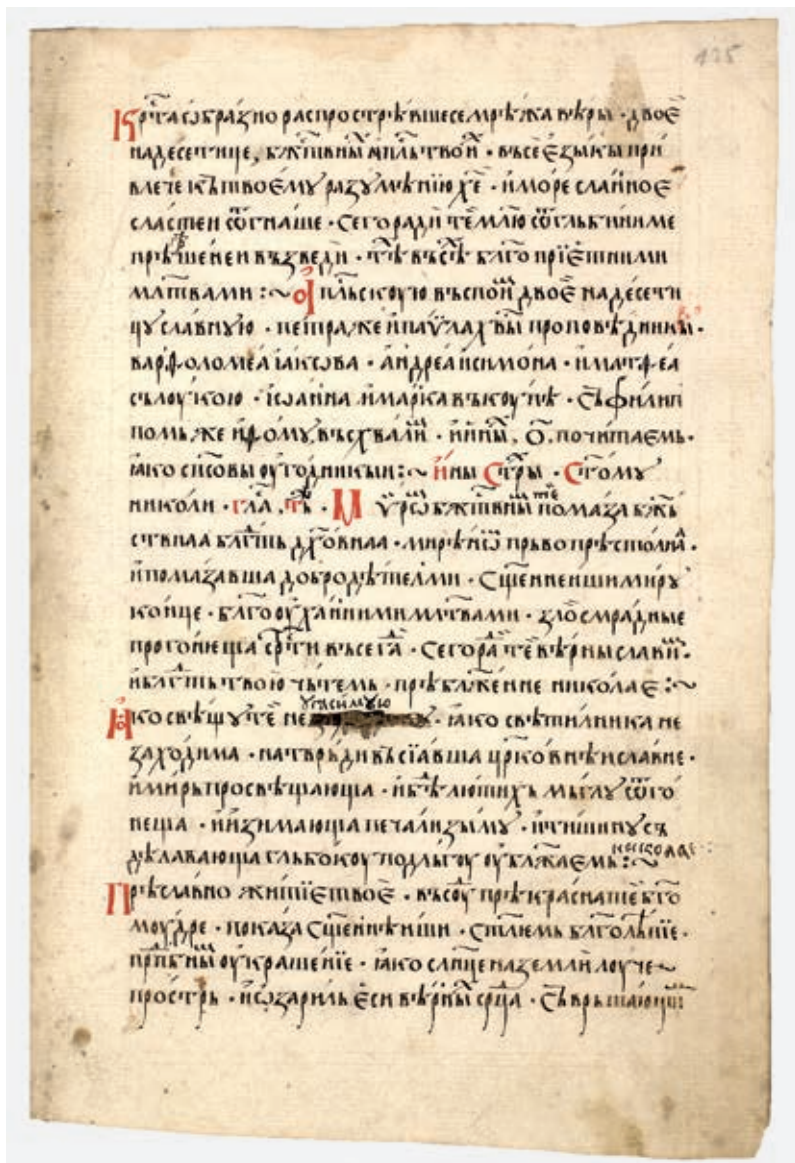
Сл. 2. Октоих васкрсни и седмични, Лубљана Универзитетска библиотека, Cod. Кор. 8, 2а, почетак васкрсног октоиха.

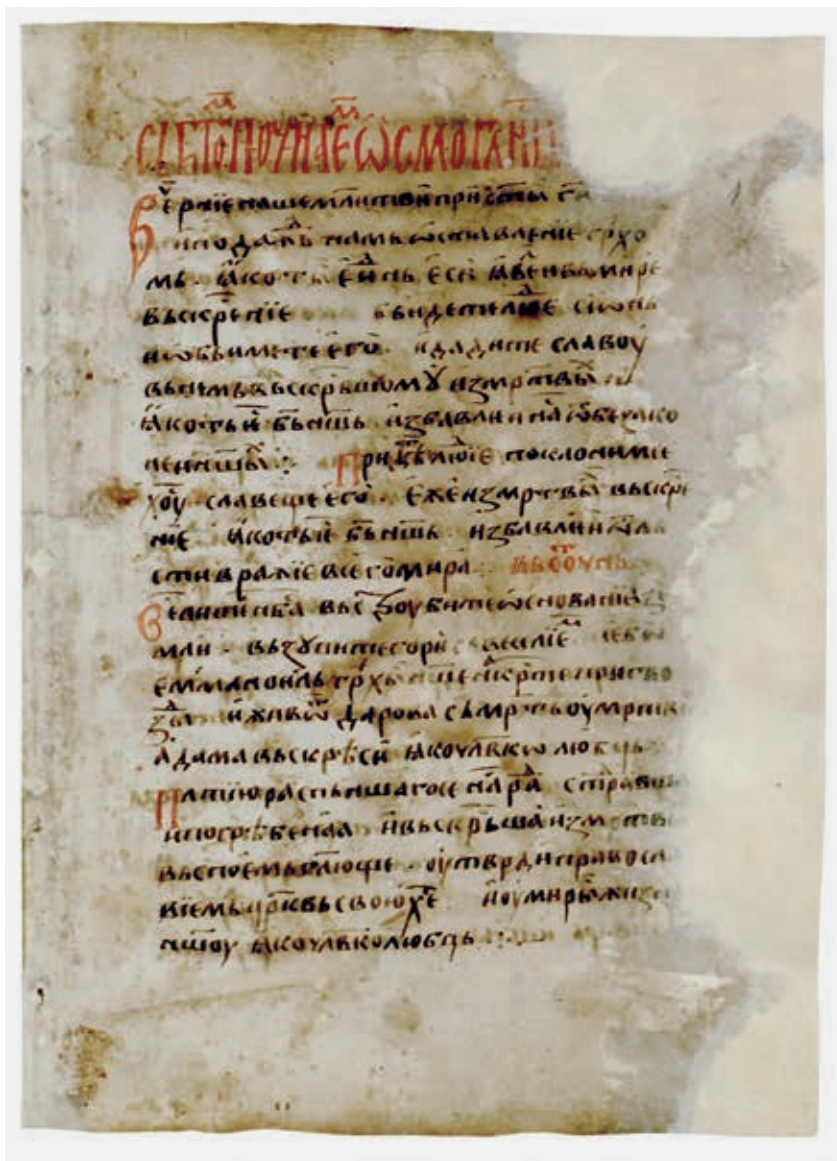
Сл. 3. Октоих васкрсни и седмични, Лубљана Универзитетска библиотека, Cod. Kor. 8, 2a, почетак седмичног октоиха

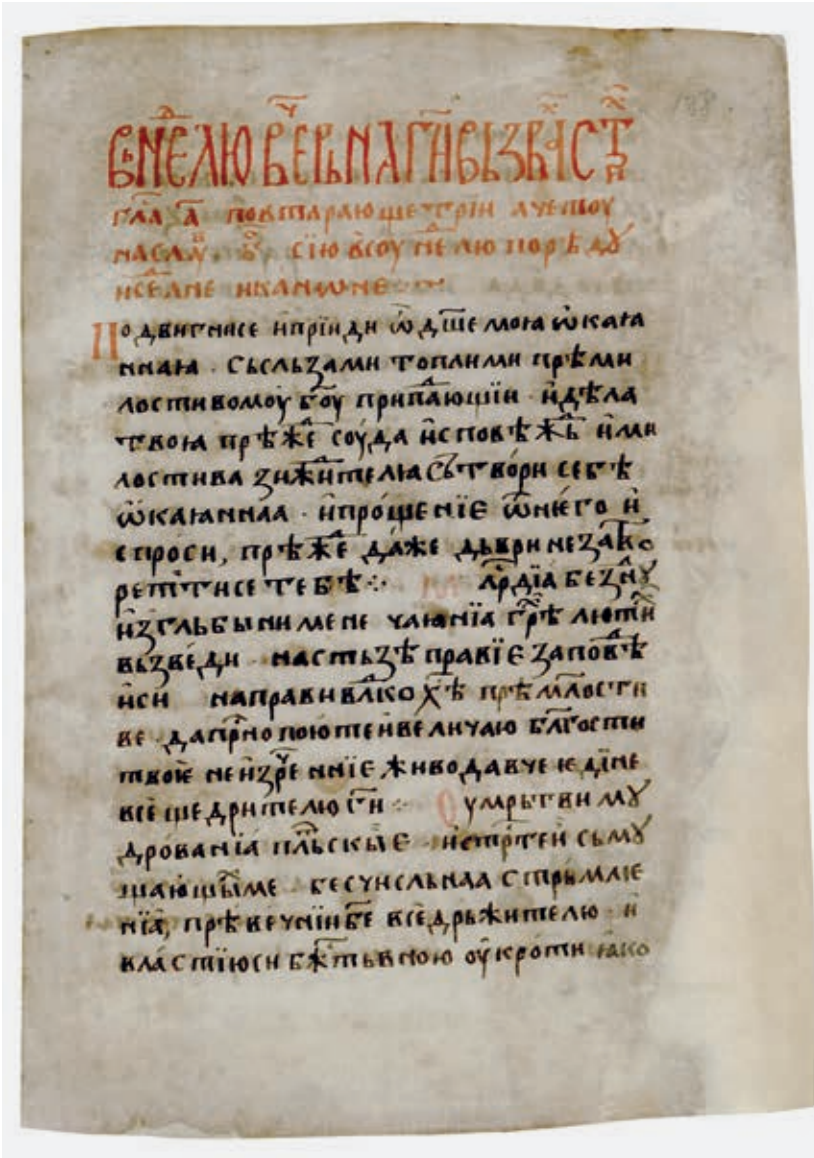
Сл. 4. Октоих васкрсни и седмични, Лубљана Универзитетска библиотека, Cod. Кор. 8, 121а, „ине“ стихире Јовану Претечи

Сл. 5. Октоих васкрсни и седмични, Лубљана Универзитетска библиотека, Cod. Кор. 8, 135a – „ине“ стихире светоме Николи

Сл. 6. Октоих васкрсни и седмични, Манастир Пећка патријаршија број 66, 1а, почетак васкрсног октоиха

Сл. 7. Октоих васкрсни и седмични, Манастир Пешка патријаршија број 66, 128а,
 почетак седмичног октоиха

нешто је једноставнија будући да је граде две мање химнографско-литургијске целине, велика вечерња са по три групе стихира и јутрење са по два канона. Као и састави у службама васкрсног осмогласника, и химнографски корпус седмичног подударан је са одговарајућим деловима рукописних потпуних осмогласника, а такође и са неким службама у нашим штампаним књигама.

Избор стихира и канона као и њихов распоред углавном је исти у већини сачуваних седмичних осмогласника, без обзира на време њиховог настанка.¹⁵ Велика вечерња почиње стихирама „на Господи вазвах“ које су посвећене Исусу Христу у свих шест служби и углавном су истоветне садржине као и сродне им песме у другим рукописима овога типа.¹⁶ Следи затим друга група стихира „на Господи вазвах“ које су посвећене Богородици и стихире „на стиховне“ чија је садржина везана за тему наредног дана.¹⁷ За јутрење сваког седмичног дана исписана су по два канона – у понедељак покајни и бесплотним силама, у уторак покајни другачијег текста и Светоме Јовану Крститељу, у среду и петак Крсту и Богородици, у четвртак светим апостолима и Светоме Николи и у суботу свима светима и упокојенима. Садржина зборника у целини подударна је у већини сачуваних васкрсних и седмичних српских осмогласника. У истом односу су структура и састав служби појединачно, како васкрсних тако и оних за остале седмичне дане.

И кодекс број 66 из рукописне збирке Пећке патријаршије, који је тек неколико година млађи од поменутог осмогласника Народне библиотеке Србије, има васкршњи и седмични осмогласник са подударном му композицијом садржине.¹⁸ У оба преписа поклапају се потпуно обим и структура свих осам васкршњих служби. Слаже се у потпуности текст и редослед двају канона на јутрењу седмичног осмогласника. У саставу овог дела зборника уочили смо, међутим, одређена

¹⁵ Седмични осмогласници са истоветном садржином налазе се у већ поменутиим рукописима, заједно са васкрсним, који су у истом односу са првим делом зборника из Народне библиотеке Србије.

¹⁶ У неким рукописним седмичним октоисима стихире на Господи вазвах ближе су одређене као покајне.

¹⁷ Понедељак је посвећен анђелима, уторак Светом Јовану Крститељу, среда и петак Крсту, четвртак светим апостолима и Светоме Николи и субота мученицима и упокојенима.

¹⁸ Мошин 1971, 79; М. Гроздановић-Пајић, Станковић 1991, 40–41.

одступања – његову садржину твори, очекивано, шест служби са химнографским саставима који су уобличени у шест од укупно осам гласова осмогласника, али је служба за суботу испевана у осмом, а не шестом гласу, како је у већини осмогласника овог типа. Значајна су и одступања у структури и саставу велике вечерње будући да све службе имају само једну групу стихира „на Господи вазвах“, нема „ине“ стихире. Неслагања има и у обиму и саставу стихира „на стиховне“. У тексту велике вечерње за уторак другог гласа, на пример, исписана је само једна ова стихира.

Ипак, нису сви сачувани седмични осмогласници састављени сабирањем подударног химнографског репертоара. Особену садржину има добро очуван осмогласник из збирке Јернеја Копитара број 8, прави пример зналачки обликованог кодекса.¹⁹ Ову литургијску књигу исписао је један преписивач, уједначеним полууставним писмом на хартији из осамдесетих или деведесетих година XVI века. О нарочитој умешности и добром познавању вештине преписивања књига сведочи присуство калиграфски уобличених наслова изведених крупним киноварним словима, као и једноставних иницијала, који су складно уметнути у текстуални блок. Овим насловима издвојене су мање текстуалне целине у књизи намењене једном дневном богослужбеном циклусу. Као и код претходно представљених октоиха, основну јединицу њене садржине чини служба дана, састављена комбиновањем химнографских састава и литургијских упутстава за осам недеља и шест седмичних дана, свака у једном од осам гласова. Место исписивања рукописа није познато, али је то свакако било у некој развијенијој радионици онога времена. Подаци из новије историје потврђују да је књига у два наврата, током XVIII века, била у манастиру Студеница. Судећи по начину обликовања књиге уопште, јасно је да осмогласник из Копитареве збирке није настао у некој радионици на периферији српског духовног простора, док структура његове садржине потврђује да није ни примењиван на периферији српског духовног и етничког простора.

Садржина и овог химнографског зборника настала је спајањем васкрсног и седмичног осмогласника, којима су додати светилни васкрсни тропари са јеванђељским стихирама, као и тројични тропари Великог поста и светилни недељни. Осам недељних служби као и шест служби за остале седмичне дане чине јединствену текстуалну целину,

¹⁹ Мошин 1971а, 142–143, табла 41.

што препознајемо и у начину организовања садржине књиге.²⁰ Након што је исписао последњу недељну службу, писар не прелази на нову страну нити неким ликовним украсом посебно истиче да започиње нову групу служби – наслов наредне текстуалне целине, седмичног осмогласника који почиње службом за понедељак првога гласа, он је обликовао на исти начин као и све претходне којима је означавао почетке недељних служби од првог до осмог гласа. Да је садржина кодекса осмишљена као органска целина наговештава крупна колорисана заставица на њеном почетку, а потврђују и прве речи у књизи – „Начело с богом осмогласнику“.²¹

Структура васкршњег осмогласника нешто је развијенија – чине је службе за недељу које, осим велике вечерње и јутрења са по три канона за свих осам гласова, имају и малу вечерњу. Ово је редак пример присуства химнографије мале вечерње у васкршњим службама осмогласника, а сведочи о учесталости њене примене – књига је вероватно била намењена неком манастирској литургијској пракси. Углавном не изненађује ни структура седмичног осмогласника – укупно шест служби, за све седмичне дане осим недеље у првих шест гласова, имају велику вечерњу и јутрење са по два канона. Структуром седмичног осмогласника, као и структуром сваке њихове службе појединачно, овај рукопис одговара већини српскословенских зборника овог типа.

Велика вечерња за свих шест седмичних дана имају по три групе стихира, две „на Господи вазвах“, и стихире „на стиховне“, чији је поредак, као и број стихира у свакој од њих, углавном подударан како са рукописним тако и са штампаним текстовима српскословенског осмогласника.²² Словенска традиција осмогласника показује да сваки дан у седмици има две главне теме прослављања чији се врхунац остварује на јутарњем богослужењу појањем по два канона – у понедељак су

²⁰ У већини зборника истоветне садржине две најобимније целине, васкршњи и седмични осмогласник, здружени су на сличан начин.

²¹ На почетку зборника број 66 из збирке Пећке патријаршије стоји: „Начело с богом октоиху“. Писари су називе „октоих“ и „осмогласник“ користили равноправно и њима именовали исту садржину, заједно исписане васкрсни и седмични осмогласник.

²² Структура и садржина сваке службе детаљно је поређена са истим целинама у најстаријим штампаним српскословенским октоисима, Октоиху првогласнику из штампарије Ђурђа Црнојевића из 1493. године и Октоиху петогласнику из штампарије Божидара Вуковића из 1536. године.

то каноно покајни и анђелима, у уторак покајни различитог текста и Јовану Крститељу, у среду Богородици и Крсту, у четвртак апостолима и Светоме Николи и у суботу мученицима и упокојенима. Овај поредак штовања имају и стихире велике вечерње за седмичне дане јер су и оне посвећене штовању светога или догађаја чија се памет слави на јутрењу наредог дана.

У рукопису Копитареве збирке прве две групе стихира овог циклуса својом садржином прате утврђен редослед главних тема вечерњег богослужбеног циклуса за три дана у седмици – на великој вечерњи за уторак оне су посвећене покајању и Светом Јовану Претечи, за среду Крсту и Богородици и за четвртак апостолима и Светоме Николи.²³ У служби понедељка, петка и суботе њихова садржина је подударна пеништву у претходно описаним зборницима – то су стихире посвећене Христу и Богородици, како је код већине српских седмичних осмогласника, прве испеване у непосредном обраћању покајним тоном, док су друге увек са анафором „Радуј се“. Ипак, састав стихира на великој вечерњи седмичног осмогласника Копитареве збирке није јединствен у српскословенској писаној традицији. Поређењем са нашим старијим потпуним осмогласницима, утврдили смо подударност у тексту поменутих стихира рукописних зборника из XV века (УБ Рс 23–1, УБ Рс 22).

Химнографски циклус велике вечерње закључују стихире „на стиховне“, посвећене теми која је у поретку штовања седмичних „памети“ старија – оне су у службама за понедељак и уторак покајне, за среду и петак су посвећене Крсту, а за четвртак апостолима.²⁴ Састав им је у свим српским осмогласницима истоветан, без обзира на тип химнографског зборника и састав појединих садржинских целина.

Преглед једног дела српског наслеђа васкрсног и седмичног осмогласника показао је висок степен уједначености садржине зборника у целини, као и скраћених облика осмогласника засебно. Подударност је остварена нарочито у службама за недељу, чија се садржина усталила веома рано и у византијској традицији, те је већ коначно уобличена ушла у главне типове преведеног осмогласника. Извесна правилност у структури недељне службе условљена је, чини се, укупним бројем служби једнога гласа у зборнику – у првогласнику и петогласнику, који

²³ У рускословенским рукописних седмичним октоисима овај распоред штовања примењен је без изузетака. Види: Шеламанова 1976, 355.

²⁴ Шеламанова 1976, 355.

у сваком гласу имају службе за сваки седмични дан, недељна најчешће има и малу и велику вечерњу, док оне за седмичне дане имају само велику вечерњу.

У посебним типовима осмогласника, који су уобличени касније, прилагођавањем потпуног осмогласника одређеним богослужбеним потребама, васкрсне службе најчешће немају малу вечерњу, будући да су састављане за потребе богослужења у парохијском храму. Седмичне службе увек су састављене само за велику вечерњу и јутрење. Како смо назначили, химнографија велике вечерње је сабрана најчешће у три групе стихира. Међутим, наше писано наслеђе познаје и седмичне осмогласнике са једном групом стихира мање – у тим случајевима увек недостају „ине“ стихире „на Господи вазвах“. Нема службе седмичног осмогласника без стихира „на стиховне“, али њихов укупан број може бити променљив. У тексту стихира и тропара могу се јавити одређене разлике ортографске или лексичке природе, али се у њима ипак сагледава иста редакција превода осмогласника.

Својим саставом нарочиту пажњу привлаче „ине“ стихире „на Господи вазвах“ осмогласника, у српскословенској традицији најчешће посвећене Богородици, мада има и оних које прате познату схему штовања седмичних памети.²⁵ Њима су готово увек сродни други по редоследу канони на јутрењу седмичних дана. Без обзира на време настанка појединих кодексa, српскословенски осмогласник садржи и стихире на стиховне, најстарије песништво осмогласника уопште.²⁶

Како су поједини елементи у садржини и саставу песништва осмогласника уочени у нешто млађим преписима овог зборника, а у непосредној су текстуалној вези са старијим сачуваним рукописима, представницима чак различитог типа октоиха, јасно је да нашу пажњу убудуће заслужују не само старији преписи ових литургијских књига него и они млађи који садрже архаичну редакцију текста. Упознавањем природе ових веза отворило би се широко поље испитивања рецепције византијске и њој придодате словенске химнографије осмогласника на српском терену, као и њихов утицај

²⁵ Крашениникова 1996, 260–261.

²⁶ Ове стихире представљају језгро ове књиге које је уобличила палестинска монашка литургијска традиција, а преузели монаси лавре светог Саве Освећеног, установили распоред богослужбене примене по данима у недељи и укључили у циклус седмичних служби триода и октоиха (Крашениникова 1994, 400–401).

на развој изворне наше литературе, посебно жанровски разноврсних химнографских састава.

У прилогу доносимо почетке стихира велике вечерње у три овде представљена седмична осмогласника XVI века. Рашчитане текстове приказујемо у упоредном табеларном прегледу, тако да се истовремено могу пратити састави велике вечерње сваког рукописа посебно, састав појединих група стихира, као и њихов однос са истим целинама у преостала два рукописа. Скраћена места обележена титлом рашчитавамо помоћу облик заграда, док она без титле обележавамо угластим заградама. Преносимо изворну интерпункцију. Називе група стихира доносимо савременим језиком и правописом.

НЕДЕЉА ВЕЧЕ, ГЛАС ПРВИ

НБС Рс 671	Копитар 8	Пећ 66
Стихире „на Господи вазвах“		
Господу Исусу Христу	Господу Исусу Христу	
Грѣди вѣсе страстнаа д(оу)ше моа.	Под[в]вигны се и прѣди, д(оу)ше моа сокаана.	Подвигн се и прѣди, о д(оу)ше моа сокааннаа.
И(н)л(о)сти бездно, из глубини вѣсакогѣ очаанїа	И(н)л(о)срдїа бездно, из' глубини мѣне чаанїа и грѣхы лютих(ь) възведи.	И(н)л(о)срдїа безднѣ, из глубини мѣне чаанїа грѣх[ь] лютих(ь) възведи.
Оумрътвы мѣдрованїе стр(а)стен стоужаюшїих' ми.	Оумрътвы мѣдрости пльт'скые. и стр(а)стен съдоужаюшїих' мѣ.	Оумрътви мѣдрованїа пльт(ь)скые.
„ине“ стихире		
Пресветој Богородици	Пресветој Богородици	
Р[а]доун се радоканїе ч(ь)ст(н)аа.	Р[а]доун се веселїе агг(е)лом(ь) прѣт(н)стаа.	
Р[а]доун се коупино несопалиаа.	Р[а]доун се коупино несопалиаа.	
Р[а]доун се земле плодовиаа ч(ь)ст(н)аа.	Р[а]доун се земле плод[о]витаа, марїе м(а)ти х(рист)а б(ог)а.	
„на стиховне“		
Покајне	Покајне	
Ико поучина велїа съгрѣшени моух[ь] сп(а)се.	Ико поучина велїа съгрѣшенїи моух(ь) сп(а)се.	Ико поучина велїа съгрѣшенен моух[ь] сп(а)се.
Ико подышлїенїи занди и дѣлн осѣудна' мѣ еси сп(а)се.	Ико подышлїены занди и дѣлы осѣудна' мѣ еси сп(а)се.	Ико подышлїены занди и делн осѣудна мѣ еси сп(а)се.
И(о)л(н)твади г(оспод)и вѣсех(ь) св(ѣ)тыих[ь] и б(огороди)це. твои мнрь даждь нады и пом(н)лоун ни тако ѣдннь шѣдрь.	И(о)л(н)твади г(оспод)и вѣсѣх(ь) с(вѣ)тыхъ и (богороди) це. твои мнрь даждь нады. и пом(н)лоун ны тако ѣдннь шѣдрь.	И(о)л(н)твади г(оспод)и в(ь)сѣх(ь) св(ѣ)тыхъ и б(огороди)це. твои мнрь даждь нады. и пом(н)лоун ни тако ѣдннь шѣдрь. мч

ПОНЕДЕЉАК ВЕЧЕ, ГЛАС ДРУГИ

НБС Рс 671	Копитар 8	Пећ 66
Стихире „на Господи вазвах“		
Господу Исусу Христу	Покајне	
ѣдине безгрѣшне х(рист)е. ѣдине незлобїе. ѣдине источннїе бл(а)гости.	Вѣсѣх(ь) прѣидохъ грѣх'ли. которомѣ наоучю се покаанїю.	Все прѣидох[ь] грѣх(овь), которомѣ наѣчно се покаанїю.
Възры о д(оу)ше моа слерѣнаа.	Вѣсакъ грѣх(ь) съдѣахъ.	Всакъ грѣх(ь) съдѣах(ь).

Тѣло оскврѣны люѣ.	Тоуѣ ми подаждь х(рист)е слъзаль. б(о)ж(ь)ст(ь)внаго оудиленїа тако щедрь.	Тоуче ми подаждь слъзаль б(о)ж(ь)ст(ь)внаго оудиленїа тако щедрь.
„ине“ стихире		
Пресветој Богородици	Претечи	
Радоуи се днлостиваго бога. Мати днлостива бивши богоневесто.	Проповѣднице х(ри)с(то)въ и кр(ь)ст(н)е)лю.	
Радоуи се живоносни и красни. И в'сехъ цара и владидикын	Се аг'ньць б(о)жїи иже грѣхы днрѣ възднлаен.	
Радоуи се с'нце зар'наа звезда.	Потышти се нздн мѣ нскоушенѣи слабны г(о) с(под)нь пр[е]д[т]р[е]те м(о)лю ти се.	
Стихире „на стиховне“		
Покајне	Покајне	
Съгрѣших' ти хтнсте спасе тако блoуднн сынъ	Съгрѣших' ти х(рист)е сп(а)се тако блoуднн с(ы)нь.	Съгрѣших[ь] ти х(рист)е сп(а)се тако блoуднн с(ы)нь.
Бъпїю ти христе спасе днтаревоць гласоць	Бъпїю ти х(рист)е сп(а)се днтаревоць гл(а)соць.	
Светїидь мѣч'еникоць млюещидь' се о насъ	С(в)ет(н)идь м(о)ч'еникоць м(о)лещидь се о насъ.	

УТОРАК ВЕЧЕ, ГЛАС ТРЕБИ

НБС Рс 671	Копитар 8	Пећ 66
Стихире „на Господи вазвах“		
Господу Исусу Христу	Крсту	
Сынъ твои по благодети бивь.	Тварь о(с)в(е)ти се, едине дльготрпѣливє.	С(ы)нь твои по бл[а]г[о]д[а]ти быти сподобых[ь] се.
Мнлостивидь и благозвѣтливидь окоць приѣри на мѣ	Иже въсачьских[ь] твор'ць и г(оспод)ь и въсѣх[ь] б(ог)ь оьнищаваеть.	М(н)лостивидь и кроткым(ь) окоць призри на мѣ.
Їако нди власть оставленїе даровати съгрешенїемь	Распинаешн се бл[а]г[о]д[а]т[ь]т[ь]лю г(оспод)и хот'нїемь.	Їако ндїи власть оставленїе даровати. Съгрешенїемь всѣм(ь) же тебѣ кающым се.
„ине“ стихире		
Пресветој Богородици	крстобогородичне	
Радоуи се чистаа свѣщенникоць славо	Зрѣшти нс тебе рожден'наго въсенепорочнаа, оьѣшен'на на дрѣвѣ.	
Радоуи се плоде живоноснын днрови	Ороужїемь оуыз'влен'на мѣ. На чело злобнаго змїа.	

Гадоҹи се свеце сльньца дѣво разоҹиного	Ѡт[ь]ложн неоҹдобьноснимаа д(оу)ше врьмена.	
„на стиховне“		
Крсту	Крсту	
Кр(ь)стоҹ твоєиѠ ч(ь)стномоҹ . сьхранникоҹ мирови	Кр(ь)стѠ твоєиѠ покланяєи се х(рист)е ч(ь)стномѠ. сьхранникѠ мирови.	Кр(ь)стоҹ твоєиѠ покланяєи се ч(ь)стномѠ.
Кр(ь)ста образно мѡвси, на горе рѠце въздѣвь къ висоте.	Кр(ь)ста образно мѡвси, на горѣ роҹцѣ въздѣвь къ висотѣ.	Кр(ь)ста образно мѡвси, на горе роҹцѣ въздѣвь къ висотѣ.
Пр(о)р(о)ци и ап(о)с(то)ли х(рист)ови и м(оу)ч(е)н(и)ци. наоҹнише пѣти тронцѠ единосоҹцоҹю.	Пр[о]р[о]цы ап(о)с(то)лы х(рист)овы м(оу)ч(е)н(и)ци. наоҹнише пѣти тронцѠ единосоҹцѠю.	Пророци и ап(о)с(то)лы х(ри)с(то)вы, и м(оу)ч(е)н(и)ци. наоҹнише пѣти с(ве)тоҹю тронцоҹ единосѡщѠю.

СРЕДА ВЕЧЕ, ГЛАС ЧЕТВРТИ

НБС Рс 671	Копитар 8	Пећ 66
Стихире „на Господи вазвах“		
Госпоҹу Исусу Христу	Апостолима	
Дьжань бех[ь] всегда подинати.	Крѣпчаншии[ь] оҹмои[ь] вонньствѠюще с(ве)тын.	Хотѣх[ь] всегда въсподинати. послѣднїи час(ь) исхода мѡего.
Подобаше ми всегда страшноє ти въ оҹме прїємати	Кр(ь)ста образно распрострѣвшє се мѡрѣжа вѣры.	Под[о]башє всегда. Страшноє ти соҹдице.
И҃гла покривает“ мє грѣховнаа.	Ап(о)с(то)льскоҹю въспомл[ь] двое на десетицѠ славнѠю.	Боҹра грѣховнаа потаплаєт мє.
„ине“ стихире		
Пресветој Богородици	Светоме Николи	
Гадоҹи се законоҹ испльненїє	И҃врои[ь] в(о)ж(ь)ст(ь)вным(ь) те показа б(о)жѣствнаа в[а]г[о]д[а]ть д(оу)ховнаа.	
Гадоҹи се странное слышанїє	И҃ко свѣщѠ те незгасиѠю. яко свѣтланика незаходиѠа.	
Гадоҹи се горо с(ве)та	Прѣславно житїє твоє.	
„на стиховне“		
Апостолима	Апостолима	
Ап(о)с(то)льскы ликь. д(оу)хомъ с(ве)тїиѠ просвѣтлѣ иси х(рист)е.	Ап(о)с(то)льскы ликь д(оу)хом(ь) с(ве)т(н)иѠ просвѣтлѣ еси х(рист)е.	Ап(о)с(то)лы х(ри)с(то)вы ликь д(оу)ховнїи свѣтоѠ просвѣтои(ь) просвѣтлѣ еси х(рист)е.
Некнижнїє оҹченики. д(оу)хъ с(ве)тїи казателе яви х(рист)е в(о)жє.	Некнижнїє оҹченики. д(оу)хъ с(ве)ты казателе яви х(рист)е в(о)жє.	Некнижнїє оҹченики. д(оу)хъ твон с(ве)ты казателе яви х(рист)е в(о)жє.

Жрътвы од(оу)шевлєнныє. вьсе съжеженїа словєсна л(оу)т(є)н(и)ци г(о)с(под)ни.	Жрътвы од(оу)шевлєнны, вьсе съжеженїа словєсна л(оу)т(є)н(и)ци г(о)с(под)ны.	Сїе двѣ єдїнѣ потвори:
---	--	------------------------

ЧЕТВРТАК ВЕЧЕ, ГЛАС ПЕТИ

НБС Рс 671	Копитар 8	Пеѣ 66
„на Господи вазвах“		
Господу Иисусу Христу	Покајне	
Стр(а)сти ѡко прѣтрѣпѣ распетїа.	Стр(а)сти ѡко прѣтрѣпѣ распетїа.	Стр(а)ст(ь) дн беснєснїдн по пл...ох се.
Сп(а)се нашъ ѣ(соу)сє истинна сладости.	Сп(а)се нашъ ѣ(соу)сє истинна сладости.	Роуцѣ неч(н)сте н срѣце подрачєнно. въздѣваю к тебѣ творцоу.
Слове прострѣви се на кр(ь)стѣ.	Слове прострѣв се на кр(ь)стѣ.	Прѣсоуши потоки грѣховъ моихъ л(н)лоср(ь)дѣ. источи дн капля сп(а)сєнїа.
„ине“ стихире		
Прєсветој Богородици	Прєсветој Богородици	
Р[а]доуи се присноцвѣтоуши красни корєну не вздѣланнїи.	Рад[о]уи се присноцвѣтоуши красни корєне не въздѣланнїи.	
Р[а]доуи се сквптро прѣизабранноє.	Р[а]доуи се сквптро прѣизѣбранноє.	
Р[а]доуи се стєно крѣпкаа надеюшии се на те прѣнепорочноу.	Р[а]доуи се стѣно крѣпкаа надѣюшии[ь] се на те прѣнепорочноу. Р[а]доуи се пѣнїє агг(є)ль б(о)жїихъ.	
„на стиховне“		
Крсту	Крсту	
Г(оспод)и при мловсєи иногда прор(о)цѣ.	Г(оспод)и при мловсєи иногда прор(о)цѣ.	Кр(ь)стѣ твон г(оспод)и животъ и застѣплєнїє люд[є]мъ твонмъ.
Кр(ь)стѣ твон х(рист)є, аще и дрѣво видндо єс(ть) соущєствоу.	Кр(ь)стѣ твон х(рист)є, аще и дрѣво видндо єс(ть) соущєствоу.	Кр(ь)стѣ твон г(оспод)и рани сѣт[ь]врьзе чл(о)в(ѣ)т(ь)скоу (ро)дѣ
Зємльних[ь] вьсѣх[ь] небрѣгше. и на мюкы мюужьски прѣдавше се.	Зємльних[ь] вьсѣх[ь] небрѣгше. и на мюкы мюужьски прѣдавше се.	Н[и]оу[т]р[є]нїци твон г(оспод)и не сѣт[ь]врьгоше се тебѣ

ПЕТАК ВЕЧЕ, ГЛАС ШЕСТИ

НБС Рс 671 Стихире „на Господи вазвах“	Копитар 8	Пећ 66 глас осми
Господу Исусу Христу	Покајне	
Избави ме моукы боуд[оу]щес слове.	Избави ме моукы боуд[оу]щес слове.	Дрѣвѣз пла[о]дномоу. Язь окаианни оупод[о]вних се окаианни.
Кто мене не въсплачеть. Прѣстоупившаго заповеди вншняго.	Кто мене не въсплачеть, прѣстоупившаго заповѣди вншняго.	Г(оспод)н г(оспод)н мене рад[и] раба своего многопрогневайоца те на всякъ днь
Въсѣх[ь] вѣроу оусъпших[ь]. оучини живодавчѣ.	Въсѣх[ь] вѣроу оусъпших[ь] оучини живодавчѣ.	Ѳгда сед[е]ши сь славою яко ц(а)рь
Пресветој Богородици „ине“ стихире	Пресветој Богородици	
Р[а]доуи се свѣте незаходни.	Р[а]доуи се свѣт(ь) незаходни.	
Р[а]доуи се въмѣщшиа слово невъдѣстимое, и живоу податла	Р[а]доуи се въмѣщшиа слово невъдѣстимое, и живоу податла.	
Р[а]доуи се чл(о)в(ѣ)ком(ь) оутѣшеніе, и д(оу)шам(ь) вѣрным[ь] сп(а)сеніе.	Р[а]доуи се чл(о)в(ѣ)ком(ь) оутѣшеніе, и д(оу)шам(ь) вѣрным[ь] сп(а)сеніе.	
Крсту „на стиховне“	Покајне	
Кр(ь)сть твои г(оспод)н. И(оу)ч(е)ником(ь) внс(ть) орѣжїе непобедило.	И(оу)ч(е)н(и)ци твои г(оспод)н, несот[ь]вьрогоше се тебѣ.	И(оу)ч(е)н(и)ци твои г(оспод)н всако место ос(вѣ)щаете
Начетъкъ дн и съставъ. сзданнои твои внс(ть) повеленіе.	Страд[а]вшѣ тебѣ ради х(рист)е, многы моукы прѣтрьпѣвш(е).	И(оу)ч(е)н(и)ци г(о)с(под)ны м(о)л(н)те е(о)г(а) н(а)шего испросити д(оу)шамъ н(а)шним(ь) множество щедротъ.
	Стр(а)сто трыпци м(оу)ч(е)н(и)ци н(е)в(е)сны граждане. На земли пострад[а]вшѣ.	Сьмротъ твои г(оспод)н весьмир(ь)тнѣ быс(ть) ходатан.
Почль еси образом[ь] своим[ь] роукѣ твоею сп(а)се сзданіе.	Почль еси образом[ь] твоим[ь] роукѣ твоеи сп(а)се сѣданіе.	Тевѣ несоборноую стѣнѣ сп(а)сенїа

HYMNOGRAPHIC COMPOSITIONS OF THE BIG EVENING SERVICE
IN SERBIAN CHURCH SLAVONIC WEEKLY OCTOICHS
OF THE 16TH CENTURY

MILANKA UBIPARIĆ

The paper first discusses the composition and structure of liturgy in the Serbian Church Slavonic octoechos manuscripts from the middle of the 14th to the end of the 15th century, and in particular the scope and the main motives of hymnography of the big evening worship in the services for all days of the week. Particular attention was drawn to the contents of a specific group of stichera “*na Gospodi vazvah*“, most often named “*ine*” in manuscripts. We noticed that this poetry is not always present in the texts for evening worship of the daily liturgical circle – the reviewed Serbian manuscript heritage showed that the codes that have the “*ine*” stichera were usually intended for practice in monastery temples. In addition, there are differences in terms of content – usually the main theme of these stichera is the celebration of the Virgin Mary, but at the same time there are other motives related to the main theme of the morning worship of the following day, which associates specific codes with templates from earlier text editions. The differences in the contents of “*ine*” stichera in Serbian manuscripts persisted long after Jerusalem Typicon was introduced into liturgical practice. This is confirmed by the contents of the selected services in the weekly octoichs of the 16th century, which were exclusively dedicated to fostering the liturgical life in smaller parish churches. Weekly octoichs, with the scope and content of their stichera for the big evening service testify about certain specifics of the liturgical life of the community while the way of creating the content of books in general reveals the flexibility of worship texts to the conditions of the survival of the Serbian ethnic area.

Keywords: Serbian Church Slavonic octoechos, weekly octoichs of the 16th century, “*na Gospodi vazvah*” stichera, “*ine*” stichera dedicated to the Virgin Mary, “*ine*” stichera with the main motif of the morning service of the following day

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- МСПЦ 114: Збирка рукописних књига Музеја Српске православне цркве, број 114.
- МСПЦ 116: Збирка рукописних књига Музеја Српске православне цркве, број 116.
- МСПЦ Грујићева збирка 3 – I – 82: Збирка рукописних књига Музеја Српске православне цркве – Оставина Радослава М. Грујића, број 3 – I – 82.
- МСПЦ Грујићева збирка 3 – I – 111: Збирка рукописних књига Музеја Српске православне цркве – Оставина Радослава М. Грујића, број 3 – I – 111.
- МСПЦ Грујићева збирка 3 – I – 140: Збирка рукописних књига Музеја Српске православне цркве – Оставина Радослава М. Грујића, број 3 – I – 140.
- Пећ 62: Рукописна збирка Пећке патријаршије, број 62.
- Пећ 63: Рукописна збирка Пећке патријаршије, број 63.
- ПМХ 56: Рукописи Повјесног музеја Срба у Хрватској, број 56.
- САНУ 355: Рукописна збирка Српске академија наука и уметности, број 355.
- УБ Рс 2: Рукописна збирка Универзитетске библиотеке у Београду, број 2.
- УБ Рс 22: Рукописна збирка Универзитетске библиотеке у Београду, број 22.
- УБ Рс 23–1: Рукописна збирка Универзитетске библиотеке у Београду, број 23–1.
- Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића: Октоих првогласни, Цетиње, завршено 4. јануара 1494. године.
- Октоих петогласник Божидара Вуковића: Октоих петогласник, Венеција 1536, завршено 27. јула 1537.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1970: Д. Богдановић, *Византијски књижевни канон у српским службама средњег века*, О Србаљаку, Београд 1970, 97–127.
- Богдановић, 1971: Д. Богдановић, *Стијара српска библиотека*, *Летопис Матице српске* 408/5–6 (1971) 405–432, 588–620.
- Богдановић 1982: Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII)*, Београд 1982.
- М. Гроздановић-Пајић, Станковић 1991: М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Датирање и водени знаци ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије*, *Археографски прилози* 13 (1991) 7–249.

- Йовчева 2004: М. Йовчева, *Солунският октоих в контекста на южнославнските октоиси до XIV в*, Кирило-Методиевски студии 16 (2004).
- Крашениникова 1992: О. А. Крашениникова, *Древнерусские октоихи XIV века и проблема типологии гимнографических рукописей*, Герменевтика древнерусской литературы 5 (1992) 301–315.
- Крашениникова 1994: О. А. Крашениникова, *Октоих и Параклит*, Герменевтика древнерусской литературы 6/2 (1994) 398–406.
- Крашениникова 1996: О. А. Крашениникова, *К истории формирования седмичных памятней Октоиха*, Богословские труды 32 (1996) 260–268.
- Мошин 1971: В. Мошин, *Рукойиси Пећке ѿаѿријаршије*, Старине Косова и Метохије IV–V (1971) 5–136.
- Мошин 1971а: В. Мошин, *Ћирилски рукойиси у Повјесном музеју Хрвајске. Којићарева збирка словенских рукойиса и Цојсов ћирилски одломак у Љубљани*, I–II, Београд 1971.
- Станковић 1996: *Приновљене рукойисне књије Народне дидлиоијеке Србије. Водени знаци и даѿирање*, Археографски прилози 18 (1996) 253–351.
- Суботин-Голубовић 2011: Т. Суботин-Голубовић, *Окѿоих – узор и инсѿирација за средњовековне срјске химнографе*, Музикологија 11 (2011) 53–61.
- Шеламанова 1976: Н. Б. Шеламанова, *Славяно-русский октоих (ненотированный) XIII–XIV вв*, Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводого каталога рукописей хранящихся в СССР. Выпуск 2. Часть II, Москва 1976.
- Штавланин-Ђорђевић 1970: Љ. Штавланин-Ђорђевић, *Београдски македонски окѿоих (из средине XIII века)*, Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски. Книга 2, Скопје 1970.
- Јагић 1878: V. Jagić, *Bugarsko – slovenski oktoih kolekcije некоћ Мihanovićeve sada akademičke u Zagrebu*, Starine JAZU 10 (1878) 127–156.

**ВРАЧЕВАЛЬНЫЕ МОЛИТВЫ «ОТ НЕЖИТА»
У ЮЖНЫХ И ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН
(АРХЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)**

ЖАННА Л. ЛЕВШИНА*

Абстракт: В статье представлены результаты археографической работы по выявлению максимально полного числа сохранившихся в южнославянских и древнерусских рукописных книгах апокрифических врачевальных молитв «от нежита». Всего зафиксировано 46 источников, содержащих 152 молитвы. Большая часть списков характеризуется использованием сербской орфографии, в поздних присутствуют диалектные особенности различных регионов южнославянской языковой зоны. Публикуются перечень всех выявленных источников с краткой характеристикой и начальные слова содержащихся в них молитв «от нежита».

Ключевые слова: молитвы «от нежита», рукопись, список, Требник, апокриф, южные и восточные славяне

Апокрифические врачевальные молитвы «от нежита», встречающиеся в славяно-русских рукописях, относятся к числу неканонических молитв, свидетельствующих о непростых взаимоотношениях христианской и языческой традиций, синкретизме христианства и народных верований у южных и восточных славян на протяжении многих столетий. Они известны преимущественно по книгам богослужебного предназначения (Требник, Псалтирь с воследованием и др.), а также по сборникам апокрифов.

Изучение этих молитв началось еще во второй половине XIX в.¹ В фундаментальных исследованиях конца XIX – начала XX в.

* Жанна Л. Левшина, ведущий библиотекарь Отдела рукописей Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург); zhanna.leo.lev@gmail.com

¹ Самая ранняя из работ: Буслаев 1861, 115–116.

А. И. Алмазова² и И. Я. Порфирьева³ был описан и издан основной корпус известных к тому времени списков. Ряд текстов был тогда же опубликован в каталогах рукописей прежде всего болгарских хранилищ внутри описаний соответствующих книг⁴. За последнее столетие обнародованы десятки исследований (перечислить которые в рамках данной статьи не представляется возможным), посвященные комментированию отдельных молитв; предпринимались попытки определить, какую именно болезнь средневековый книжник (и вообще человек) обозначал словом «нежит»; проводились единичные сопоставления с аналогичными греческими текстами. Однако комплексного исследования всего корпуса молитв от «нежита» до сих пор не существует. В результате о рукописной традиции данных текстов, имеющих важное значение для понимания, с одной стороны, истории славянского богослужения, а с другой – истории апокрифической литературы, мы располагаем фрагментарными сведениями, не отражающими в полной мере реальное положение дел.

Поставленная задача реконструкции истории бытования молитв «от нежита» у южных и восточных славян на протяжении всего времени существования у них рукописной книги и последующего всестороннего анализа текстов на первый план выдвинула систематическую работу по выявлению максимально большего числа сохранившихся списков. В данной публикации представлены итоги этого многолетнего труда⁵ с предварительными комментариями общего характера.

На сегодняшний день нам известны 46 славяно-русских рукописей, содержащих или содержавших молитвы «от нежита». В их число, помимо находящихся и поныне в хранилищах, входят пять рукописей из так называемого «старого собрания» Национальной библиотеки Сербии, погибшие во время бомбардировки Белграда в апреле 1941 г., но сведения о которых можно почерпнуть из каталога Л. Стояновича⁶, а также Молитвенник Церковного историко-архивного института в Софии № 126, местонахождение которого в настоящее время установить не удастся, но все пять молитв, содержащиеся в нем, были

² Алмазов 1900; Алмазов 1901.

³ Порфирьев 1891.

⁴ См.: Спростанов 1900; Цонев 1910; Цонев 1923.

⁵ Благодарю за понимание и помощь сотрудников всех хранилищ, которые упоминаются в данной статье.

⁶ Стојановић 1903.

изданы Е. Спростановым⁷. Еще один список представляет собой более позднее добавление к печатному Требнику (ЦИАИ, № 273).

Общее количество молитв «от нежита» во всех выявленных списках, включая и сохранившиеся фрагментарно, и те утраченные, чье изначальное присутствие в рукописи не может оспариваться⁸, – 152. При этом нами учитывались молитвы: а) содержащие слово «нежит» в заголовке (в самом тексте его может и не быть, но название недвусмысленно говорит о предназначении таких молитв); б) содержащие слово «нежит» в тексте (в заголовке его может не быть, но молитва принимается к рассмотрению, если она известна по другим спискам как «молитва от нежита»); в) не содержащие слово «нежит» ни в заголовке, ни внутри текста, но входящие в блок из нескольких молитв «от нежита» со сплошной нумерацией.

Имеющиеся в нашем распоряжении списки датируются с XIII по XIX в., что свидетельствует о бытовании молитв «от нежита» и в средневековый период, и в Новое время, т. е. о непрерывности их рукописной традиции. От XIII и XIV столетий дошло лишь по одному Требнику. Последующие века представлены бóльшим числом списков, однако причиной тому, скорее всего, лучшая сохранность книг, имеющих более позднюю датировку. При этом в XVIII и XIX вв. молитвы «от нежита» появлялись и в составе рукописей данного времени, и в виде приписок на чистых листах книг, датирующихся предшествующими столетиями.

Подавляющее большинство списков молитв «от нежита» XIII–XVII в. является южнославянским и характеризуется использованием разных типов сербской орфографии. Однако некоторые из них имеют западноболгарское происхождение. Молитв «от нежита» с болгарским двуюсовым правописанием в составе рукописных книг до сих пор не обнаружено, хотя практически все исследователи отмечают наличие в текстах этих молитв следов древних болгарских протографов. Данный факт вряд ли можно объяснить худшей сохранностью болгарских памятников письменности по сравнению с сербскими. Маловероятно, чтобы до наших дней не дошло совсем ни одного восточноболгарского

⁷ Спростанов 1900, 174–175.

⁸ Так, в Требнике РНБ, Q.I.1182 блок молитв «от нежита» начинается с середины 4-й молитвы; в том, что первые три когда-то в нем присутствовали, сомневаться не приходится.

списка, если бы на протяжении указанных пятисот лет молитвы «от нежита» в этом регионе имели широкое распространение. Однако более конкретные выводы можно будет сделать после лингвистического и текстологического исследования всего имеющегося в нашем распоряжении материала. Какова была ситуация до XIII в. – вопрос, требующий специального рассмотрения, в том числе с привлечением данных эпиграфики, т. е. молитв, известных по древним свинцовым амулетам.

Более поздние записи молитв (XVIII и XIX вв.) в южнославянских книгах используют церковнославянское правописание, а также отражают региональные языковые особенности («народный язык»). Узкая локализация данных списков требует специального анализа их диалектных особенностей.

Из 46-ти источников, содержащих молитвы «от нежита», древнерусскими являются 10; при этом 3 из них датируются XV-м столетием, 4 – XVI-м, 2 – XVII-м. Время создания еще одного (ЦИАИ, № 126) установить затруднительно, поскольку сама рукопись утрачена или находится у неизвестного частного владельца. По-видимому, проникновение этих молитв к восточным славянам произошло в период так называемого Второго южнославянского влияния, не позднее начала XV в., в составе Требника.

Именно в составе Требника (среди молитв на всякую потребу), т. е. книги, предназначенной для священника, молитвы «от нежита» чаще всего и переписывались как у южных, так и восточных славян. Поэтому они также обнаруживаются в Псалтирях с воследованием и других типах книг, включающих части Требника. Кроме того, данные молитвы имели хождение в составе Сборников апокрифов и Молитвенников.

Количество молитв «от нежита» в известных нам рукописных источниках варьируется от одной до 13-ти. Максимальное число молитв содержится в двух сербских Требниках: 1) РНБ, Q.I.1181 последней трети XVI в. и 2) НБКМ, № 622 последней четверти (конца) XVII в. В древнерусском списке XVI в. РГИА, Арх. Син. 867 также имеется 13 молитв, но 12 из них объединены общей нумерацией, а 13-я располагается отдельно, с собственным заголовком – «Молитва от нежита очима бо». В сербской рукописи первой четверти XVII в. РНБ, Q.I.1182, судя по нумерации, содержалось 10 молитв «от нежита», но

первые три с половиной были утрачены. В остальных списках количество таких текстов меньше десятка.

В тех случаях, когда источник содержит несколько молитв «от нежита», объединенных сквозной нумерацией, они не образуют цикл, т. е. их порядок и содержание в разных списках индивидуальны. Под одним и тем же номером в рукописях могут находиться разные молитвы, и наоборот, одни и те же молитвы могут занимать разные порядковые места. Поэтому в отношении данных текстов лучше говорить о блоках или комплексах молитв.

Все выявленные рукописи, несмотря на широкий разброс во времени, имеют общие особенности, а именно: почти все они написаны некаллиграфическими, т. е. непрофессиональными почерками, и ни одна из них не отличается роскошным декоративным оформлением. Это частично определяется жанром и назначением данных книг для частого практического использования, а с другой стороны, может свидетельствовать об их периферийном происхождении. Лишь в Сборнике апокрифов конца XVI – начала XVII в. САНУ, Рс 422 и двух Молитвенниках (ХАЗУ, I б 140 конца XVII в. и МГП, Рс 14 XVIII в.) есть миниатюры с изображением святых, которым адресованы молитвы, но их исполнение также говорит в пользу происхождения данных рукописей не из крупного книгописного центра.

Ниже помещен перечень рукописных источников, содержащих молитвы «от нежита». Они распределены по векам, а внутри каждого столетия – по алфавиту шифров (начиная с наименования хранилища). Связано это с тем, что более узкая датировка (частью какого-либо века) для некоторых списков еще предстоит.

Помимо основных характеристик каждого источника (шифр, название, датировка, извод), указаны листы, на которых располагаются молитвы «от нежита», и их начальные слова. Инципиты приводятся в упрощенной орфографии, выносные буквы внесены в строку, титла раскрыты в соответствии с правописанием соответствующего извода. Полные тексты молитв в церковнославянской графике будут опубликованы отдельно.

Источники, содержащие молитвы «от нежита»

ХІІІ ВЕК

РГБ, Григ. 35. Требник. Кон. ХІІІ в. Серб.

Л. 16 об.–20: 1) «М(о)литва нежиту 1», нач.: «Егда идеше нежить от сухаго мора и срете его И(су)сь и рече ему...»; 2) «М[о]литва 2 тому ж(е)», нач.: «Сходещу нежиту от сухаго мора и сходещу И(су)су от 7 неб(е)се и рече ему И(су)сь...»; 3) «М(о)л(итва) 3 тому ж(е)», нач.: «С(ве)ты Михаилъ Гавриль гредеше, възьмь железнь лукъ и железньны стрелы, стрелати хоте елена...»; 4) «М[о]литва 4 тому», нач.: «Поиде 7 анг(е)ль, 7 арх(а)нг(е)ль, 7 свещь носеще, 7 ножь остреще...»; 5) «М[о]литва 5 тому ж(е)», нач.: «Седьмь десеть анг(е)ль, седьмь десеть арханг(е)ль и срете е с(ве)ты Михаилъ и Гавриль и с(ве)ты Кузма и Дамиянь...».

ХІV ВЕК

РНБ, Q.п.І.24. Требник. Перв. пол. ХІV в. Серб.

Л. 25 об.–27: 1) «М(о)л(итва) от нежита», нач.: «Вь име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Егда идеше нежить от сухаго море, срете его И(су)сь и рече ему: Камо идеши, нежите...»; 2) «М(о)л(итва) 2», нач.: «Н(и)ня иды бе И(су)сь и с(ве)тая Б(о)городица и с(ве)ты Иоан(н) Кр(ь)ст(ите)ль на добрую гору и сретоше чл(ове)ка м(у)ч(и)ма...»; 3) «М(о)л(итва) 3», нач.: «Пом(и)луи, Х(ри)с(т)е, истинны Б(ож)е н(а)шь. Възложу руку твою животную на главу Адамлю. Адамъ бо не поболе глав[ою]...»; 4) «М(о)л(итва) 4», нач.: «Пом(и)луи, Х(ри)с(т)е, истины. Поидоше 7 агг(е)ль и 7 архагг(е)ль, 7 ножевь носеще, 7 свещь дръжеще...»; 5) «М(о)л(итва) 5», нач.: «Вь име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Тебе поручаю, нежите, отиди от сию главу вь овню главу...»; 6) «М(о)л(итва) 6», нач.: «Вь име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Отиди от сие главы, белы нежите, чръны нежите...».

XV ВЕК

Иерус. Патр. 22. Сборник богослужебный (Часослов с воследованием). 1497–1498 гг. Серб.

Л. 410–410 об.⁹: «Молитва от нежита», нач.: «Адам име нежить, прададе [так!] го Евъз-е-въга – олову...».

ОННБ, собр. Григоровича, № 1/112. Сборник апокрифический. XV в. Серб. Л. 94¹⁰: кон.: «И реч(е) ему арх(а)гг(е)ль идети нежиту поженете, корение възвратите, да ис(ъ)хнеть и оставит се раба Б(о)жиа имер(ек). Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Аминь».

РГАДА, Мазурин 312. Требник. Кон. XV – нач. XVI в. Древнерус.

Л. 271 об.: «Мол(итва) егда гл(а)ва болить или очи»: «Х(ристо)с истиннии Б(о)гъ н(а)шь, иже возложи ч(е)стнии и животворящий кр(е)сть Адаму на главу. Адамъ же не поболе ни главою, ни очима, ни нежитом...».

РГБ, Иос.-Волок. 331. Требник. XV в. Древнерус.

Л. 228–228 об.: «М(о)л(и)тва егда главою и очима болит чл(о)в(е)к», нач.: «Х(ристо)с, истиннии Б(о)гъ нашъ, иже возложи ч(е)стнии и животворящий кр(е)сть Адаму на главу. Адамъ же не поболе ни главою, ни очима, ни нежитомъ...».

РНБ, Солов. 1086/1195. Требник. Кон. XV в. Древнерус.

Л. 308: «Мол(итва) тому ж(е)» [= «от дны»], нач.: «Запрещам [так!] тебе, нежите, Г(осподо)мъ нашимъ И(су)су Х(ри)с(то)мъ, бежи от чл(ове)ка сего...».

Л. 308–309 об.: 1) «Мол(итва) над болящим нежитом», нач.: «Г(оспод)и Б(ож)е н(а)шь, изведыи ап(о)с(то)лы своа от моря чермнаго идущимъ в С(вя)тыи град...»; 2) «М(о)м(и)тва [так!] 3 [так!]», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Якоже Адама первозданнаго не болить ни глава, ни очи, ни зыбы [так!], ни уши...»; 3) «Мол(итва) 4 [так!]», нач.: «Г(оспод)и Б(ож)е н(а)шь, запрещение нежиту изыти, запрети ему С(вя)т(ы)мъ Д(у)хомъ лежащаа агг(е)ла разорышаго...».

⁹ Заголовки и инципиты даны по микрофильму рукописи.

¹⁰ Для данной молитвы приводится эксплицит, опубликованный на сайте: URL: <http://repertorium.obdurodon.org/msDesc.php?filename=AM11ODES.xml> (дата обращения: 19.03.2017). К сожалению, получить цифровую копию данного листа из Одесской библиотеки не удалось.

Л. 310: «Мол(итва)» [= «над главою болищимъ [так!]]», нач.: «Г(оспод)ъ Б(ог)ъ н(а)шь истинный, иже возложи ч(е)стный кр(е)сть и животворящий Адама на главу. Адамъ же не болит ни нежитомъ, ни очима свома...».

РНБ, Q.I.1297. Сборник богослужебный (Требник с дополнениями). Конволют. Сер. XV – перв. четв. XVI в. 2-я рукопись: Апостол-Евангелие евхологический (?) и Требник, л. 53–173. Кон. XV – перв. четв. XVI в. Серб.

Л. 159–161: 1) «М(о)л(и)тва от нежита 1», нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. 3 агг(е)ли ходеще в горе Елеонскеи и стретоше нежита и рекоше ему: Камо идеши, нежите...»; 2) без заглавия, нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Фекло и Улиание, вежите мужа и жену, бежи, нежите, от раба Б(о)ж(и)его им(е)р(ек)...»; 3) «3», нач.: «Нежить спаде съ н(е)б(е)си, пастири слепи биеш(е), без ногу гонише...»; 4) «4», нач.: «Боже егда еза из море исхождаше и реки исушивше и древо исушаше била главна болезнь...»; 5) «5», нач.: «Егда идеху 7 агг(е)ль, 7 архагг(е)ль, и 7 мечевъ остреще и 7 ножевъ...»; 6) «6», нач.: «Исход(е)щу ви (?) от 7-го н(е)б(е)с(е) и от готоваго жил(и)ща своего, исходеще нежиту от сухаго мора...»; 7) «7», нач.: «Егда идеше нежить по земли, 70 влекосем влеко по земли, едино му бе око зелено, а друго модро...».

ФФ М.П-5/3822. Требник. Втор. пол. XV в. Серб.

Л. 91 об.–93 об.¹¹: «М(о)л(и)твы от нежита»: 1) «М(о)л(и)тва 1», нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Исходещу И(су)су от седмаго н(е)б(е)се до уготованнаго жилища своего, исходещу нежиту от чрънаго мора...»; 2) «М(о)л(итва) 2», нач.: «Егда идеже нежит от сухаго мора и срете его Х(ристо)с и рече ему: Камо идеши, нежите...»; 3) «М(о)л(итва) 3», нач.: «Нежит спаде съ н(е)б(е)сь, пастиры его видеше, без ногу гонише...»; 4) «М(о)л(итва) 4», нач.: «Г(оспод)и И(су)с(е) Х(рист)е, Б(ож)е н(а)шь, извед(е) ап(о)с(то)лы от чрънаго мора изидещим же въ С(ве)т(ы)и град...»; 5) «М(о)л(итва) 5», нач.: «Идеше И(су)с и с(ве)таа Б(огороди)ца, Иоанъ Кр(ь)ст(ите)ль путемъ горе Синаискеи и стретоше нежита и реше ему...»; 6) «М(о)л(итва) 6», нач.: «Егда изидоше 7 агг(е)ль, 7 арх(а)гг(е)ль, 7 свеще носеще, 7 ножевъ острыи...».

¹¹ Заголовки и инципиты даны по микрофильму рукописи.

XVI ВЕК

БАН, 16.15.1. Требник. Третья четв. XVI в. Древнерус.

Л. 202 об.–203: «Мол(итва) над главою болящим», нач.: «Во имя Отца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Якож(е) Адама прьвозваннаг(о) не болить ни глава, ни оччи [так!], ни зубы, ни уши, ни киа же удь тела ег(о), да растается нежить яко пена морская...».

ЛННБ, АСП 193. Сборник дидактический и богослужебный, с полемическими и апокрифическими статьями. Сер. XVI в. Древнерус.

Л. 20 об.–22: 1) «М(о)л(и)тва от нежита чл(ове)ку», нач.: «Яко идяше нежить и полнежита и четверьята час(ть) нежита и стрете его архангг(е)ль [так!] Гавриль...»; 2) «М(о)л(и)тва 2», нач.: «Г(оспод)и Ису(се) Х(рист)е, Б(ож)е наш, иже възложивыи руку свою на главу Адамову. Адам же не поболе от нежита...»; 3) «М(о)л(и)тва 3», нач.: «Егда идеши нежите от сухого моря и стрете его его [так!] И(су)с и рече ему: Камо идеши, нежите...»; 4) «М(о)л(и)тва 4», нач.: «Въ имя отца и С(ы)на и С(вя)таго Д(у)ха. Адамъ не поболе от нежита ни главою, ни очима, ни ушима...»; 5) без заглавия, нач.: «Г(оспод)и Ису(се) Х(рист)е, Б(ож)е наш, даи же ми помощь, Г(оспод)и Б(ож)е Авраамовь...».

МСПЦ, Рс 246 (Крушедол Е V 35). Требник. Перв. четв. XVI в. Серб. Л. 267 об., 260–261 об., 270: 1) «М(о)литва 1 от нежита», нач.: «Съходящу Ис(у)су Х(ри)с(т)у о[т] седамь н(е)б(е)сь, от готоваго жилища своего...»; 2) «М(о)л(и)тва 2», нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Б(о)гъ виде, яко звезда изхождаше из мора и реки пресушаше, био нежить...»; 3) «М(о)л(и)тва 3 тому ж(е)», нач.: «Заклинаю те, нежите, с(ве)тою Б(огороди)цею и с(ве)тимъ Иованомъ Кр(ь)стителемъ и двема на десете ап(о)с(то)лама...»; 4) «М(о)л(и)тва 4 томужде», нач.: «Нежить спаде съ небесь, пастире га видеше, без ногу га гонише...»; 5) «М(о)л(и)тва 5 томужде», нач.: «Хочаху 5 агг(е)ла и ношаху 5 ножь, 5 брадав и 5 косирь, и 5 маць и 5 брьдунь...».

РГБ, Иос.-Волок. 85. Служебник. Кон. XVI – нач. XVII в. (не позднее 1602 г.). Древнерус.

Л. 197–197 об.: «Мол(итва) 2 томо ж(е)» [= «гл(а)вою полящи[м]»], нач.: «Х(ри)с(то)сь, истинны Б(о)гъ наш, ише возлоши ч(е)стны и шивотворящи кр(е)сть Адаму на главу. Адам ше не пополе ни главою, ни отчима, ни нешидом...».

Л. 198–198 об.: «Мол(итва) 3 тому ше» [= «полящима отчим(а)»], нач.: «Г(о)с(под)и Б(о)ше нашъ, запертивы неж[и]ду изыти, запрети ему Д(у)хомьмъ [так!] С(вя)тымъ лешащаго анг(е)ла...».

РГИА, Арх. Син. 867. Требник. XVI в. Древнерус.

Л. 147–151¹²: 1) «Молитва 1 надъ нежитомъ. Священ. молитву Господу Богу», нач.: «Во имя Отца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Азь г(лаго)лю тебе, нежите: Беду творя чл(о)в(е)ку сему...»; 2) «Молитва 2 тому же», нач.: «Преклонивый главу свою на кр(ес)те, преклонилъ еси всячьская собе видимая же и невидимая, преклонилъ еси гл(а)вы сильных...»; 3) «Молитва 3 тому же», нач.: «Г(оспод)и Б(о)же нашъ, запретивый нежиту изыти, запрещай ему Д(у)хомъ С(вя)тымъ летящаго агг(е)ла разорщаго...»; 4) «Молитва 4 тому же», нач.: «Заклинаю тя, бесный нежите, начальниче всякому недугу, заклинаются Б(о)гомъ живымъ, злы нежите, отиди от раба Б(о)жия, и се Х(ристо)съ, истинный Б(о)гъ нашъ, иже възложи руку свою на главу Адамову...»; 5) «Молитва 5 тому же», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Г(оспод)и, помози гл(а)ве и польг(а)ве, на главнемъ месте Х(ристо)съ распятыя и посреде его постави столп железен и взят болезнь...»; 6) «Молитва 6 тому же», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Вея море язя, из моря исхожаша и реки исучаше, была то главоболица. Слышав же Г(оспод)ь Б(о)гъ и въпроси архаг(е)ла Михаила...»; 7) «Молитва 7 тому же», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Идыи бе с(вя)тый Акакий и святыи Патухан и сретоста я Лтракий мел атрокии въпрашаста я...»; 8) «Молитва 8», нач.: «Исходящу И(су)су от 7-го н(е)б(е)се, от готоваго жилища своего, исходящу же и нежиту от чермнаго моря, от готоваго жилища своего, и срете И(су)съ и ре(че)...»; 9) «Молитва 9 тому же», нач.: «Б(о)же Б(о)же истинный, иже възложи ч(ес)тный кр(ес)тъ и живо(тво)рящий на главу Адамову. Адам же не поболе главою, ни нежитомъ, ни очима своима...»; 10) «Молитва 10 тому же», нач.: «Идый бе И(су)съ и Пр(есвя)тая Б(огороди)ца и с(вя)тый Иоанна Кр(ести)т(е)ль на другую гору и обретоша человека мучима, и въпросиша гл(аго)люще...»; 11) «Молитва 11 отъ нежита», нач.: «Поиде 7 агг(е)ль и 7 архаг(е)ль, 7 свещь носящъ и 7 ноже держащъ...»; 12) «Молитва 12 от нежита», нач.: «Запрещаетъ

¹² Заголовки и инципиты даются по изд.: Прилуцкий 1912, прилож. III, [с.] VIII–XIII.

тебе Г(оспод)ь, нежите, Г(оспод)ь нашъ И(су)съ Х(ристо)съ, бежи, отиди от чл(о)в(е)ка сего...».

Л. 152: «Молитва от нежита очима бо», нач.: «О всемъ въсхотевый Г(оспод)ь, исцеливый слепца, рожьшася ис чрева м(а)т(е)рня своимъ м(и)л(о)(се)рдиемъ...».

РНБ, Q.I.1181. Требник. Посл. треть XVI в. Серб.

Л. 153–157 об.: «М(о)л(и)твы от нежита»: 1) «М(о)л(и)тва 1», нач.: «Егда идеше нежить от сухааго мора, стрете его И(су)с и рече ему: Камо идеши, нежите...»; 2) [«М(о)л(итва) 2»], нач.: «Г(оспод)и Б(ож)е истинни и животны, иже възложьи руку на главу Адамову. Адам же главою не боле от нежита...»; 3) [«М(о)л(итва) 3»], нач.: «Б(ог)ь виде[...] из мор[а...] нежит [...] слиша [...] арх(а)гг(е)ла [...]»; 4) [«М(о)л(итва) 4»], «[...]ха ходе [...]ухань [...] выпроси [...] идеве [...] . и тамо...»; 5) «М(о)л(итва) 5», нач.: «Самъ Х(ристо)с боле главою, и не можаше его никто исцелити, и быс(ть) печать дана на нас...»; 6) «М(о)л(итва) 6», нач.: «Яко идеше нежить и польнежита и 4 чьсть нежита и срете их арх(а)гг(е)ль Гавриль и рече...»; 7) «М(о)л(итва) 7», нач.: «Заклинаю те, нежите, севером и югомъ, въстоком и западом, якоже заклетъ Г(оспод)ь исполины...»; 8) [«М(о)л(итва) 8»], нач.: «Х(ристо)с истинны Б(о)гъ нашъ, еже въз[...]и руку свою на главу Адамову. Адамъ боле главою, не поболе от нежита...»; 9) «М(о)л(итва) 9», нач.: «Съходещу нежиту от н(е)б(е)сь и сретоше его пастирие и погнаше его без ноги...»; 10) «М(о)л(итва) 10», нач.: «Гредеше 7 агг(е)ль и 7 арх(а)гг(е)ль, 7 свещь носеще, 7 [...] остреще...»; 11) «М(о)л(итва) 11», нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Три агг(е)ли ходеще по путы в горе Елеоньскеи и сретоше нежита и реше ему: Где идеше, нежите...»; 12) [«М(о)л(итва) 12»], нач.: «Идеше И(с)ус Х(ристо)с и Прес(ве)таа Б(огороди)ца и с(ве)тгий Иоаннь Кр(ь)ст(ите)ль и обретеху чл(о)в(е)ка...»; 13) «Сию м(о)л(и)тву пи[...]», нач.: «Адамъ име н[ежитъ] единови¹³ и дас(ть) Адам[е] Еве, Евга¹⁴ – олову...».

Савина 10. Требник. 1575 г. Серб.

Л. 123: «М(о)л(итва) от болезни главние», нач.: «И(су)с Х(ристо)с Ника, на месте краниве [так!] распетсе Х(ристо)с, на месте краиниве погребес(е) Х(ристо)с...».

¹³ Более позднее восполнение утраты.

¹⁴ Более позднее восполнение утраты.

Л. 123–123 об.: «М(о)литва от нежида», нач.: «Искони бе слово, и слово бе къ Б(о)гу, и Б(ог)ъ бе слово, и се бе искони от Б(ог)а. Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Адамъ имеше нежить велеи...»; 2) «М(о)л(итва) от нежида», нач.: «Бл(а)г(ослов)и домовникъ, лукава домовница, тако ми прострътиа лознаго иди немощи от раба Б(о)жиа им(е)р(ек)...».

САНУ, Рс 422. Сборник апокрифический. Кон. XVI – нач. XVII в. Серб. Л. 28 об.–29 об.: 1) «М(о)л(и)тва от нежита», нач.: «Нежить съ н(е)б(е)се спаде, пастирие слепы видеше его, безъ ногу гонише его...»; 2) «М(о)л(и)тва 2 от нежита», нач.: «Адамъ имаше нежить и предасть га Евве, Евва – олову...».

XVII ВЕК

НБКМ, № 273. Сборник апокрифических молитв. 50–60-е гг. XVII в.¹⁵ Серб.

Л. 70–71: 1) «М(о)литва от нежита», нач.: «Нежить са небесе спаде, пастирие слепы видеше его, без ногу гонише его...»; 2) «И паки молитва 2 от нежита», нач.: «Адамъ имаше нежить и предасть га Еве, Евва – олову...».

НБКМ, № 308. Сборник апокрифический. XV и XVI вв. Серб.

Л. 116 (по филиграням этот и соседние листы датируются перв. пол. XVII в.): «Сиа м(о)л(и)тва от нежита пиши на олово и положи на главе», нач.: «Х(ри)с(те) Б(ож)е, възложиви руку свою на главу Адама рая, Адам же быс(ть) здравъ от т[о]го час(а) здравъ...».

НБКМ, № 622. Требник. Посл. четв. (кон.) XVII в.¹⁶ Серб.

Л. 133 об.–136 об.¹⁷: «Молитви от [нежита]¹⁸»: 1) [«Молитва 1»]¹⁹, нач.: «Съходещу И(су)су от седмаго н(е)б(е)се, съ готоваго жилища своего, и срете нежита и рече ему Х(ристо)с...»; 2) нач.: «Идеше нежить и польнежита и срете его архаг(е)ль Гавриль и выпроси его...»; 3) нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Б(о)гъ виде, яко

¹⁵ Датировка Н. Петковой (НБКМ).

¹⁶ Датировка Н. Петковой (НБКМ).

¹⁷ Заголовки и инципиты даны по микрофильму рукописи.

¹⁸ На микрофильме не читается.

¹⁹ На микрофильме не читается.

звезду исходещу из мора и реки пресушаше, бил бе нежить...»; 4) нач.: «Х(ристо)с истини Б(ог)ъ н(а)шь възложи руку на главу Адамову, Адамъ не боле главою...»; 5) нач.: «Поиду 7 агг(е)ль и 7 арх(а)гг(е)ль, 7 сечивь остреще и 7 свеще носеще...»; 6) нач.: «Г(оспод)и Б(ож)е н(а)шь изведе ап(о)с(то)ли свое от сухаго мора, идущим же имь въ С(ве)ти град...»; 7) нач.: «Б(ож)е н(а)шь И(су)се Х(рист)е, запрети нежиту, якоже запрети Д(у)хомъ С(ве)т(и)мъ летеща агг(е)ла...»; 8) нач.: «Заклинаю те, нежите, с(ве)тою Б(огоро)д(и)цею и с(ве)тимъ Иоанномъ Кр(ь)стителемъ, 12 ап(о)с(то)л(а)ма...»; 9) нач.: «Заклинаю те, нежите, послушай м(о)л(и)тви сие, убоисе Б(ог)а Творца всех, егоже послушать ветрь и море...»; 10) нач.: «Поклоншусе в с(ве)теи цр(ь)кви ниже крови пролеи, ниже умрети сътвори...»; 11) нач.: «Нежить с н(е)б(е)се спаде, пастирие слепи видевшие его, без ногу гонише его...»; 12) нач.: «Бе И(су)с и с(ве)таа Б(огороди)ца и с(ве)ти Иоаннь Кр(ь)ститель и обретоху ч(лове)ка и въпросиху: Чл(ове)че, что ти быс(ть)?...»; 13) нач.: «Адамъ имее нежить, иди Адамъ и дасть Еве, Ева – олову...».

НБС, Рс 47. Сборник апокрифов. 1637 г. Серб.

Л. 1–1 об.: «М(о)л(итва) от нежита», нач.: «Въ име О(т)ца и С(и)на и С(ве)т(а)го Д(у)ха. Адамъ имаше нежить и предасть его Еве, и Ева – олову...».

Л. 7 об.–8: «М(о)л(итва) от нежита ва гл[а]ве», нач.: «Егда идеше нежить от чрмнаго мора и срете его Г(оспод)ъ и рече ему...».

НБС ст. с., Рс 184. Сборник. XVII в. Серб.

Л. 67²⁰: «Молитва отъ нежита», нач.: «Нежите, начельниче недугомъ, изыди отъ раба Божиа имерек, отъ връха, отъ главе, отъ темена, отъ чела...».

НБС ст. с., Рс 325. Сборник. XVII в. Серб.

Л. 35–37 об.²¹: 1) «Молитва от нежить», нач.: «Въ име Отца и Сына и Светаго Духа. Исходещу Иисусу от седмаго небесе и готоваго жилища своего...»; 2) «Молитва 2 от нежить», нач.: «Въ име Отца и Сына и Светаго Духа. Еда идеше нежить от сухаго мора от готоваго жилища своего...».

²⁰ Заголовки и инципит приводятся по изд.: Новаковић 1889, 516.

²¹ Заголовки и инципиты приводятся по изд.: Стојановић 1903, 351.

ПБ, Рс 344. Требник и Служебник. Конволют. Л. 1–92 об. – 1612 г. Пи-сец – иерей Георгие от села Брезово. Серб.

Л. 76 об.: «М(о)л(итва) от нежит пиши въ олово»: «Адамъ имее нежить въ главу, предасть Еве, Евва – олову...».

Л. 88об.–90об.: «Мол(и)тви от [н]ежит(а)»: 1) «Мол(итва) 1», нач.: «Егда идеше нежит от сухаго мора и сrete его И(су)с и реч(е) ему...»; 2) «М(о)л(итва) 2», нач.: «Г(оспод)и Б(ож)е истини и животнни, иже възложи рук(у) на главу Адамову, Адам главою своею не боле...»; 3) «М(о)л(итва) 3», нач.: «Г(оспод)и И(с)ус(е) Х(ри)с(т)е Б(ож)е н(а)шь, изведи ап(о)с(то)ли от мора чръмнаго, идоше в С(ве)ти градъ...»; 4) «М(о)л(итва) 4», нач.: «Идеше И(су)с и с(ве)та Б(огороди)ца, Ио(ан)н Кр(ъ)ст(ите)ль путем въ горе Синаицеи и сretoше нежита и рекоше ему...»; 5) «М(о)л(итва) 5», нач.: «Егда изидоше 7 агг(ель) и 7 арх(а)гг(ель), 7 свеще носеще, 7 ножеве острих и преострих...».

РГБ, Иос.-Волок. 393. Требник. XVII в. Древнерус.

Л. 22: «Мол(и)тва болящему главою и очима», нач.: «Х(ристо)с, истиннии Бог н(а)шь, иже възложи ч(е)стнии и животворящий кр(е)сть Адаму на главу. Адамъ ж(е) не поболе главою, ни очима, ни нежитом...».

РНБ, Соф. 861. Служебник и Требник. XVII в. Древнерус.

Л. 203: «Мол(итва) от нежида», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)т(а)го Д(у)ха. Яко Адам первозданныи не поболе ни главою, ни очима, ни зубы...».

РНБ, Q.I.1182. Требник. Перв. четв. XVII в. Серб.

Л. 90–91 об.: 1) Молитва 4, без нач.: «... и Урилом, Рафаилом, и въсеми с(ве)тыми и преподобным(и), заклиню те, нежите...»; 2) «М(о)л(итва) 5», нач.: «Заклинаю те нежите О(т)цемъ и С(и)номъ и С(ве)тымъ и Д(у)хом, заклинаю те, нежите, Г(оспод)а нашего И(с)у(са) Х(ри)с(т)а...»; 3) «М(о)л(итва) 6», нач.: «Заклинаю те, нежите, послушай м(о)л(и)тви сие и убоисе Б(ог)а...»; 4) «М(о)л(итва) 7», нач.: «Поклоншомусе въ с(ве)теи цр(ъ)кви ниже кровь пролеи, ниже умрети сътвори...»; 5) «М(о)л(итва) 8», нач.: «Нежить с н(е)б(е)сь спаде, пастирие слепи видешеше [так!] его, безъ ногу гонише и...»; 6) «М(о)л(итва) 9», нач.: «Х(ри)с(то)с пргребесе [так!] въ месте нежитове, Х(ри)с(то)с въскрес(е) от мес(те) нежитове...»; 7) без заглавия, нач.: «Адам име нежиты и предаде го Еве и Ева – олову...».

ХАЗУ, I б 140. Молитвенник апокрифический попа Живана. Кон. XVII в. Серб.

Л. 66–67: 1) «М(о)л(и)тва от нежита», нач.: «Нежить съ н(е)б(е)се спаде, пастирие слепи видеше его, безь ногу гонише его...»; 2) «М(о)л(итва) 2 от нежить», нач.: «Адамь имаше нежить и предасть га Евве, Евва – олову...».

XVIII ВЕК

МГП, Рс 14. Молитвенник. XVIII в. Серб.

Л. 62 об.–63: «М(о)л(итви) от нежита, гл(агол)и над болним з-щ(и)»: 1) нач.: «Адамь има нежит и предаде га в Евви, а Евва – олову...»; 2) «М(о)л(итва) [2]», «Б(о)же имаше нежит и бежаше от раба Б(о)жиа им(е)рек ва гору, из горе – въ море...».

НБКМ, № 646. Молитвенник (Никетов). 1787 г. Серб. и церковнослав.

Л. 51: «М(о)л(и)тва от нежит(а)», нач.: «Адамь имаше нежить, предасть га Еве, Ева – олову...».

НБС, Рс 454. Сборник молитв и апокрифов. Перв. четв. XVIII в. Серб. с чертами западных областей.

Л. 65 об.–67: 1) «М(о)л(и)тва от нежита», нач.: «Нежить са небесь спаде, пастирие слепи видеше его, безь ногу гонише его...»; 2) «М(о)л(и)тва 2 от нежить», нач.: «Адамь имаше нежить и предам га Еве, Евва – олову...».

НБС, Рс 675. Сборник апокрифов (Требник, Луновник, Громовник). Сер. – втор. пол. XVIII в. Серб.

Л. 25: «Молитва от ушию»: «Имаше Адам нежида, предаде га Еви, Ева – олову...».

НБС ст. с., Рс 42. Сборник. Нач. XVIII в. Серб.

Л. 17²²: «Молитва от нежития».

²² Заголовок приводится по изд.: Стојановић 1903, 278. Л. Стоянович указал, что такой же, но более объемный текст опубликован Качановским на с. 154 (Kačanovskij 1881, 154). Однако невозможно определить, о каком именно тексте идет речь, поскольку на указанной странице полностью опубликованы четыре молитвы «от нежита».

НБС ст. с., Рс 547. Сборник. Кон. XVIII в. Серб. с чертами народных говоров.

Л. 4–4 об.²³: «Егда идеши нежить от чермнаго мора, срете его Господь и рече: Камо идеши нежите?»

XIX ВЕК

НБИВ, № 163 (Р 350). Сборник смешанного содержания (включает статьи Требника). 1836 г. Восточноболг.

Л. 1: Без заглавия, нач.: «Адамъ имаши нижить и предади гу Еву, Ева гу дади олу [так!]...».

НБС, Рс 36. Сборник апокрифов (Призренский сборник). Третья четв. XVI в. с дополнениями (л. 97–102) 10-х гг. XIX в. Серб.

Л. 97 об. (XIX в.): «М(о)л(и)тва от нежита», нач.: «Адам имеяше нежита, иде Адам и дасть Еви, Ева – олову...» («Сию молитву пиши на олово и исцелет»).

НБС, Рс 75. Молитвенник. Нач. XIX в. Серб. и церковнослав.

Л. 31: «Молитва от нежита», нач.: «Адамъ има нежита у глави и предаде нега Еви, а Ева – олову...».

НБС, Рс 88. Последование молебное о избавлении от духов нечистых и молитва «от нежита». Перв. четв. XIX в. Церковнослав. с чертами иекавского диалекта.

Л. 26–26 об.: «Господи Боже наш поклонилъ еси главу на Кресте... и деть нежит отъ моря црнога и срете его Господь и рече...».

НБС, Рс 689. Молитвенник. 1850 г. Церковнослав. с чертами народных говоров (черногорск.).

Л. 49 об.–50: «Запис от главе на карту напиши», нач.: «Егда идяше проклети нежидь от цернаго мора и срете га Господь Богъ и рече...».

НУБ 60. Сборник богослужебный. Втор. пол. XIX в. Село Ресава, храм св. архангела Михаила. Западноболг.

Л. 29: «От нежить», нач.: «Адамъ имаше нежить, предаде Еве, Ева – олову...».

²³ Инципит приводится по изд.: Стојановић 1903, 365.

ЦД, Cod. D Slavo 25. Сборник. Перв. четв. XIX в. Западнoболг.

Л. 4–5: 1) без нач.: «...7 агг(е)лы и 7 арахагг(е)лы [так!], 7 свещи носеха и 7 ножеве остреха...»; 2) без заглавия, нач.: «Коги идеше нежита от сухаго мора, от готоваго жилища своего и срешна го Ии(су)сь и рече му...»; 3) без заглавия, нач.: «Коги идеше Ии(су)сь и с(ве)та Б(огоро)д(и)ца и с(ве)ты ев(ан)г(е)лист Иоанъ Богословъ и виде человека нежитень...».

XVIII–XIX вв.²⁴

БГ I (Рк 11). Псалтирь с воследованием. Кон. XV – нач. XVI в. Серб. Л. 278 об. (приписка XVIII (?) в.): «М(о)л(и)тва от нежита», нач.: «Адам имее нежить въ главу предасть га Евве, Евва – олову...».

НБС ст. с., Рс 40. Сборник с Номоканоном. XVII в. Серб. Одна Л. 1 (дописан позднее; очевидно, в XVIII или XIX вв.): одна молитва от нежита. Инципит неизвестен.

НИМ, Slav. 12. Часослов с дополнительными статьями. Втор. пол. XVII в. Западнoболг.

Л. 173–174 (XIX (?) в.): 1) нач.: «Егда идеху три 9 нежита, сrete их Михаилъ и Гаврилъ, въпрашаше их: камо идете 209 нежите...»; 2) нач.: «Кръсть въдрузусе въ ниве и приизъ падеть, чл[о]в[е]ка прости от недуга...»; 3) «Г(оспо)ди И(су)с Хр(и)с(т)е, С(и)ну бесм[ъ]рти, избави чл[о]в[е]ка сего раба Б(о)жи им(е)р(е)къ. Х(ристо)с, С(и)нъ Божи [так!] възложи руку на Адамуву главу...»; 4) «Нежить идеше от юноу страну, море ригаше яко левъ и скакаше яко елень...»; 5) «Идаху 7 агг[е]ли, 7 ахрангели [так!] и 7 свещи носеще и 7 ножеве остреше» (неполный текст).

САНУ, Рс 389. Сборник литургический (Псалтирь с воследованием). Кон. XVI – нач. XVII в. Серб.

Л. 447 об. (приписка XIX (?) в.): «[...]усъ рихсторъ (?) от нежита главе», нач.: «Егда идеше нежите от цире (?) агора и ср[е]те его Г(оспо)дъ и рече ему: Где идеши, нежите...».

²⁴ В данный раздел помещены источники, в которых молитвы «от нежита» представляют собой более поздние приписки и дополнения, предварительно датированные XVIII–XIX столетиями.

ЦИАИ, № 273. Молитвенник Божидара Вуковича. Печатный. [Венеция, 1540 г.]. Серб.

Л. 212–213 (приписка XIX (?) в.): «М(о)л(и)тва от нежита 1», нач.: 1) «Х(рист)е истины Б(ож)е нашъ, иже възложи руку свою на главу Адамову. Адамъ бо не боле главою своею от нежита...»; 2) «М(о)л(и)тва 2», нач.: «Х(ристо)съ погребенъ быс(ть) на месте животве, Х(ристо)съ отгонит нежита от раба Б(о)жиа...»; 3) «М(о)л(и)тва 3», нач.: «Въ име твое, Х(рист)е, истинное поиде 7 агг(е)лъ и 7 арх(а)гг(е)лъ, 7 свеще носеще, 7 ножевъ остреще...»; 4) «М(о)л(и)тва 4», нач.: «Вл(а)д(ы)ко Г(оспод)и Въседръжителу, сътвори пръваго чл(о)в(е)ка Адама, възложивъ ему животворещи кр(ъ)сть на главу. Адамъ же не боле главою...».

БЕЗ ДАТИРОВКИ

ЦИАИ, № 126. Молитвенник. Дата создания не определена. Древнерус. Л. 17–19 об. (?)²⁵: «М(о)л(и)тва от нежита, глаголемая от священникъ»: 1) «Егда идяше нежит от сухаго моря, сrete его Ии(су)сь и рече ему: Где идещи, нежите...»; 2) «М(о)л(и)тва 2 от нежита. Г(о)с(по)ду помолимся», нач.: «Г(о)с(по)дъ Б(о)гъ ис[т]ини и живи, податель живота, иже возложи руку свою живоподателную на главу Адамову, от него же часа Адамова глава не поболе от нежита...»; 3) «Молитва 3 от нежита. Г(о)с(по)ду помолимся», нач.: «Б(о)гъ море яко стезю проходилаше, из моря реки исушаше, и рабъ Б(о)жи въ недуже обдержимъ бяше главою и лицемъ...»; 4) «М(о)л(и)тва 4 от нежита. Г(о)с(по)ду помолимся», нач.: «Во имя О(т)ца и С(ы)на и С(вя)таго Д(у)ха. Грядети беста с(вя)ти Иоакимъ и с(вя)тыи Петаръ ап(о)столь и сретоста нежита...»; 5) «М(о)л(и)тва 5 от нечистаго нежита. Г(о)с(по)ду помолим(ся)», нач.: «Якоже идяше нежить и по нежита и четириста нежита и сrete ихъ аархангель [так!] Гаврилъ и рече имъ...».

²⁵ Заглавия и инципиты приводятся по изд.: Спростанов 1900, 174–175. По мнению автора каталога, данные молитвы были написаны почерком, отличающимся от почерка основной части Молитвенника.

THE HEALING POWER OF PRAYER "AGAINST NEZHITA"
AMONG SOUTH AND EAST SLAVS (ARCHAEOGRAPHIC OVERVIEW)

ZHANA L. LEVSHINA

The paper presents the results of research in the area of archaeography aimed at determining the number of the apocryphal healing prayers "against *nezhita*" preserved in South Slavic and Russian manuscripts. It has been found that there are 46 manuscripts that contain 152 prayers. Most of the manuscript copies show the Serbian orthography, whereas later manuscripts also reveal the dialectal features of various regions of the South Slavic linguistic zone. Ten manuscripts belong to the Old Russian redaction (nine of them are Small *Euchologia*); the earlier among them date back to the 15th century. This allows to assume that prayers "against *nezhita*" reached Russian liturgical books as part of Small *Euchologia* in the period of the Second South Slavic Influence. The paper also presents a list of all identified sources with a brief description of each item, the titles and incipits of all prayers "against *nezhita*" that can be found in them. The study precedes a complex analysis of the entire corpus of the mentioned apocryphal prayers found both in the South and East Slavic manuscripts.

Keywords: Prayer "against *nezhita*", manuscript, copy, Small *Euchologion*, apocrypha, South and East Slavs

ХРАНИЛИЩА И СОБРАНИЯ РУКОПИСЕЙ

- Арх. Син. – ф. 834, Рукописи Синода (РГИА)
АСП – собрание А. С. Петрушевича (ЛННБ)
БАН – Библиотека Российской Академии наук (Санкт-Петербург)
БГ – Библиотека Богословской гимназии (Сремски-Карловцы)
Григ. – собрание В. И. Григоровича (РГБ, ф. 98)
Иерус. Патр. – Библиотека Иерусалимской Патриархии
Иос.-Волок. – собрание Иосифо-Волоколамского монастыря (РГБ, ф. 113)
ЛННБ – Львовская национальная научная библиотека им. В. Стефаника НАН Украины
Мазурин – собрание Ф. Ф. Мазурина, оп. 1 (РГАДА, ф. 196)
МГП – Музей города Подгорицы
МСПЦ – Музей Сербской Православной Церкви (Белград)
НБИВ – Национальная библиотека имени Ивана Вазова (Пловдив)
НБКМ – Национальная библиотека имени Кирилла и Мефодия (София)
НБС – Национальная библиотека Сербии (Белград)
НБС ст. с. – «старое собрание» Национальной библиотеки Сербии (Белград)
НИМ – Национальный исторический музей Болгарии (София)
НУБ – Национальная и университетская библиотека им. св. Климента Охридского (Скопье)
ОННБ – Одесская национальная научная библиотека имени М. Горького
ПБ – Библиотека Сербской Патриархии (Белград)
РГАДА – Российский государственный архив древних актов (Москва)
РГБ – Российская государственная библиотека (Москва)
РГИА – Российский государственный исторический архив (Санкт-Петербург)
РНБ – Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург)
Савина – собрание монастыря Савина (Черногория)
САНУ – Сербская Академия наук и искусств (Белград)
Солов. – собрание Библиотеки Соловецкого монастыря (РНБ)
Соф. – собрание Библиотеки Новгородского Софийского собора (РНБ)
ФФ – Библиотека Филологического факультета Скопского университета
ХАЗУ – Хорватская Академия наук и искусств (Загреб)
ЦИАИ – Церковный историко-архивный институт (София)
ЦД – Центр славяно-византийских исследований имени проф. Ивана Дуйчева (София)

ЛИТЕРАТУРА

- Алмазов 1900:** А. И. Алмазов, *Врачевальные молитвы. К материалам и исследованиям по истории рукописного русского требника*, Одесса 1900.
- Алмазов 1901:** А. И. Алмазов, *Апокрифические молитвы, заклинания и заговоры (К истории византийской отреченной письменности)*, Одесса 1901.
- Буслаев 1861:** Ф. И. Буслаев, *Исторические очерки русской народной словесности и искусства*, т. 1, Санкт-Петербург 1861.
- Новаковић 1889:** Ст. Новаковић, *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога*, Београд 1889.
- Порфирьев 1891:** И. Я. Порфирьев, *Апокрифические молитвы по рукописям Соловецкой библиотеки*, Труды IV Археологического съезда в Казани в 1877 г., т. 2, отд. VI, Казань 1891, 1–24.
- Прилуцкий 1912:** В. Прилуцкий, свящ., *Частное богослужение в Русской Церкви в XVI и первой половине XVII в.*, Киев 1912.
- Спростанов 1900:** Е. Спростанов, *Опис на ръкописите в Библиотеката при Св. Синод на Българската Църква в София*, София 1900.
- Стојановић 1903:** Љ. Стојановић, *Кашалот Народне дидлиоишке у Београду IV Рукописи и старе шийамйане књије*, Београд, 1903 (фототипско изд.: Београд 1982).
- Цонев 1910:** Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София*, София 1910.
- Цонев 1923:** Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека*, т. II, София 1923.
- Каџановскиј 1881:** V. Каџановскиј *Апокрифне молитве. gatanja i price*, Starine, knj. XIII, Zagreb 1881, 150–163.

КО ЈЕ ПИСАЦ ТРОНОШКОГ РОДОСЛОВА?

БРАНИСЛАВ ТОДИЋ*

Айсѝракиј: Један од најмлађих српских родослова, назван према препису из 1791. године *Троношким*, написан је око средине XVIII века. Његов писац је до данас остао непознат. На основу сличности текста родослова и необјављеног летописа у једном рукописном зборнику (Матица српска бр. 77) из 1751. године, чији је аутор протопрезвитер Стефан Марковић из Новог Пазара, предлаже се да је он писац оба састава. Претпоставку оснажује чињеница да се највише веродостојних података у родослову односи на цркве и манастире у Старом Расу, у Метохији и на Косову, које је писац непосредно познавао. Родослов нема вредност историјског извора и треба га, пре свега, проучавати као књижевно дело.

Кључне речи: Србија, осамнаести век, историја, књижевност, *Троношки родослов*, протопрезвитер Стефан Марковић

Пре скоро једног столећа Никола Радојчић је у изврсној студији о тзв. *Троношком родослову* (даље: Родослов) најпотпуније проучио, углавном с историографског становишта, овај занимљив текст из XVIII века.¹ Мучио се с његовим рђавим издањима и недостатком специјалних истраживања замршених места у њему, а то су проблеми с којим се и данас суочавају његови истраживачи.² Историчари, као и историчари

* Бранислав Тодић, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

¹ Радојчић 1931.

² Родослов је према препису Јосифа Троношца који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду (Стара збирка, бр. 34) објавио Шафарик 1853, 17–112, а рукопис из манастира Пећке патријаршије (бр. 110) Милојевић 1872, 10–73. Пошто су оба издања са многим пропустима, ми смо се служили једним и другим рукописом, које наводимо скраћено: Пећ 110 и АСАНУ 34. Предност дајемо пећком препису, јер је он мање искварен и ближи је оригиналу, али објављен са више грешака, док троношки наводимо само по потреби. У међувремену је начињен и превод троношког преписа (Троношац 2008, 19–87), где је састав погрешно приписан преписивачу, а преводилац је не само пропустио да

књижевности и уметности, много пута су се, и после Радојчића, обраћали Родослову, тражећи у њему веродостојне податке или лепо написане делове, посебно у опису Косовске битке.³ Проучавајући Родослов као историчар, мада је истицао да га треба изучавати и као литерарно дело, Радојчић је изложио његову садржину, сматрао је да је настао „око саме половине XVIII века“ и претпоставио да је написан у Срему или у његовој близини, иако је истицао да је његов састављач добро познавао, а добрим делом и видео, и остале српске земље.⁴

Личност писца Родослова се заиста може истражити једино преко садржине текста који је написао. Утврђено је да његова лектира уопште није била мала. Читао је *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића, и то потпуне,⁵ Мавра Орбина у словенском преводу Саве Владисављевића,⁶ родослове и летописе,⁷ Теодосија, архиепископа Данила, Григорија Цамблака, Савино *Житије Свѣтої Симеона*, можда и Доментијана, потпуне текстове или њихове изводе, читао је и *Причу о Косовском доју*, уносио је у свој спис народну традицију, оно што је слушао и сам видео, или је додавао своје пасусе који су били литерарни и квазиисторијски. Писац је, понекад, наводио и литературу коју је сам користио или порекло података, али не како су то чинили писци XVIII века, него доста уопштено: *такоже гавно естъ из многих історіях; такоже нних изникв історіе свидѣтелствѣютъ; такоже всакоє наше летописаніе свидѣтелствѣетъ; повѣствѣютъ людіе; двоякво ево оверѣтаецъ написанво* (Пећ 110, л. 10а, 10б, 11а, 18а) итд. Од извора је именовано једино Мавра Орбина („Мавроурбина“), с којим се жестоко спорио кад му је вређао верска или патриотска осећања (Пећ 110, л. 10б, 17б, 19б).

Иларион Руварац је претеривао у својој строгости тврђом да у Родослову „нема ни једне, ама ни једне клете вести“ тачне и дотад

консултује оригинал преписа, него је још уз Шафарикове допуне додавао и своје у заградама.

³ Ређеј 1976, 228–231; вид и литературу у нашим напоменама.

⁴ Радојчић 1931, 59–68.

⁵ Бранковић 2008; Бранковић 2011.

⁶ Орбин – Владисављевић 1722.

⁷ Нарочито је близак и занимљив однос Родослова и Дечанског летописа (Ристић 1864, 1–19; Стојановић 1927, 193–196, 205–267) и тај би однос требало посебно испитати у склопу истраживања родослова и летописа XVIII века или оних сачуваних само у рукописима из тог столећа.

непознате.⁸ Да није баш тако, убедљиво је показао Никола Радојчић који је пажљиво, ред по ред, изучио Родослов, пронашао порекло извора којима се писац служио и издвојио места која немају покриће у старијим писаним текстовима.

Извори које је писац користио веома су занимљиви и корисни за размишљања о самом аутору, због чега ћемо се, идући Радојчићевим трагом, на њима дуже задржати. Подаци овакве врсте могу се сврстати у неколико категорија.

Први припадају општим знањима XVIII века, као што су називи места: Немања је подигао две цркве у месту ннѣ зовоѣѣм кѣршѣмлія; место Трговиште у Расу ѣже ннѣ називается нови пазарѣ, сирецѣ новѣ трговище; архиепископ Арсеније је подигао цркву Светих апостола во хвостанскон нахѣн, ннѣ зовоѣѣм цетохія; Турци су завладали Зетом даже до антикара ннѣ називающагося бара (Пећ 110, л. 11б, 14а, 27а).

Другој врсти знања припадају она које је писац могао да чује у предањима и у којима је обично врло јак легендарни нанос. Постојање легенде смо запазили у описима Немањиног страдања од браће, затим Ђурђевић Ступова, Драгутинових задужбина у Подрињу, исцељења краља Уроша у Бањи и на многим другим местима. Плод легенде је и прича о томе како су се Стефан Првовенчани и угарски краљ срели крај Дунава идѣже ннѣ цнстрѣ стоквилски вѣ бачкон (Пећ 110, 13б) и где је Свети Сава преобратио угарског краља⁹ (мада треба рећи да је писцу положај манастира Ковиља био добро познат). Аутор је, изгледа, познавао и манастир Завалу, за који је веровао да је од времена Светог Саве био седиште захумских епископа, еже и ннѣ зрится под горою заломѣ в невинскоѣ кадилѣкѣ (Пећ 110, л. 13б).¹⁰ О моштима краља Милутина је слушао да су се налазиле у Софији у цркви Свете Софије и да више нису в тоѣ цркви, ѡбачѣ тамо (Пећ 110, л. 18а).¹¹ Поводом манастира Љубостиње је испричао лепу причу о томе како се у њему замонашила кнегиња Милица, како је ту окупила велике госпође, удовице мужева изгинулих с кнезом Лазаром на Косову, и како из њеног гроба и днѣсѣ истиче благоухано миро.¹²

⁸ Руварац 1887, 239.

⁹ О овој и осталим легендама: Бањац 2013, 32 и даље.

¹⁰ О легендама везаним за подизање манастира: Окиљ 2015, 29–31.

¹¹ О моштима краља Милутина у Софији; Гергова 2007, 249–265, посебно 249–254.

¹² Ђурић 1985, 25.

основом с опходним ходником, галеријом и великом куполом учинила писцу необичном и подсећала га је на паганске храмове. То истовремено значи да је познавао и друге средњовековне грађевине, да их је упоређивао и запазио колико се Петрова црква разликује од њих. Да је био склон упоређивању види се и из његовог причања о цару Душану, који више на матерњу лозг пристонни, но же на неманиће, пакоже и самъ вид образа егѡ указзетъ (Пећ 110, л. 18б). Душанове ликове је могао видети у Сопоћанима, Пећкој патријаршији и Дечанима, будући да највероватније није путовао јужније од Призрена и Скопља.

Писац је сигурно био у Студеници и тамо чуо или видео нешто што су открила тек савремена истраживања. Он тачно наводи да је Немања саздао лаврѣ стѣ҃҃спенскѡю престон блдѣци бци ѡт прѣкраснагѡ двѡобразнагѡ мрамѡра белѣга и гвѡздѣновиднагѡ (Пећ 110, л. 12а),¹⁴ док се Немањина жена Ана (чије монашко име погрешно наводи) преставила у Студеници и погребена вистъ в перкон прапретѣ о деснѡю странѡ, о шѣюю же дшѣрѣ ея дѣва, их же грѡбницн и до днесъ стоятъ нерѣшиме (Пећ 110, л. 13а). Ископавања су показала да је Ана–Анастасија стварно сахрањена на десној страни припрате (што археолошки није потврђено и за легендарни гроб њене кћери), о чему се сигурно знало, а можда се то и видело у Студеници у XVIII веку.¹⁵ Анастасијин гроб је био надвишен саркофагом без натписа, који не помиње ни писац Родослова. Он је знао да и Вукан погребесе в лаврѣ стѣ҃҃деници при самои грѡбѣ ѡтца своегѡ симѡсона и снѣ же егѡ вторѡн изпод ногѣ егѡ, и на плѡчах напнсани над грѡбницн их (Пећ 110, л. 15а; у трѡношкѡм препису: и на грѡбницях ихъ напнсано, АСАНУ 34, л. 24а). У науци је безрезервно прихваћено да је Вукан сахрањен у студеничкој Богородичиној цркви, једино се мишљења разилазе око тога да ли му се гробница налазила у наосу или у припрати.¹⁶ Све зависи од тумачења археолошких налаза и од разумевања противречних података Родослова у коме стоји да је Вукан сахрањен поред самог Симеоновог гроба (дакле у наосу), али и да је испод његових ногу покопан Вуканов син, и да изнад њихових гробница постоје натписи. Данас знамо да је Вуканов син Растко, у монаштву назван Теодосије,

¹⁴ Јосиф Трѡношац мења крај реченице у бѣлаго и гвѡздѡновобразнагѡ (АСАНУ 34, л. 8б). Израз је можда позајмљен од Цамблаковог описа дечанске цркве: „от вне же устрганими мрамѡри састављен многочудне багровидними купно и белими“, *Жийше* 1983, 104.

¹⁵ Поповић 1988, 493–494; Поповић 1992, 31–34.

¹⁶ Поповић 1988, 494–495; Поповић 1992, 44–45; Поповић, 2015, 64–74.

доиста сахрањен у припрати Студенице и да је на венцу сокла изнад његове гробнице о томе уклесан натпис,¹⁷ што значи, према Родослову, да се и Вуканов гроб налазио у припрати. Прва могућност, међутим, из више разлога изгледа вероватнија.¹⁸

Морамо се укратко осврнути и на опис чуда која су се десила у Студеници 1758. године, у време игумана Пајсеја, кад су из насликане Богородице и Христа на престоној икони потекли сузе и миро, а исте године и миро из гробнице Светог Симеона. Никола Радојчић је био убеђен да овај део Родослова представља глосу, једино га је збуњивало што је у то време у Студеници доиста живео јеромонах Пајсеј.¹⁹ Игуман је, међутим, тада био Руфим, а не Пајсеј, који се 1758. није ни налазио у Студеници, јер је од почетка те па до пролећа следеће године био с архимандритом Константином у Русији,²⁰ а никад није ни био студенички игуман, што доказује да је овај пасус у Родослову заиста познији додатак.²¹

Састављач Родослова је веома добро познавао и манастир Сопоћане. Из Даниловог зборника и српских родослова је могао знати да је манастир саградио краљ Урош и да су по Драгутиновом наређењу овде биле пренете мошти ктитора и архиепископа Јоаникија, али из њих није могао да зна и о положају гробова у цркви. Урошеве мошти, каже, и до днес почитвають с десниѣ стране цркве в перкон препратѣ, а Јоаникијеве мошти спряцѣ гроби ѿтѣца своегѣо стефана уроша повекаѣ (Драгутин) погрексти в цркви с левѣи страни (Пећ 110, л. 16а; у трonoшком рукопису: према гробѣ ѿца своегѣо, АСАНУ 34, л. 28б).²² Краљ Урош је стварно сахрањен на јужној страни западног травеја, а Јоаникије, највероватније, наспрам њега, уз северни зид. Важан је податак да саркофаг над Јоаникијевим гробом није био на свом месту већ у време посете писца Сопоћанима. Он прича да је после једног чуда била отворана Јоаникијева рака, али Драгутин „ради срама“ није дозволио да се мошти пренесу у ковчег

¹⁷ Вид. претходну напомену и Мандић 1975, 23–25.

¹⁸ Поповић 2015, 73.

¹⁹ Радојчић 1931, 18.

²⁰ Петковић 1986, 231–240; Јовановић 1986, 241–246.

²¹ Пошто се прича о чудима налази и у пећком и у трonoшком препису Родослова, сигурно је између њих и оригинала постојао још један препис, што би могло да објасни бар неке грешке у сачуваним преписима Родослова.

²² Писац увек левом страном означава северну, а десном – јужну страну цркве. Није, међутим, доследан у означавању прве (западног травеја) и друге, праве припрате.

него је наредио пакн тацѡ оставити равнѡ со землею, надѣже уповаемъ тѡѡ и ннѣ стоятъ нерѣшице (Пећ 110, л. 16а).²³ Говорећи о Вукановим синовима, писац каже да је млађи од њих, Георгије, рано умро и погребен вистъ в сопоѡанех в препратѣ и над гробомъ егѡ написан(о) естъ, задѣ лежитъ великѣи княз георѣин, снѣ великагѡ княза волкана, а вѣжкѣ стѣѡ и славнагѡ жѣпана сидеѡна неѣмана (Пећ 110, л. 15а). Без обзира што ова надгробна плоча није сачувана, још је Руварац поклонио пуно поверење њеном натпису, што се и до данас чини.²⁴ И с правом, јер се за овог Вукановог сина није ни знало у XVIII веку,²⁵ па ни писац Родослова није могао наћи Георгијево име у литератури којом се служио.

Он је и о Ђурђеѡвим Ступовима писао као очевидац, мада је и ту виђено мешао с легендарним. Немања је „на холме“ сазидао цркву Светом великомученику Георгију и по ѡбах краех возвиснѣ вѣше цркве два столпа, ѡт чеѡѡ зѡвется и до днѣс георѣѣевнѣ столповнѣ. над робѡм же истѣм ѡниѣ (где су браћа бацила Немању, Б. Т.) созда трапезарию, паже аше и забалена ѡбаче и до днѣс еше зрѣтся (Пећ 110, л. 11б). Очигледно се у напуштеном манастиру још у његово време распознавала Немањина трпезарија и видела јама у камену у којој је – како причају људи – некада живео превелики змај или ђаво, а чије је дно било недѡсѣгаемѡ.²⁶ Ради се о житној јами у трпезарији, или можда пре о цистерни и бунару укопаним у стену између трпезарије и цркве,²⁷ који су распаљивали машту околног становништва. Писац Родослова је све то могао да сазна и уочи 1745. године, кад је био у прилици да види отворен Драгутинов гроб у цркви. Краљ Драгутин, каже, вистъ всѣмъ страшен, великѡмѣжествен и силен тѣломъ и крѣпок до зѣла, егѡ же и кости ѡсѡидѣтелствѡваша, ѣже днѣ исти видѣхомъ ѡткровенѣз грѡбѣз егѡ в летѡ гсднѣ 1745 (Пећ 110, л. 16а).²⁸ Ово

²³ У северном делу наоса Сопѡана нису обављена археолошка ископавања, али се с добрим разлѡзима верује да ту почивају Јѡаникијеѡвѣ земни остаци и да су они били надвишени саркофагом од црног камена, Ђурић 1965, 30–31; Марковић 1969, 97–98; Поповић 1992, 64–66; Тодић 2006–2007, 67–68.

²⁴ Руварац 1888, 5; Поповић 1992, 69; Кандић 2013, 50.

²⁵ Име Георгија Вукановића је постало познато тек модерној историји: Руварац 1888, 5; *Истѡрија Црне Гѡре* 1970, 11–12; Благојевић 2006, 40–41.

²⁶ Исту су причу сто година касније слушали А. Хилфердинг (Гилѡфердинг 1873, 95–96), Г. Мјур Макензи и А. П. Ирби (Мјур Макензијеѡа – Ирбијеѡа 1868, 231).

²⁷ Нешковић 1984, 192.

²⁸ Милојевић 1872, 30 је погрешно објавио 1747. годину, због чега се она до данас провлачи кроз литературу. И у трѡношком препису је иста 1745. година, АСАНУ 34, л. 27а.

је веома важан податак који тачно одређује време отварања Драгутиновог гроба. Познато је, наиме, да су краљеве мошти убрзо после тога биле распарчане и продаване, при чему је значајно да ниједан реликвијар с њима није старији од друге половине XVIII века.²⁹

Писац је изгледа добро познавао Пећку патријаршију и њене легенде. Пошто је волео да се бави етимологијом, објашњавао је како је Пећ добила име; знао је праве ктиторе црква Светих апостола и Богородице Одигитрије; иницијативу за подизање најстарије цркве приписао је Светом Сави; била му је позната Макаријева улога (потпомогнута од стране брата, великог везира) у обнови српске патријаршије и многих црква и манастира. Сигурно је видео и шестотрљнџю Грачаницу на Косову и њених пет купола на Милутиновој цркви и једну слепу над спољном припратом, што нико и нигде пре њега није написао.

Без сумње је био и у манастиру Дечанима. Мада је о њима могао слушати или читати у литератури којом се служио, нека места у Родослову показују да је писац непосредно познавао манастир. Дечане описује као црквѣкъ краснѣишѣ от чистаго мрамора, а цело и свето тело Стефана Дечанског и ннѣ еще тако ствѣтъ и непрекидно чини чуда, због чега га се боје и славе га и „неверни варвари“ (Пећ 110, л. 188–19а). У Дечанима је могао да чује и легенду о краљевој „сестри“ Јелени, легенду која је била створена до средине XVIII века и први пут забележена 1753. године. Писац је ову легенду искористио у Родослову на месту где говори о деци краља Милутина, тврђњом да је он у првом браку имао сина Стефана и кћер Јелену, иже в дечанѣх стѣи починаютъ (Пећ 110, л. 168).³⁰

У прегледу места које је састављач Летописа познавао задржаћемо се и на његовом излагању о деспоту Стефану Лазаревићу. Деспот је, каже он, саградио многе цркве, од којих до данас стоје целе само две: манастир Каленић (днстрѣ калѣник) и Ресава (стѣотронѣская ѡбитѣл ѣночѣская на рецѣ ресавѣ, зѡвомяя манасія) (Пећ 110, л. 268). Вест о Ресави, па и њен алтернативни назив, могао је наћи у било којем старијем родослову, али не и податак о Каленићу, који се не помиње у њима нити било где раније. Податком о овом манастиру као задужбини деспота Стефана, састављач Родослова стоји на челу дугог низа писаца

²⁹ Гилфердинг 1873, 97; Павловић 1965, 90–91; Поповић 2006, 138–139.

³⁰ О култу свете Јелене расправљао сам опширније на другом месту: Поповић – Тодић – Војводић 2011, 16–20.

који скоро већ двеста година покушавају да докуче да ли је и деспот, поред протовестијара Богдана, био ктитор Каленића.³¹ Могуће је да је нешто о томе чуо од монаха који су населили манастир мало пре 1736. године, али изгледа вероватније да је својим очима видео каленићку цркву и ктиторску композицију пре њеног оштећења, изгледа кад и његов савременик Герасим који је о приказаним личностима урезао драгоцени запис на фресци. На то помишљамо и због чињенице што је писац Родослова несумњиво видео другу деспотову задужбину, Ресаву, јер је једино он у XVIII веку забележио да је црква трем тврђиници наокољ утврђења (у трonoшком препису: со тремн оградами утврђењая, АСАНУ 34, л. 66б). Ресав заиста има троструки одбрамбени склоп: високе бедеме ојачане пирговима, спољни одбрамбени зид (ескарпу) и са друге стране дубоког рова зидану контраескарпу која је у луку опасивала комплекс са северне, западне и делимично с јужне стране.³² Овај одбрамбени систем се сигурно много боље видео у време писања Родослова, а његов састављач је додао да се у утврђеној Ресави во обдержанін тѣрецком стража тѣрецкая с началником их всегда обретавашеса. И то је тачно, јер из објављених извора знамо да се у Ресави од њеног освајања 1458. стално налазила турска посада на челу с диздаром, заповедником тврђаве.³³

Помињемо на крају Ломницу или Ловницу, како је писац наводи, коју по предању приписује краљу Драгутину. Реченица коју јој је посветио ванредно је занимљива јер се у њој каже да су на цркви вся околво вратія и пенжерн зеленаго драцора, такожде и црков на прекрасном мѣстѣ близ реке (Пећ 110, л. 17а). Погрешно је једино у датовању и у одређивању ктитора, остало је тачно. Црква је саграђена у живописном крају на обали речице Ломнице са слаповима, зидана је каменом и украшена фино клесаним порталима и прозорима од квалитетног зеленкастог камена, који се писцу учинио као мермер.³⁴ Такве појединости је могао да забележи само неко ко је цркву видео и запамтио њене упадљиве детаље.

Можемо закључити да број места, цркава и манастира које је писац Родослова познавао и о којима је оставио непосредна сведочанства

³¹ Цветковић 1997, 107–122 са претходном литературом. Најисцрпније о историји Каленића пише Стевовић 2006, 69–84.

³² Поповић 1989, 78; Поповић 1994, 230–233; Тодић 1995, 25–33.

³³ Тодић 1995, 21–23.

³⁴ Шупут 1991, 137; Шево 1999, 39, 55.

уопште није мали и, ако их поставимо у географске оквире, лако ћемо се уверити да је најтачније податке оставио о манастирима у Старом Расу (Петрова црква, Ђурђеви Ступови, Сопоћани, Студеница), у Метохији и на Косову (Пећ, Дечани, Грачаница), али и о неким удаљенијим (Каленић, Ресава, Ломница). Познавао је, изгледа, и Бању на Лиму и Морачу, цркве код Куршумлије, фрушкогорске манастире и Ковиљ у Бачкој. Остале је вероватно знао из друге руке; могао је нешто о њима знати из литературе коју је читао, или је о њима слушао, али их је ретко измишљао. Таква топографија не даје за право Радојчићевим слутњама да је Родослов настао у Срему и да је његов писац познавао остале српске земље; пре ће бити обрнуто – да је Родослов састављен на подручју Пећке патријаршије, а да је писац провео неко време у Карловачкој митрополији, што је, уосталом, и Радојчић допуштао.³⁵

Тражећи такву личност, Руварац је у писцу Родослова видео студеничког архимандрита Константина: он је између 1741. и 1748. преписивао Бранковићеве *Хронике*, један од главних извора Родослову; он је поседовао извод из тих *Хроника*, који је потом, 1764. године, преписао врџнички проигуман Стефан Зорановић; најзад, једино је он могао описати чуда која су се десила у Студеници 1758. године.³⁶ Од три доказа неспоран је само први – да је Константин сачинио најбољи препис *Хроника*.³⁷ Други је делимично тачан: Стефан Зорановић је стварно добио од Константина један извод из *Хроника* и преписао га,³⁸ али у њему нема истих, чак ни сличних реченица с оним у Родослову. С друге стране, између тог извода и извода објављеном у књизи Павла Ђулинца³⁹ постоји толика сличност да нема сумње да су оба настала према неком заједничком предлошку, а који сигурно није саставио архимандрит Константин. Довољна је само једна чињеница – знајући Константинову дирљиву везаност за „свету“ Студеницу, он никако није могао да напише да је манастир подигао Стефан Првовенчани!⁴⁰

³⁵ Радојчић 1931, 66–67.

³⁶ Руварац 1887, 240–143. Његово мишљење о Константину као писцу Родослова прихватили су Новаковић 1878, 183–184; Удовички 1970, 22; Ређеп 1976, 228–231, 237.

³⁷ Целовит Константинов запис објавила је Синдик 1988, 214.

³⁸ Срећковић 1867, 226–276.

³⁹ Јулинац 1765.

⁴⁰ Срећковић 1867, 236. Очигледно је у питању нечији туђи текст који се нашао код Константина и он га је посудио врџничком проигуману, који га је потом преписао.

Што се тиче описа чуда у Студеници, већ смо показали да је то доцнији уметак у текст Родослова.

Никола Радојчић је одлучно одбијао Руварчеву тврдњу да је Константин написао Родослов и био је у праву.⁴¹ Овај студенички архимандрит се другачије служио историјским изворима, био је савестан преписивач, а оригиналне саставе је писао високим барокним стилем и искључиво на рускословенском језику, док се писац Родослова служио и рускословенским и народним језиком. Сматрамо да је и ово довољно да Константина искључимо као могућег писца Родослова, без обзира на то што је и он много читао, много знао и много путовао, од Пеште и Москве до Сарајева, од Сремских Карловаца и Старог Влаха до манастира Војловице код Панчева, где је и умро 1767. године. Радојчић је писца Родослова тражио пре свега у Срему, па је помишљао на „капетана Василија хисторика“, можда оберкапетана Василија Николића или Василија Мирољуба, новосадског „љубитеља древности и новости испитатеља“, који је посетио Дечане 1757. године. Не зна се, међутим, шта су ова двојица писала, ако су уопште нешто писала, а тешко је и замислити да је неко из ондашње Угарске могао толико много да путује кроз Србију и темељно упозна њене цркве и манастире. Све је то добро увиђао и Радојчић, због чега је допуштао да има „још читав низ могућности да је ко други састављач овога важнога дела“.⁴²

Једна таква могућност се отворила пре десет година објављивањем Зборника РР I 77 – 435246 из Библиотеке Матице српске у Новом Саду (даље: БМС 77) који је 1750–1751. године исписао новопазарски протопрезвитер Стефан Марковић.⁴³ Зборник је разнородног састава: садржи Епитом Дионисија Новаковића, који је Стефан преписао с рукописног узора у Карловцима 1750, већи број проповеди преписаних из руских штампаних зборника и једну проповед пећког протосинђела Партенија (Павловића) изговорену 1742, две похвалне песме Јовану Златоустом и Рођењу Христовом, делове из Требника Петра Могиле, Поученије светитељско новопостављеном јереју (преписано у Шапцу 1751. према московском издању из 1692) и на крају један летопис (даље: Летопис). Зборник је писан рускословенским језиком, али су

⁴¹ Радојчић 1931, 62–64. О студеничком архимандриту Константину вид. Тодић 2010, 199–202 и даље; Грбић 2011, 201.

⁴² Радојчић 1931, 56–68.

⁴³ Јерковић 2006, 54–64 (Д. Грбић).

у њему у знатној мери заступљене и српскословенске и српске црте, нарочито у Проповеди протосинђела пећког Партенија и у Летопису.⁴⁴

Садржина Летописа (сїѣ лѣтописъ ѿ црствѣхъ) није досад испитивана, иако је, видећемо, веома занимљива. Састав припада, према Стојановићевој подели, трећој групи летописа,⁴⁵ сачуван је до 1464. године и најближи је Руварчевом I, Рачанском, Подгоричком, Софијском II, Реметском и Васићевом летопису. Почине кратком општом историјом од Адама до седам васељенских сабора, наставља се о Немањићима, кнезу Лазару, деспоту Стефану, Ђурђу Бранковићу и његовим синовима. После деспота Лазара Вуковића, победе краља Томаша над Турцима и погибије Јанка Хуњадија на Косову, Летопис се једном опширном белешком враћа на Ђурђа Бранковића и у пола реченице се прекида вешћу о смрти Томе Кантакузина.

Стефан се верно држао предлошка и само је понегде уносио своје речи или податке којих нема у осталим сродним летописима. Пошто је био из Новог Пазара, устаљену реченицу о Симеону Немањи је допунио једним додатком о Петровој цркви: Немања первее приде во расію и тѣ обрете црковѣ стын петарѣ и паваалѣ. келди разрѣшенѣ и свондѣ иждивеніемѣ ѡбнови (БМС 77, л. 199а). Из других извора није познато да је Немања обнављао саборну цркву у Расу у којој је примио „друго“ крштење. Зна се, додуше, да је црква обнављана у непознато време, кад је била по други пут живописана, али уопште није извесно да се то десило баш у доба Стефана Немање и да се он старао око те обнове.⁴⁶ Наводећи епископе које је поставио Свети Сава, преписивач је додао да је шестог епископа поставио у Студеници, у храму Пресвете Богородице, юже согради симеонѣ немана (БМС 77, л. 200б), погрешно разумевајући да се ради о Немањиној Студеници на Ибру, а не о Студеници у Хвосну. Није, међутим, погрешно кад је о Милутиновој Бањској рекао да је близѣ косова (БМС 77, л. 201б).

Потпуно је нов, јер га нема у осталим летописима, додаток о Ђурђу Бранковићу, што вероватно значи да га је саставио сам Стефан Марковић. Пошто досад није објављен, наводимо га у целини: (л. 207а) видѣ ѣзрѣке деспотѣ да тѣрком не може одолѣти предаде се оугром и угри мѣ искаше

⁴⁴ Јерковић 2006, 58–61 (Д. Грбић).

⁴⁵ Стојановић 1927, XLVII–LI, 174–196, 205–247.

⁴⁶ Нешковић – Николић 1987, 31. Ђурић 1974, 28 допушта да је Немања могао учествовати у обнови цркве и у њеном осликавању пред крај XII века.

бѣли градъ, и даде нмъ га: и пондоша ѳедино на тѣрѣке воевати и развнше црѣ мѣрата, и врати црѣ мѣратъ смедерево и дрѣге градове сербске деспотѣ врати: и сотворише мѣрѣ .ї: лѣт: то ѳсанша евгеніе папа римски, и посла краля владисавѣ свога гарьдннала: да разреши мѣрѣ краля (л. 207б) с тѣркоу бити се и краля владисавѣ послаша и мѣрѣ с цромѣ мѣратом разреши: и посла краля деспотѣ да се готови на тѣрѣке: но деспотѣ молн краля да држи мѣрѣ еше: ѣ лѣтѣ, до рока а краля не восхоте, но писа и скенѣдербегѣ оу альбанію: да мѣ приде на помошь и скенѣдербегѣ не принспе зашо мѣ не даде деспотѣ пренти преко свое земле: и деспотѣ скѣпи свое конске ї: тнѣщѣ: и поке съ кралемѣ на тѣрѣке: (а папа евгеніе. писа талнаноу да пондѣ моремѣ да тѣвау пѣтѣ: от азїе возбраннт тѣркоу прїтн царю помошь:) црѣ мѣратъ посла соннма фалнаноу довольно златѣ и отстѣпнше стрегѣщи пѣтѣ возвратншасѣ во своѣ и тако множество, от азїе нзнде тѣракѣ на помошь црѣ мѣратѣ. зато краля владисавѣ (sic) не знаваше (л. 208а) но нзндше на варьнавѣ рѣкѣ оу сербскѣ землѣ видѣвша множаство тѣрака оубоѣ се: но се еше надѣаше се на сканѣдербегѣ, кон нїе могоѣ оускорнтн виде кѣраѣ деспот снаѣ тѣрскѣ и оугарскѣ (: посла питати воеводѣ ганка ако тѣрке дѣїте (sic) какавѣ хощеш закон остав(н)тн намн, рече ганко рїмскї законѣ хощѣ поставнтн:) посла питати цара мѣрата: ако оугре добїете какавѣ законѣ оставнтн: рече црѣ свободно хрїстїаноу вѣрѣ свою держати оставлаю: и бившѣ сраженїю мѣждѣ тѣркоу и оугри тѣ, погнбоше до конца: и краля владисавѣ погннѣ воїска и папннѣ карьдѣналь погннѣ: а ганко побеже с маломѣ дрѣжнномѣ оу конскѣ деспотовѣ зашо деспотѣ не даде серьблемѣ бити се зашо нхѣ мало бешѣ остало да не нзгннѣ зашо виде снаѣ (л. 208б) тѣрскѣ: (но еше деспотѣ оудержѣ ганка докле мѣ врати белнградѣ и врати га ганко деспотѣ:) и потомѣ деспотѣ и ганко ѳчнннше мѣрѣ и любовь мѣждѣ собою и ѳедно воеваше на тѣрѣке: (а скенѣдербегѣ кадѣ тѣ да е царѣ мѣратѣ добнѣ оугре за ї: дни нн гаде нн пн:) и от гаростн понде и поплени деспотѣ мало не свѣ мнскїю зашо мѣ бешѣ смеѣ пѣтѣ деспотѣ преко свое землѣ доѣн оу помоѣ краля владисавѣ на свога злотвора црѣ мѣрата.

Одмах се примећује велика сличност између Летописа и Родослова у начину приповедања, у реченичним склоповима и у појединим изразима.⁴⁷ Догађаји од првог пада Србије до битке на

⁴⁷ Наводимо неке сличне примере: Јанко и деспот Ђурађ у Летопису ѳчнннше мѣрѣ и любовь мѣждѣ собою, а у Родослову кнез Лазар даје кѣер Балши ради истннѣго союза любви и мнра (Пећ 110, л. 22а); Скенѣдербег у Летопису от гаростн понде и поплени деспотѣ мало не свѣ мнскїю, у Родослову угарскн краљ возарнкѣ и востав с коннстводѣ грядюше покорнтн снаѣ стефановѣ и землн его (Пећ 110, л. 13б), а Душан от природн бнстѣ гаростан до зѣла, и ... находитѣ на землн гретескїѣ државн, гаже всю разорваѣ (Пећ 110, л. 19б); у Летопису видѣ кѣрѣ деспотѣ да тѣркоу не може одолѣтн предаде се оугромѣ и ѳтри мѣ искаше бѣлн градѣ, и даде нмѣ га, а у Родослову видѣвѣ стефан, гако не можетѣ сопротнв стати снаѣцѣ нх,

Варни (1439–1444)⁴⁸ приказани су скоро на једнак начин, једино је Родослов знатно опширнији, док у Летопису има појединости које недостају у првом саставу. Наводим неколико таквих места: између Угара и деспота Ђурђа, с једне, и Мурата, са друге стране, склопљен је десетогодишњи мир; деспоту су враћени Смедерево и други српски градови; папа Евгеније се помиње именом, али не и његов кардинал; наводи се кардиналова смрт у бици код Варне, што је све изостављено у Родослову. То показује да Летопис није извод из Родослова, него да су оба текста настала на основу исте литературе.

Никола Радојчић је утврдио да је овај део Родослова написан према *Хроникама* грофа Бранковића и словенском преводу Мавра Орбина у пишчевој преради и додавањем измишљених чињеница.⁴⁹ На основу исте лектире и на исти начин написан је и наведени део Летописа: почетак је изведен из *Хроника*, одатле је узето да су деспоту враћени Смедерево и други градови, да је мир склопљен на десет година и преузето је папино име.⁵⁰ Из *Хроника* је преузет и податак о покушају папе Евгенија да уз помоћ Венецијанаца и Ђеновљана (у Летопису „Талијана“) спречи спајање турске силе из Азије и Европе,⁵¹ али је Стефан Марковић то место слободно и литерарно прерадио. Опис битке код Варне је такође написан према *Хроникама*, док је одломак о Скендербегу састављен углавном по Орбину.⁵² Освета Скендербегова

оудастъ белград (Пећ 110, л. 14а); Скендербег у Летопису плени Ђурђеву земљу зашто му веше снесо пѣть деспотъ преко свое земле доки, у Родослову краљ Урош ради запртних пѣтова не могъ в доми възвратитися, краљ Марко запръ тѣснѣя пѣти близ сѣщихъ пазарника стрѣжаше, а деспот Стефан собравъ воинство дрѣгое не далъ проити чрезъ расію (Пећ 110, л. 16а, 21б, 25б); у Летопису љслиша еугеніе папа римскн, и посла краля владисавѣ свога гардинала, а у Родослову римскн папа љко љслишалъ побѣди владисавки на тѣрков, послалъ своего гардинала юана владисавѣ (Пећ 110, л. 27б); у Летопису посла краля деспотѣ да се готови на тѣрѣке, но деспотъ моли краля да држи цѣрь еще: ѣ лѣтъ, до рока, а у Родослову послалѣхъ ко деспотѣ да и тон љготовитися, онъ же бѣ отрицаяся нѣ, ради превелнкѣя клятви датѣя алѣратѣ (Пећ 110, л. 28а). У синтаксичка, морфолошка и ортографска поређења два текста, међутим, не смео улазити због тога што је Родослов сачуван у доста измењеним преписима. Језик Летописа је оцењен као варијанта славеносрпског грађена на рускословенској основи, док у делу који смо навели претежу особине српског језика: Шкорић 2006, 131–146.

⁴⁸ О овом раздобљу српске историје Спремић 1994, 206–304.

⁴⁹ Радојчић 1931, 48–49.

⁵⁰ Бранковић 2011, 100, 117, 124–125, 133–137.

⁵¹ Бранковић 2011, 128, 130.

⁵² Орбин – Владисављевић 1722, 261.

(и ѿт парости понде и поплени деспотѣ мало не свѣ мисѣю) ослања се на Орбина: „Обаче вошелъ Скендербегъ въ Расцїю, разбївая всѣ мѣста, да отместїтъ за пронырство Георгїево“.⁵³ Орбина се прећутно држи и кад описује страх краља Владислава и ишчекивање Скендербега уочи битке код Варне, док гроф Бранковић све то везује за пораз Јанка Хуњадија на Косову.⁵⁴ Писац се враћа на *Хронике* после измирења деспота и Јанка, који учинише мїръ и любовь мѣждѣ собою и љедно воєваше на тѣрке, или по Бранковићу: „любезно дружество по прьвomu подобїю утврждено сотворившим“ и после заједно ратују против Турака.⁵⁵ Такво посезање час за једним, час за другим извором и њихово слободно спајање, ипак доводи до повезане приче, што је и у Родослову уобичајен поступак писца.

Добро је познато да писац Родослова кад год није имао потребне податке из литературе, кад му се нису уклапали у причу или су му врећали верска и патриотска осећања, он их је занемаривао, преиначавао или посезао за фиктивним. У том смислу је речито једно место у Родослову и у Марковићевом летопису: у првом саставу се прича како је деспот Ђурђе током преговара с ухваћеним Јанком Хуњадијем захтевао да му се врати Београд и како га је потом и добио; у Летопису је речено то исто: деспотъ оудержа Јанка докле мѣ врати белградъ и врати га Јанко деспотѣ. Ово историјски, наравно, није тачно, али је важније што о враћању Београда деспоту Ђурђу не говоре ни Орбин, ни гроф Бранковић, нити иједан летопис којима су се служили писци Родослова и Летописа. Из овога се једино може закључити да је то измислила и написала једна особа – новопазарски презвитер Стефан Марковић. Родослов и Летопис спаја и то што се једино у њима угарски краљ назива „Владисав“ (Пећ 110, л. 27а–28а; АСАНУ 34, л. 69б, 71а–72а, 73а), а папин кардинал „кардинал“ (Пећ 110, л. 27б; АСАНУ 34, л. 70а), док су они у *Хроникама* и словенском преводу Орбина увек „Владислав“ и „кардинал“.⁵⁶

Нашу претпоставку можемо поткрепити још неким запажањима. Никола Радојчић је показао колико се састављач Родослова служио усменим изворима, народним причама и песмама. Састављач је, на

⁵³ Орбин – Владисављевић 1722, 261.

⁵⁴ Бранковић 2011, 176, 178.

⁵⁵ Бранковић 2011, 188.

⁵⁶ Орбин – Владисављевић 1722, 260–264; Бранковић 2011, 146, 149, 152 и даље.

пример, из *Приче о Косовском доју* дословно преписао десетерце: „Невера ти, цару, код колена седи“ и „Тко је вера, тко ли је невера“.⁵⁷ А у Летопису, пре битке код Варне, деспот Ђурађ пита војводу Јанка: *акво тѣрке д(о)бї(є)тє какавѣ хошєшь закон ѡстав(н)тн*, а овај одговара: *рїмьскї законѣ хошѣ поставити* (БМС 77, л. 208а); то исто пита и цара Мурата, а он му обећава да ће хришћанима оставити слободно исповедање вере. Овде је, у ствари, препричана једна варијанта песме *Секула се у змију ѝрейворио*, у којој деспот Ђурађ пре битке на Косову пита Сибињанин Јанка: „Да ти да Бог, сибињска војводо, да добијеш цара на Косову, каку д’ нама вјеру оставио“ и тако даље, слично као у Летопису.⁵⁸ Писцу је ово било нарочито важно, па је у маргини црвеним мастилом скренуо на то пажњу читаоцу уобичајеном ознаком: *зри*.

Премда део Летописа о деспоту Ђурђу представља мали узорак за поређење с опширним Родословом, ипак се могу извести неки важни закључци. Оба састава су написана на основу *Хроника* Ђорђа Бранковића, словенског превода Мавра Орбина, усменог предања и ауторовог слободног приповедања. Број писаних извора у Летопису је веома сужен у односу на Родослов, јер овде писцу нису били од користи Теодосије, архиепископ Данило, Григорије Цамблак и дела која се односе на раније време; важније је, међутим, што је једно раздобље из историје о деспоту Ђурђу и у Родослову и у Летопису састављено према истој литератури. Однос писца према њој је једнак: бирају се истргнути делови текста и склапају у нову целину, преиначавају се и произвољно тумаче. Зависно од верске, родољубне или литерарне потребе измишљају се чињенице и ситуације, као она о добијању Београда од Мађара. Белешка о деспоту Ђурђу у Летопису не представља извод из Родослова, али открива истог писца оба састава.

Подсећамо да је средишња личност Родослова краљ Драгутин, о коме се сигурно много причало око Новог Пазара и чије је мошти писац видео у Ђурђевим Ступовима 1745. године. Показали смо да писац Родослова најпоузданије пише о средњовековним споменицима у Старом Расу и само по изузетку и о оним удаљенијим од њега. И писац Летописа даје нове или измишљене податке о Петровој цркви и Студеници. Пошто знамо да је Летопис преписао, понешто у њему дописивао и белешку о деспоту Ђурђу саставио новопазарски

⁵⁷ Радојчић 1931, 41; Пеђеп 1976, 113.

⁵⁸ Караџић 1845, 531, нап. 54; Спремић 1994, 338–339; Максимовић 2014, 152.

протопоп Стефан Марковић, у њему би требало видети писца и Летописа и Родослова.

О овом протопрезвитеру знамо веома мало, малтене једино оно што је о себи записао у Зборнику БМС 77, који је преписивао 1750–1751. године у Карловцима, Шапцу и Новом Пазару.⁵⁹ Живео је у овом граду, свакако у близини рашког митрополита, и одржавао је везе с Пећком патријаршијом, о чему у Зборнику сведочи проповед пећког протосинђела Партенија. Знамо да се бавио и повезивањем књига: 1749. године је препевезао једну дечанску Острошку библију и на њој прецртао насловну страну са другог, боље очуваног примерка,⁶⁰ што значи да је знао и да црта.

Могло би бити од значаја то што се у поменутом Зборнику једном потписао као протопрезвитеръ новопазарскѣи ефимеріе (БМС 77, л. 49а). Некад високо звање ефимерија на дворовима пећких патријараха и карловачких митрополита, било је у време Арсенија IV знатно деградирано – тада је ефимерије био подређен протосинђелу и дужност му је првенствено била свештеничка.⁶¹ Стефан Марковић је могао бити ефимерије на двору рашког митрополита у Новом Пазару, али није искључено да је ту титулу стекао поред патријарха Арсенија IV у Пећи пре 1738. године и да ју је касније, као почасну, повремено наводио поред свог имена.

Звање ефимерија уз име Стефана Марковића дозвољава нам да у њему препознамо егзарха и ефимерија Стефана са графике *Манасѣири Сѣуденица* из 1733. године. До сада су позната само два веома оштећена отиска с првобитне бакрорезне плоче, оба у цркви у Никољцу код Бијелог Поља. Ирени Зарић је пошло за руком да прочита део ктиторског натписа и изнад њега на бордури име Стефана, егзарха архиепископског и ефимерија сенског: ...шикѣ стѣфанѣ ѣгзархѣ архіеп: и ефимеріи сѣнскіе.⁶² Њено је читање тачно, осим последње речи коју би

⁵⁹ Епитом Дионисија Новаковића је преписивао у пролеће 1750. у Карловцима, а Поученије светитељско 1751. у Шапцу. Похвалу и приветствије светом Јовану Златоустом је писао у Новом Пазару, јер у њој помиње пазарску младеж која кличе своје архијереју (БМС 77, л. 93б).

⁶⁰ Тодић – Чанак-Медић 2005, 102.

⁶¹ Руварац 1907а, 504. О звању ефимерија у српској цркви најпотпуније пише Тимотијевић 2001–2002, 327–330.

⁶² Зарић 2009, 221.

требало читати пѣкскі.⁶³ Зна се да је Пећка патријаршија у административном систему имала егзархе још од средњег века, а ефимеријусе вероватно од првих деценија XVIII столећа. Једини егзарх и ефимерије пећки с именом Стефан познат је са бакрореза Студенице из 1733, а једини ефимерије с тим именом је протопрезвитер Стефан Марковић из 1750. године. Стога није искључено да се ради о истом човеку, блиском патријарху Арсенију IV, који се није с њим повукао у Аустрију 1739, него је остао у Новом Пазару, где је био прота. Не зна се колико је остао на том положају; повукао се или умро пре 1763. године, откад се појављује други новопазарски протопоп, Андреј Николајев или Николајевић.⁶⁴

Ако је егзарх и ефимерије Стефан са студеничке графике исто лице с будућим протопрезвитером Стефаном Марковићем из Новог Пазара, лакше ћемо разумети како је писац Родослова тако добро познавао не само новопазарску околину, Метохију и Косово, него и удаљене манастире Ресаву, Каленић и Ломницу. Као егзарх и патријархов изасланик задужен за надгледање црквеног поретка, свештеника и храмова,⁶⁵ он је сигурно много путовао по епархијама Патријаршије и добро упознао њене цркве и манастире, о којима је понешто веродостојно касније унео у Родослов. Нека места је могао видети у Срему и Бачкој или слушати о њима током бар једног посведоченог боравка у Карловцима. Старе српске писце, или изводе из њихових дела, могао је читати у Пећи, Дечанима и Студеници, затим *Славеносрпске хронике* грофа Ђорђа Бранковића такође у Студеници, где их је 1748. преписивао архимандрит Константин, а примерак Мавра Орбина у преводу Саве Владисављевића могао је и сам да поседује. Вероватно је тако долазио и до руских штампаних проповеди, Требника Петра Могиле и осталих текстова које је преписивао у свој Зборник.

На данашњем ступњу истражености Родослова не може се знати да ли га је Стефан Марковић писао самоиницијативно или по нечијој

⁶³ У ортографији је једино необична употреба јата уместо слова е које се уобичајено користи у речи пећки, мада има примера, истина ретких, њеног писања са јатом; вид. на пример, ССЗН, бр. 5787 (7778), 6218, 6358; Стојановић 1927, 109; Синдик 2011, 454. Захваљујем др Светлани Пејић на снимцима бакрореза из Никољца који су ми помогли да проверим натписе на њима.

⁶⁴ Рајић 1795, 446.

⁶⁵ О дужностима егзарха у Карловачкој митрополији око 1730. године Руварац 1907б, 453–454; о звању егзарха у српској цркви Грујић 1925, 642–643.

наруџбини. Како ни у једном препису Родослова нема података о томе, као што нема ни имена писца, вероватно их није било ни у протографу. Никола Радојчић је доказивао да је Родослов написан око средине XVIII века, што се може прихватити као тачно: настао је после 1749, јер се та година последња помиње у првобитном тексту, а према нашем истраживању пре 1763. године. Будући да је сличан текст о Ђурђу Бранковићу у Летопису написан 1751, а он није извод из Родослова него је вероватно састав истог писца, претпостављамо да су оба настала у блиско време, можда у доба Атанасија II Гавриловића (1747–1752), једног од последњих патријараха Срба на пећком трону.

Својевремено је Иларион Руварац овај Родослов називао Студенички, Пећки, Дечански и Трношки;⁶⁶ ако је наша претпоставка тачна, могли бисмо га, по месту настанка, звати Новопазарски или по писцу Стефанов или Марковићев. Међутим, мислимо да треба задржати назив *Трношки родослов*, без обзира на то што је он најмање исправан, јер се већ усталио у науци. Историчари су одавно престали да се њиме занимају пошто у њему нема нових извора. Историчари уметности могу у њему наћи још понешто корисно за себе, док историчари књижевности тек треба да му посвете одговарајућу пажњу. Родослов највише и припада њима – то је приповедна историја или историјска приповест у којој се мешају збиља и фикција, чија је композиција пажљиво грађена, са лепим драмским заплетима и обртима, у којој су узбудљиво приказани многи ликови и догађаји. Уверени смо да савремени књижевноисторијски приступи могу у новој светлости да сагледају и боље оцене ово занимљиво и неправедно занемарено штиво српске литературе XVIII века.

⁶⁶ Руварац 1887, 242.

WHO IS THE WRITER OF THE TRONOŠA GENEALOGY?

BRANISLAV TODIĆ

The Tronoša Genealogy is one of the youngest Serbian genealogies, written around the middle of the 18th century, and named after the first published copy from 1791. Its writer still remains unknown, although it has been suggested that several persons could have written it. The writer of *the Genealogy* can primarily be sought on the basis of the content of the text. He used not only quite an extensive literature and folk tradition but also what he knew or saw himself. Most of such authentic information relates to churches and monasteries in the area of Stari Ras (St. Peter's Church in Novi Pazar, St. George's Pillars, Sopoćani and Studenica), in Metohija and Kosovo (Peć, Dečani and Gračanica) and slightly more distant monasteries (Kalenić, Resava, Lomnica). He learnt about the other monasteries second-hand and he could have read or listened about them. This means that *the Genealogy* was written on the territory of the Patriarchate of Peć, not in Srem, as is assumed.

A possibility to recognize the writer of *the Genealogy* opened up ten years ago when the Journal No. 77 of the Library of Matica Srpska in Novi Sad was published. It was written by the Protopresbyter Stefan Marković from Novi Pazar in the years 1750–1751. It also contains a yearbook that Stefan Marković had copied from an older manuscript template and entered his amendments into it, of which the most extensive note is the one about the Despot Đurađ Branković. There is a great similarity between this and *the Tronoša Genealogy*, reflected in the way of storytelling, the sentence structure and particular terms. The analysis shows that both texts were written on the basis of *the Slavo-Serbian Chronicles* of the Count Đorđe Branković, the Slavic translation of Mauro Orbini's book, oral tradition and the writer's free narrative. The note about the Despot Đurađ in the Yearbook does not present an excerpt from *the Genealogy* but it does reveal the same writer of both texts.

Very little is known about the Protopresbyter Stefan Marković. It is assumed here that he had previously been an exarch and ephemerius at the court of Peć Patriarch Arsenije IV. If this assumption is correct, it is easier to understand how the writer of *the Genealogy* was so well acquainted not only with the surroundings of Novi Pazar, Kosovo and Metohija, but also with some distant monasteries. It is known that he stayed in Sremski Karlovci, which may explain his knowledge of Srem.

The Genealogy presents a narrative history or a historical narrative, and it should not be studied as a historical work, but primarily as an interesting and unjustly neglected read of the 18th century Serbian literature.

Keywords: Serbia, the eighteenth century, history, literature, the Tronoša Genealogy, Protopresbyter Stefan Marković

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

АСАНУ 34: Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Стара збирка, бр. 34.

БМС 77: Библиотека Матице српске у Новом Саду, Зборник РР I 77 – 435246

Бранковић 2008: Ђ. Бранковић, *Хронике славеносрпске*, приредила А. Кречмер (Критичка издања српских писаца, књ. VII), Београд 2008.

Бранковић 2011: Ђ. Бранковић, *Хронике славеносрпске*, приредила А. Кречмер (Критичка издања српских писаца, књ. VIII), Београд 2011.

Житие 1983: *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, Софија 1983.

Јулинац 1765: *Крајкоје введеније в истѳорију ѿроисхожденија славено-сербскаѳо народа... сочинено и из разних авѳоров ноѳами изјаснено Павлом Јулинцем*, 1765.

Караѳић 1845: *Српске народне ѿјесме, скуѳио их и на свиѳеѳи изѳао Вук Сѳеѳ. Караѳић, књѳа друѳа у којој су ѿјесме јуначке најсѳарије*, Беч, 1845.

Милојевић 1872: М. С. Милојевић, *Оѳиѳи лисѳи*, Гласник СУД XXXV (1872) 1–103.

Орбин – Владисављевић 1722: *Книга Истѳориоѳраѳија початѳија имене, славы и разширенија народа славѳанскаѳо и их царей и владетелей под многими именами и со многими царствѳијами, королевствѳама и провинцијама, создана из многих книг истѳорических чрез господина Мавроурбина архимандрѳита раѳужскоѳо, Санкт Петербург 1722.*

Пећ 110: манастир Пећка патријаршија, рукопис бр. 110.

Рајић 1795: (Ј. Рајић), *Прибављеније содрѳажитеје важнаја писменаја доказательства к изјасненију истѳорији славенских народѳо*, (Беч) 1795.

Ристић 1864: С. Ристић, *Дечански сѳоменици*, Београд 1864.

Богдановић и др. 2011: Д. Богдановић, Љ. Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљеѳ, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић, *Оѳис рукоѳиса манасѳиѳа Високи Дечани*. Прир. Н. Р. Синдик, Београд 2011.

Срећковић 1867: П. Срећковић, *Истѳорија царей сербских и ѿлемену и лози и ѿреклу оѳи када се беше ѿвела и оконча се*, Гласник СУД IV (1867) 226–276.

ССЗН: *Сѳари српски зайиси и најѳиѳиси*, скупио их и средио Љ. Стојановић, књ. III–V, Београд – Сремски Карловци 1905, 1923, 1925.

Стојановић 1927: Љ. Стојановић, *Сѳари српски родослови и леѳѳоѳиси*, Сремски Карловци 1927.

Троношац 2008: Јосиф Троношац, *Троношки родослов*, превео Д. Протић, Шабац 2008.

Шафарик 1853: Ј. Шафарик, *Српски летиописац из почетка XVI столећа*, Гласник ДСС V (1853) 15–112.

ЛИТЕРАТУРА

Бањац 2013: Ј. Бањац, *Манастир Ковил*, Нови Сад 2013.

Благојевић 2006: М. Благојевић, *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*, Манастир Морача – зборник радова, Београд 2006, 33–44.

Гергова 2007: И. Гергова, *Култът към св. крал Милутин „Софийски“ в България*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска 2007, 249–265.

Гильфердинг 1873: *Собрание сочинений А. Гильфердинга, том третий, Босния, Герцеговина и Старая Сербия*, Санкт Петербург 1873.

Грбић 2011: Д. Грбић, *Константиин Студенички*, Српски биографски речник, књ. 5, Нови Сад 2011, 201.

Грујић 1925: R. Grujić, *Egzarh*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. I, Zagreb 1925, 642–643.

Ђурић 1965: В. Ј. Ђурић, *Сојоћани*, Београд 1965.

Ђурић 1974: В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974.

Ђурић 1985: С. Ђурић, *Љубосиња. Црква Усиња Бојородичиној*, Београд 1985.

Зарић 2009: И. Зарић, *Ризница икона цркве Светиој Николе у Никољцу*, Милешевски записи 8 (2009) 211–223.

Историја Црне Горе 1970: *Историја Црне Горе*, II–1, Титоград 1970.

Јерковић 2006: *Ђирилске рукописне књије Библиотеке Мајнице српске*, књ. XI. *Зборници* (ред. В. Јерковић), Нови Сад 2006.

Јовановић 1986: Т. Јовановић, *Књија с којом су студенички монаси путовали у Русију 1758–59. године*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 241–246.

Кандић 2013: О. Кандић, *Први итуман манастира Сојоћани*, Саопштења XLV (2013) 49–53.

Максимовић 2014: М. Максимовић, *Однос десјоџа Ђурђа Бранковића и Јаноша Хуњадија у српским еписким њесмама*, Fiatal Szlavisták Budapesti Halmazközi Konferenciája III, Budapest 2014, 150–155.

Мандић 1975: С. Мандић, *Древник. Зайиси конзервајора*, Београд 1975.

Марковић 1969: О. Марковић, *Прилој ироучавању архийектиуре манастира Сојоћана*, Саопштења VIII (1969) 93–98.

- Мјур Макензијева – Ирбијева 1868: Г. Мјур Макензијева и А. П. Ирбијева, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд 1868.
- Нешковић 1984: Ј. Нешковић, *Ђурђеви Свјудови у Шаром Расу*, Краљево 1984.
- Нешковић – Николић 1987: Ј. Нешковић – Р. Николић, *Петрова црква код Новог Пазара*, Београд 1987.
- Новаковић 1878: С. Новаковић, *Народна предања о боју косовском*, Starine JAZU X (1878) 176–200.
- Окиљ 2015: М. Окиљ, *Манастир Завала*, Бања Лука 2015.
- Павловић 1965: Л. Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965.
- Петковић 1986: С. Петковић, *Манастир Свјуденица и Русија у XVII и XVIII веку*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 231–240.
- Поповић 1988: Д. Поповић, *Надгробни споменици у Свјуденици*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, Београд 1988, 491–502.
- Поповић 1989: М. Поповић, *Ушврћења Моравске Србије*, Свети кнез Лазар, Београд 1989, 71–87.
- Поповић 1992: Д. Поповић, *Српски владарски род у средњем веку*, Београд 1992.
- Поповић 1994: С. Поповић, *Крст у крују. Архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994.
- Поповић 2006: Д. Поповић, *Под окриљем светости. Кули светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006.
- Поповић – Тодић – Војводић 2011: Д. Поповић – Б. Тодић – Д. Војводић, *Дечанска црква. Скици и келије манастира Дечана*, Београд 2011.
- Поповић 2015: М. Поповић, *Манастир Свјуденица – археолошка открића*, Београд 2015.
- Радојчић 1931: Н. Радојчић, *О Троношком родослову*, Београд, 1931.
- Ређеп 1976: Ј. Ређеп, *Прича о боју косовском*, Зрењанин 1976.
- Руварац 1887: И. Руварац, *О кнезу Лазару*, Нови Сад 1887.
- Руварац 1888: И. Руварац, *Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи*, Годишњица Николе Чупића X (1888) 1–9.
- Руварац 1907а: Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време митрополијата Мојсеја Петровића*, Српски Сион XVII (1907) 417–421.
- Руварац 1907б: Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време патријарховања Арсенија Јовановића Шакабенте*, Српски Сион XVII (1907) 504.
- Синдик 1988: Н. Р. Синдик, *Библиотека*, Благо манастира Студенице, Београд 1988, 171–222.

Спремић 1994: М. Спремић, *Десјоћ Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

Стевовић 2006: И. Стевовић, *Каленић. Бојородичина црква у архитектури њоноизанџијској свеџа*, Београд 2006.

Тимотијевић 2001–2002: М. Тимотијевић, *Бојородица Бездинска и верско-џолиџички џројрам џаџијарха Арсенија IV Јовановића*, *Balkanica XXXII–XXXIII* (2001–2002) 311–344.

Тодић 1995: Б. Тодић, *Манасџир Ресава*, Београд, 1995.

Тодић – Чанак-Медић 2005: Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манасџир Дечани*, Београд 2005.

Тодић 2006–2007: Б. Тодић, *Сојоћани и Градац. Узајамноџ фунерарноџ џројрама две цркве*, *Зограф* 31 (2006–2007) 59–76.

Тодић 2010: Б. Тодић, *Радови о срџској умејноџи и умејноцима XVIII века џо архивским и друџим изворима*, Нови Сад 2010.

Удовички 1970: И. Удовички, *Прича о доју косовском у будимџеџанском рукоџису*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик XVIII–1* (1970) 18–53.

Цветковић 1997: Б. Цветковић, *Герасимов зајис и кџиџијори Каленића*, *Саопштења XXIX* (1997) 107–122.

Шево 1999: Љ. Шево, *Манасџир Ломница*, Београд 1999.

Шкорић 2006: К. Шкорић, *Фонејске и морфолошке одлике Лейојиса у рукоџисном Зборнику из 1750/51. џодине*, *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. XI. Зборници, Нови Сад 2006, 131–146.

Шупут 1991: М. Шупут, *Сџоменџи срџској црквеној џрадиџельсџтва, XVI–XVII век*, Београд 1991.

ОБРАСЦИ ЗА ПИСАЊЕ ПИСАМА ЦРКВЕНИМ
И СВЕТОВНИМ ВЕЛИКОДОСТОЈНИЦИМА У МОЛАБНИКУ
СОФРОНИЈА СТУДЕНИЧАНИНА (РС 394)

Љиљана И. Пузовић*

Апстракт: У Збирци рукописних књига Народне библиотеке Србије под сигнатуром РС 394 чува се *Молабник* Софронија Студеничанина из 1800. године. У њему се, поред разноврсних састава, налазе обрасци писама за писанију истакнутим црквеним и световним великодостојницима, чија је анализа предмет овог рада. Обрасци писама се стављају у историјски контекст, имајући на уму њихов значај као историјских извора за проучавање црквеног живота у нашим крајевима под османском влашћу.

Кључне речи: манастир Студеница, Софроније Студеничанин, епистографија, *писанија*, милостиња, обрасци за писање писама, рукописна књига

Од периода конфискације имовине цркава и манастира у доба султана Селима II (1566–1574) па све до стварања нововековне српске државе, милостиња добијена од верника путем прикупљања добровољних прилога у такозваним *писанијама* представљала је главни извор прихода српских цркава и манастира и омогућавала њихов опстанак.¹ Нарочито су велики манастири, задужбине српских средњовековних владара, наилазили на разумевање и позитиван одзив у прикупљању помоћи, како код световних, тако и код духовних старешина. Брига за њихов опстанак била је уткана у свест народа и његових првака као симбол борбе за опстанак целог српског народа до тренутка ослобођења.

* Љиљана И. Пузовић, Одељење за археологију, Народна библиотека Србије, Београд, ljljana.puzovic@nb.rs

¹ О конфискацији црквене имовине детаљније: Ђурђевић 1958, 241–247; Фотић 1996, 45; Фотић 2000, 49. На значај писаније за опстанак манастира за време османске владавине указивали су следећи истраживачи: Веселиновић 1909, 155–157; Трифуновић 1981, 161; Грујић 1993, 206; Фотић 2000, 221–231; Дабић 2001, 57; Пузовић 2012а, 241–267; Пузовић 2012б, 145–153.

Полазак у писанију подразумевао је одређену врсту припреме која је имала више фаза. Најпре су игумани слали *ѿросиѿшељне листѿове*² надлежним архијерејима ради дозволе за прикупљање милостиње у њиховим епархијама, као и истакнутим световним првацима ради подршке и препоруке код верника. Епископи су најчешће одговарали такозваним *ѿрейѿоручиѿшељним ѿисмима*³ којима су позивали вернике да дају милостињу. Ова писма често су се налазила на почетку књиге у коју су уписивана имена приложника, служећи с једне стране као доказ да се милостиња прикупља по благослову надлежног архијереја, а са друге као позив на дарежљивост.⁴ На крају, тражиле би се и дозволе од османских власти ради сигурности и безбедности путовања.⁵

Писмима за *ѿисанију*, њиховим сачуваним обрасцима или концептима, у науци је посвећена одређена пажња, јер представљају веома важне изворе за проучавање црквеног, али и уопште друштвеног и привредног живота српског народа под страном, првенствено, османском влашћу.⁶ Овај рад би могао да буде и мали прилог проучавању старих српских епистолара.⁷

У Збирци рукописних књига Народне библиотеке Србије, под сигнатуром Рс 394, чува се рукописна књига названа *Моладник* Софронија Студеничанина, написана 1800. године, на 83 листа папира, димензија 158 × 118 мм.⁸ На полеђини првог листа и на крају књиге јеромонах Софроније Студеничанин је записао своје име.⁹ Књига је откупљена 1956. године од Радмиле Петровић.¹⁰ Ситним

² Трифуновић 1981, 161.

³ Шаkota 1984, 423–424; Дабић 2001, 57; Фотић 2000, 221.

⁴ Грујић 1993, 206; Дабић 2001, 57; Трифуновић 1990, 264–272; Трифуновић 1981, 161; Фотић 2000, 221.

⁵ Шаkota 1984, 423–424; Фотић 2000, 221–231.

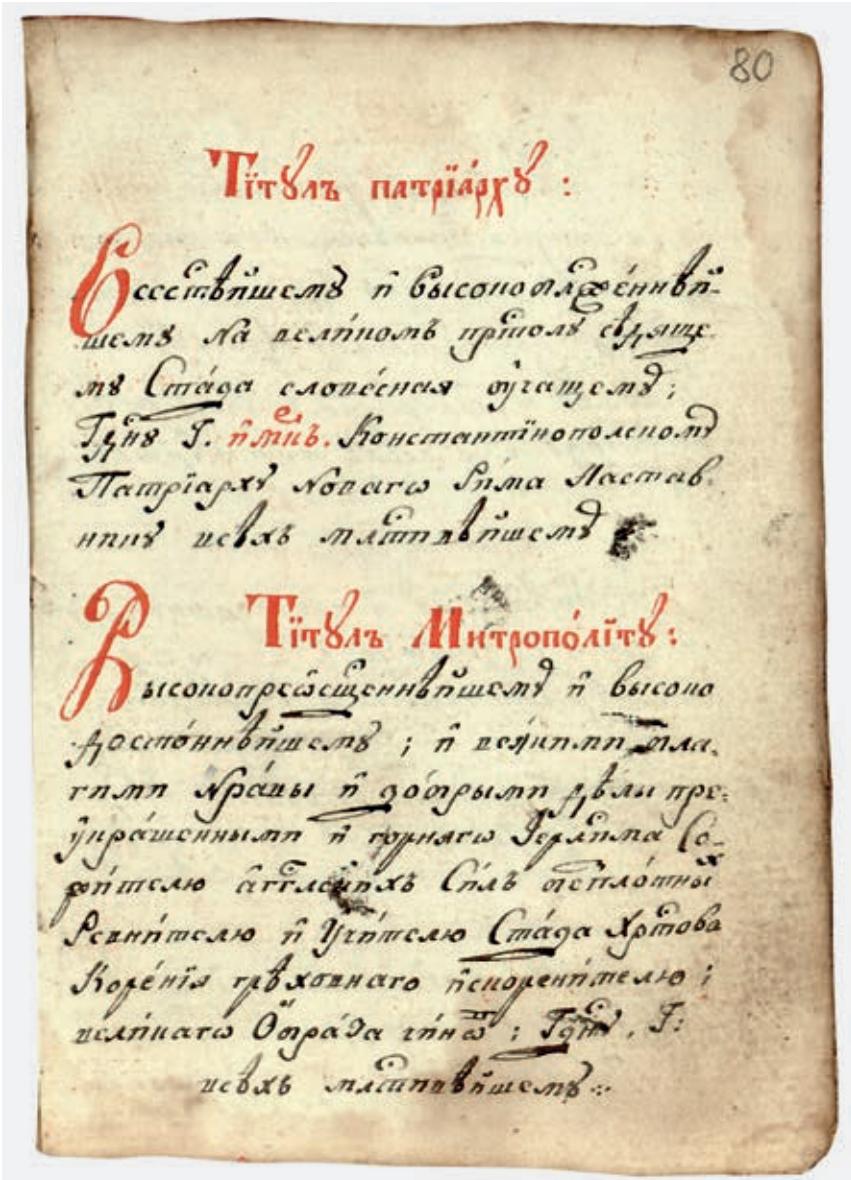
⁶ Најзначајнији радови посвећени овој тематици су: Каптерев 1891, 461–576; Димитријевић 1900, 59–84; Димитријевић 1922а; Димитријевић 1922б, 20–31; Грујић 1913 а, 105–144; Грујић 1913 б, 95–104; Грујић 1913 в, 43–69; Грујић 1931, 13–34; Радојичић, 1958, 159–177; Трифуновић 1981, 161–165; Трифуновић 1988, 30–44; Јовановић 2001, 243–244; Јелесијевић 2011, 53–73; Пузовић 2012б, 145–153.

⁷ О епистоларима и посланицама детаљно: Трифуновић 1990, 44–46, 264–272.

⁸ Детаљан археографски опис *Моладника* Софронија Студеничанина приредиле су Штавланин, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986, 230–231.

⁹ Исти писар писао је и Рс 428 из Збирке рукописних књига Народне библиотеке Србије, али се у књизи није потписао. Уп: Штавланин, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986, 253, 267–270.

¹⁰ Штавланин, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986, 256.

Сл. 1. Молебник Софронія Студеничанина из 1800. године, Рс 394, л. 80а

Сл. 2. Моладник Софронија Студеничанина из 1800. године, Рс 394, л. 80б–81а

типографским полууставом Моладник је исписан до л. 79, а од л. 80 до л. 82 коришћен је брзопис. Језик рукописа је рускословенски, са елементима српских говорних облика и речи, посебно на л. 80–82. Према садржини књига је моладник специфичног састава, који садржи тропаре и кондаке на господње празнике, разне молитве, чинове за оболеле и друге садржаје.¹¹ Посебно је значајно што садржи тропаре и кондаке српским светитељима, редом: Симону (Стефану) Првовенчаном, Стефану Штиљановићу, деспоту Стевану Бранковићу, Арсенију Сремцу, краљу Милутину, Стефану Дечанском, цару Урошу, деспоту Јовану Бранковићу, Светом Сави, архиепископу Максиму Бранковићу, Симеону Мироточивом, кнезу Лазару и деспотици Ангелини.¹²

Предмет овог рада су садржина и историјски контекст настанка образаца писама за писанију која се налазе на л. 80–82. Јеромонах

¹¹ Штављанин, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986, 253.

¹² Синдик 1988, 219.

Софроније је забележио како се треба обраћати цариградском (константинопољском) патријарху¹³ црквеним великодостојницима у рангу митрополита, затим свом надлежном архијереју, рашко-призренском митрополиту, кога он назива архиепископом.¹⁴ Поред високих црквених чинова јеромонах Софроније записује како се треба обратити и нижим црквеним чиновима – јеромонасима, свештеницима и јерођаконима. Дужну пажњу посвећује и световним првацима – господарима, ктиторима и члановима руфетâ, у овом случају ћурчијског, који би својим прилозима могли да помогну манастир. На крају се налази препис писма некој личности која је и уписала као прилог одређену количину соли ради вечног спомена, и обећала да ће је дати, па је Студеничани опомињу да обећање испуни и робу пошаље по њиховом кирицији. Софроније Студеничанин посебну пажњу поклања начину ословљавања адресата, односно особе којој се упућује писмо, истичући правилно изражавање његове титуле у овој врсти писмене кореспонденције.¹⁵ У прилогу рада доноси се текст поменутих образаца писама.

Време настанка *Моладника* везано је за велико страдање манастира у последњем рату Хабзбуршке монархије и Османског царства (1789–1791) и обнову која је уследила у наредној деценији. Наиме, почетком јануара 1790. аустријски генерал Михаљевић заузео је Студеницу, да би је већ 7. јануара 1791. године поново заузели и спалили османски одреди. У страху од освете, архимандрит Василије Радосављевић (1764–1790) био је принуђен да мошти Светог Краља Стефана Првовенчаног

¹³ Укидањем Српске патријаршије са седиштем у Пећи, Студеница, која се налазила у Рашкој митрополији, припала је Цариградској патријаршији. Крајем 18. и почетком 19. века на челу Цариградске патријаршије налазили су се следећи патријарси: Неофит VII (1789–1794, 1798–1801); Герасим III (1794–1797); Григорије V (1797–1798, 1806–1808, 1818–1821); Калиник IV (1801–1808, 1808–1809). Уп: Поповић 2009, 28.

¹⁴ У време настанка *Моладника* рашко-призренски митрополит био је Јоаникије (Јанићије). Рођен је 1731. у Тулежу код Аранђеловца. Био је рашки митрополит од 1783. до 1808. године, као и први рашко-призренски и скендеријски митрополит (од 1808. до 1818. године). Умро је 1818. године у Призрену. Наследио га је дечански архимандрит Захарије (1819–1830) Уп: Радосављевић 2011, 658, 662, 670. Види и Вуковић 1996, 234; СРБ 2006, 656.

¹⁵ Систематски преглед титула и потписа наших црквених великодостојника урадио је Миодраг Југовић (Југовић 1934, 253–272), а Радослав М. Грујић посебно је обрадио питање титулатуре карловачких митрополита (Грујић 1931, 14–21).

склони у Београд, а затим у манастир Војловицу код Панчева. По завршетку ратних операција монасима је допуштено да се врате, након што су 5. фебруара 1792. године за то добили дозволу од Ибрахим паше. Међутим, живот у манастиру био је готово немогућ, због обима разарања: црквени кров је био уништен у пожару, као и монашке келије, док су одбрамбени манастирски зидови на више места били оштећени. Стога се убрзо приступило далекосежној акцији с циљем обнове манастира.¹⁶ Будући да је за обнову била потребна и посебна дозвола османских власти, јеромонах Теодосије је упућен у Цариград да покуша да је издејствује. Своју мисију успешно је завршио 3. маја 1798. године, добивши султанов ферман којим су дозвољени радови на поправци манастирских објеката. У међувремену су прикупљана материјална средства од верника на свим странама српског етничког простора. Главни покровитељ ових радова, тачније ктитор обновљене Студенице, био је Хаџи Јован Вуковић, трговац из Сарајева, са породицом. Радови су завршени у релативно кратком периоду, имајући на уму обим послова, почетком октобра 1799. године у време игумана Мартирија (1799–1801).¹⁷ Следеће године обновљени манастир посетио је надлежни архијереј, рашко-призренски митрополит Јоаникије Георгијевић и том приликом разгледао све оправке у манастирском комплексу.¹⁸

Судећи по обиму, сложености и разноврсности послова, обнова Студенице може се сматрати једним од највећих и најзахтевнијих грађевинских подухвата у предустаничкој Србији. Управо у то време, непосредно по завршеној обнови, настао је *Моладник* Софронија Студеничанина. И то са разлогом, јер су овакве књиге биле вишеструко корисне за монахе коју су стално били на путу, чешће у писанији, него у манастиру. Обрасци за писма с акцентом на део који се тицао правилног начина титулисања адресата, такође су с разлогом унети у књигу, јер су служили као модел за правилно састављање писама у времену кад је помоћ манастиру од адресата била више него потребна.¹⁹

¹⁶ Вујовић 1986, 80.

¹⁷ О обиму радова сведочи и бурунџија од 8. јула 1799. године, која се чува у ризници манастира Студенице, састављена као записник после детаљног прегледа грађевинских радова од стране представника османске власти. Уп: Вујовић 1986, 80–81; Младеновић 1986, 341.

¹⁸ Вујовић 1986, 80; Младеновић 1986, 341.

¹⁹ Редовна помоћ руских царева коју су добијали Студеничани од 1665. године, када им је цар Алексеј Михаиловић издао жаловану грамату којом им је дозвољено

Јеромонах Софроније је учествовао у обнови Студенице 1798/99. године, а и сам је ишао у писанију и сакупљао помоћ за свој манастир. Свој *Моладник* носио је у писанију у Соколску нахију о чему сведочи у запису на крају књиге: *Знатися кад пѣтова Соколскѣ нахию =1801 дѣла года.*

Ни следећи ратни период, Први српски устанак или Српска револуција (1804–1813), није заобишао Студеницу и јеромонаха Софронија. Манастир је најпре спаљен на Цвети, 26. марта 1806. године,²⁰ а потом похаран на крају устанка, 1813. године. У покушају да спречи да најдрагоценије рукописне књиге, писане на пергаменту, падну у руке Турцима, јеромонах Софроније је одлучио да их спали.²¹ Две године касније, 1815, обновио је испосницу Св. Саве изнад Студенице, а сведочанство о томе је оставио у запису.²²

Текст образаца писама биће објављен старословенским слогом уз задржавање графема из српскословенског и рускословенског језика (црквене и грађанске ћирилице) које је користио писар. Писање речи великим и малим словом, као и растављено и састављено писање и интерпункција, прилагођени су савременом правопису. Скраћенице под титлом су разрешене у обичним, облим заградама, а оне без титле стављене су у угласте заграде. Бројеви листова на којима се налази текст у књизи стављени су између две усправне црте.

да долазе у Русији по помоћ сваке пете године, није била довољна за ванредне трошкове, попут поменуте свеобухватне обнове манастирског комплекса. Чести ратови Хабзбурке монархије и Османског царства отежавали су одлазак монаха по помоћ у Русију током целог 18. века. Стога је одлазак у писанију још више добијао на значају. Чувени студенички игуман Константин умро је на једном таквом путовању у Сарајеву, 1799. године. Уп: Димитријевић 1922а, 142, 149; Петковић 1986, 232, 237; Вујовић 1986, 81.

²⁰ Дурковић–Јакшић 1986, 278.

²¹ Детаљна литература о овоме догађају у фусноти 32 рада Дурковић–Јакшић, 1986, 281.

²² Синдик 1988, 219.

ПРИЛОГ

Тѣтъль патрїархъ:

Весс(вя)тѣйшеѡмъ и высококел(а)женнѣйшеѡмъ на великоѡлѣ прес(с)толы сѣдѣше ѡмъ стада словесная оучашеѡмъ г(оспо)д(н)нѡмъ г(осподиннѡмъ) и мѣрекѣ[авѣ] константїнополскоѡмъ патрїархѡ Нокаго Рима наставникѡмъ всѣхъм(н)л(ос)тивѣйшеѡмъ.

Тѣтъль митрополїтѡ:

Высокопреос(вѣ)щеннѣйшеѡмъ и высокодостоннѣйшеѡмъ и великии благии нравы и добрыи дѣли преучашенныи и горняго Іер(вса)лима сожителю агг(е)лскихъ силъ безплотныхъ[ъ] ревнителю и учителю стада Хр(ис)това, коренїя грѣховнаго искоренителю великаго образа чинов[ъ] г(оспо)д(н)нѡмъ г(осподиннѡмъ) (празан простор оставѣен за име адресата) всѣхъм(н)л(ос)тивѣйшеѡмъ :-|80|

Тѣтъль архїеп(ис)к(о)пѡ:

Высокопреос(вя)щеннѣйшеѡмъ и высоко достоннѣйшеѡмъ г(оспо)д(н)нѡмъ г(осподиннѡмъ) (празан простор оставѣен за име адресата) м(н)л(ос)тїе в(о)жїею православноѡмъ архїеп(ис)к(о)пѡ: Рашкоѡмъ и Призренскоѡмъ[с], намъ же о(тѣ)цѡмъ и благодѣтелю всѣхъм(н)л(ос)тивѣйшеѡмъ[с]:-

Тѣтъль іеромонахъ:

Прес(с)тнѣйшеѡмъ и преподобнѣйшеѡмъ[с] и оумла бодростїю свѣтлосїяшеѡмъ[с] и хитрости всяческїя и в(о)ж(ас)твеннїя шѡбчєсноѡмъ носящеѡмъ образъ іасно шѡблїстатєлныхъ хєрвїмъ и сєрафїмъ г(осподиннѡмъ) іеромонахѡмъ (празан простор оставѣен за име адресата) всѣхълюбєзнѣйшеѡмъ[с]:-

Тѣтъль с(вя)щенникъ:

Бл(а)гоговѣйноѡмъ и во Хр(ис)та Б(о)га возлюбленноѡмъ и изрядноѡмъ с(вя)щенникъ и накорднителю (празан простор оставѣен за име адресата) радовати сє на многая лѣта:-|80|

Тѣтъль іеродїаконъ:

Ч(ес)тнѣйшеѡмъ и любєзнѣйшеѡмъ[с] ѡ Хр(ис)тѣ слѡжителю м(а)настыря (празан простор оставѣен за име манастира) іеродїаконѡмъ кир[ъ](празан простор оставѣен за име адресата) ѡ Г(оспо)дѣ радоватїся многолѣтно.

Тѣтъль г(осс)дарю:

Бл(а)городноѡмъ и высокопочтєноѡмъ и нзбранноѡмъ г(осс)дарю киръ (празан простор оставѣен за име адресата) радоватїся на многая лѣта :-

Тѣтъль г(осс)дарю ктиторѡ.

Бл(а)гочестивоу и хр(нс)тољубивоу и во Хр(нс)та Б(о)га бл(а)говѣрноу и избранноу ктиторю и содѣлователю и б(о)жїю любителю и неизреченноу славы рачителю и сего с(вя)таго м(а)н(а)стыря оукрастителю г(осв)дару кр[ъ](празан простор оставьен за име адресата) радоватися на многая лѣта-:|81|

Рѣшетомъ:

Бл(а)городнымъ(ъ) и во Хр(нс)та Б(о)га возлюбленнымъ г(осв)даромъ и рѣшетомъ(ъ) кр[ъ]тїйскимъ радоватися :-

По сых[ъ] бл(а)городїе ваше молитвующе о(тѣ)чески поздравляемо и молимо Г(оспо)да Б(о)га и с(вя)тыхъ сербскихъ[ъ] прос(вѣ)тителей о вашемъ радостномъ здравїи и д(с)шевномъ сп(асе)нїи. Я нанпаче по вашемъ бл(а)говленїю: Како сте своя ч(ь)стная имена оу окой с(вя)той оцителїи написал, еже непрестанно сподиятися, того ради шилѣмо наши кирїїи, к вашей м(н)л(о)сти по ради оно уреченно соли о(тѣ) вашего б(о)годаннаго идѣнїя что сте се подписали ради вѣчнаго спомена, молимо ваше хр(нс)тољубїе да имате |81| послати и тако да имате бл(а)гословенїе о(тѣ) Г(оспо)да Б(о)га и с(вя)тыхъ[ъ] сербскихъ[ъ] прос(вѣ)тителей. Аминъ.

Оу м(а)н(а)стыр(с) Ствденци, м(ѣ)с(я)ца августа 20-го 1800. Смиренно усердствующїй Софронїй Иеродонахъ Ствденчанинъ |82|

FORMS FOR WRITING LETTERS TO ECCLESIASTICAL AND SECULAR
DIGNITARIES IN SOFRONIJE STUDENIČANIN'S *MOLABNIK*
(PRAYER BOOK) (RS 394)

LJILJANA I. PUZOVIĆ

The article is analysing the forms for writing letters that are contained in *Molabnik* (Prayer Book) of Sofronije Studeničanin, created around 1800 in Serbian Orthodox Monastery of Studenica. The book is now kept in the Collection of Manuscripts of the National Library of Serbia, under the signature RS 394. It is written in Old Church Slavonic and Cyrillic script. Its composition is very diverse and among various segments it contains several forms for writing letters to prominent church and secular dignitaries. By their structure and contents, the analysed forms follow the rules of the composition customary to Serbian Epistolography of that time. The authors of forms were paying special attention to salutations and proper addressing of styles and titles of various ecclesiastical and secular dignitaries who were expected to financially support the Monastery with charitable contributions (*pisaniya*). In this article, the analysed forms were also placed in historical context with bearing in mind their importance as historical sources for the study of church life in Serbian regions under Ottoman rule.

Keywords: Studenica monastery, Sofronije Studeničanin, epistolography, charity, forms of writing letters, manuscript

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић 1909:** М. В. Веселиновић, *Српске калуђерице*, Глас СКА 80 (1909) 155–256.
- Вујовић 1986:** Б. Вујовић, *Умешности обновљене Србије 1791–1848*, Београд 1986, 81.
- Вуковић 1996:** С. Вуковић, *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996.
- Грујић 1913а:** Р. Грујић, *Писма њећских њаџиријараха из другој и трећеј деценија XVIII века*, Споменик СКА 51 (1913) 105–144.
- Грујић 1913б:** Р. Грујић, *Прилози за историју одношаја карловачких митрополија и епископа са Исоком и Свейом Гором*, Споменик СКА 51 (1913) 95–104.
- Грујић 1913в:** Р. Грујић, *Одношаји свейојорских и других манастира са митрополијама карловачким*, Споменик СКА 51 (1913) 43–69.
- Грујић 1931:** Р. Грујић, *Пећи њаџијарски и карловачки митрополији у XVIII веку*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 4 (1931) 13–34.
- Грујић 1993:** Р. Грујић, *Азбучник Српске ѡрвославне цркве : ѡ Рагославу Грујићу*, приредио С. Милеуснић, Београд 1993.
- Дабић 2001:** В. С. Дабић, *Прејиска Срба у Хабзбуршкој монархији (16–18. век)*, Писмо : зборник радова, Београд 2001, 39–70.
- Димитријевић 1900:** С. Димитријевић, *Прилози расѡрави „Одношаји њећских њаџиријараха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX*, Споменик СКА 38 (1900) 59–84.
- Димитријевић 1922а:** С. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке*, Споменик СКА 53, Сарајево 1922.
- Димитријевић 1922б:** С. Димитријевић, *Документи хилендарске архиве до XVIII века*, Споменик СКА 55 (1922) 20–31.
- Дурковић–Јакшић 1986:** Љ. Дурковић–Јакшић, *Обнављање Сѡуденице и ѡренос из Каленића моштију Свейој Краља Сѡефана Првовенчаној 1839. године*, Осам векова Студенице. Зборник радова, Београд 1986, 275–305.
- Ђурдев 1958:** В. Ђурдев, *„Prodaja crkava i manastira“ за време vlade Selima II*, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine 9 (1958) 241–247.
- Јелесијевић 2011:** С. Јелесијевић, *Повеља руској њаџиријарха Никона у Архиву Српске академије наука и умешности*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 77 (2011) 53–73.
- Јовановић 2001:** Т. Јовановић, *Књижевно дело њаџиријарха Пајсеја*, Београд 2001.

Југовић 1934: М. Југовић, *Титуле и појмици архиепископске и епископске српских*, Богословље IX/3 (1934) 253–272.

Каптерев 1891: Н. Ф. Каптерев, *Приезд в Москву за милостынею сербских иерархов разных кафедр и на: стоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий*, Прибавления к изданию Творений святых отцев в русском переводе, 48–2, Москва 1891, 461–576.

Младеновић 1986: Ј. Младеновић, *Студенички ијумани*, Осам векова Студенице. Зборник радова, Београд 1986, 387–345.

Петковић 1950: В. Р. Петковић, *Прејед црквених синодика кроз јовесницу српској народа*, Српска академија наука. Поседна издања. Књига CLVII. Одељење друштвених наука. Нова серија. Књ. 4, Београд 1950.

Петковић 1986: С. Петковић, *Манастир Студеница и Русија у XVII и XVIII веку*, Осам векова Студенице. Зборник радова, Београд 1986, 231–240.

Поповић 2009: Р. Поповић, *Православне јомесне цркве. Прошлости, садашњости, географија, историја*. Друго, допуњено издање, Београд 2009.

Пузовић 2012а: Љ. Пузовић, *Писанија монаха манастира Дечана у XVIII веку на примеру Ојшћеј листи (Дечани 154)*, Дечани у светлу археографских истраживања, Београд 2012, 241–267.

Пузовић 2012б: Љ. Пузовић, *Два дечанска писма за писанију из јрве јоловине XIX века*, Археографски прилози 34 (2012) 145–153.

Радојичић 1958: Ђ. Сп. Радојичић, *Из старе српске јодунавске књижевности и писмености*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 3 (1958) 159–177.

Радосављевић 2011: Н. В. Радосављевић, *Рашки, јризренски и рашко-јризренски митрополији 1766–1878*, Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија, Београд 2011.

Синдик 1988: Н. Синдик, *Католици*. Библиотека, Благо манастира Студенице, Београд 1988.

СРБ 2006: *Георгијевић, Јоаникије, Српски биографски речник 2*, Нови Сад 2006, 656 (С. Вуковић).

Трифуновић 1981: Трифуновић, *Светијорски образац за писма у Лешку земљу или Мал Ђу Русију*, Археографски прилози 3 (1981) 161–165.

Трифуновић 1988: Ђ. Трифуновић, *Српске јосланице шеснаестог века*, Крушевац 1988.

Трифуновић 1990: Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних јомова*, Београд 1990.²

Фотић 1996: А. Фотић, *Конфискација и јродаја манастира (цркава) у доба Селима II (јроблем црквених вакуфа)*, Balcanica 27 (1996) 45–77.

Фотић 2000: А.Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000.

Шакота 1984: М. Шакота, *Дечанска ризница*, Београд 1984.

Штављанин, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986: Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 1, Београд 1986.

СТАРЕ ШТАМПАНЕ КЊИГЕ ИЗ ПРВОБИТНОГ ФОНДА
НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ У БЕОГРАДУ

МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ*

Апстракт: Првобитна збирка старих штампаних књига Народне библиотеке страдала је током немачког бомбардовања Београда 6. и 7. априла 1941. године. Бројала је више од 230 библиотечких јединица, а поред српскословенских ћирилских књига, које су чиниле њену окосницу, обухватала је и влашка, руска и украјинска издања из XVII и XVIII столећа. У раду је, након прегледа развоја збирке старих штампаних књига, пажња посвећена и њеној структури, а као основа за њену делимичну реконструкцију послужио је Каталог Народне библиотеке у Београду Љубомира Стојановића, објављен 1903. године.

Кључне речи: стара штампана књига, ћирилске књиге, штампарство, инкунабуле, Народна библиотека Србије, библиотечка грађа, библиотечки фонд, српскословенски језик

Настанак првобитне збирке старих штампаних књига Народне библиотеке у Београду везује се за тридесете године XIX столећа, за време када она као институција још није имала статус националне библиотеке.¹ Прикупљане више од једног столећа, старе штампане књиге из првобитног фонда Народне библиотеке у потпуности су страдале у пожару изазваном немачким бомбардовањем Београда у ноћи између 6. и 7.

* Мирослав А. Лазич, Одељење за археологију, Народна библиотека Србије, Београд, miroslav.lazic@nb.rs

¹ О датуму званичног оснивања Народне библиотеке у досадашњој историографској литератури постоје различита мишљења, од оних да је она установљена 15. фебруара 1832. до тврђења да се то догодило 16. фебруара 1853. године, када је успостављено звање *библиотекара*, или чак 1856, у време постављења Ђуре Даничића за њеног управника. За синтетички преглед дотадашње литературе, новинских извештаја и постојећих архивских извора: Николић 1973, 165–188. За мишљење да је Народна библиотека установљена при Министарству просвете 1838. године у Крагујевцу: Ристић 2016, 23–35.

априла 1941. године.² Том приликом је, уз најдрагоценију рукописну збирку, изгорело и око двеста тридесет примерака старих штампаних књига.³ Ипак, захваљујући сачуваним архивским изворима и Љубомиру Стојановићу, који је у *Каталогу Народне библиотеке у Београду*, поред рукописних, објавио и списак „православних књига писаних ћирилицом“, могуће је донекле реконструисати овај фонд.

*

Први забележен помен о набавци извесног броја старих штампаних књига потиче из 1838. године, када је кнез Милош откупио библиотеку епископа Лукијана Мушицког,⁴ истакнутог националног радника, књижевника и библиографа.⁵ Иако није сачуван изворни списак са инвентаром библиотеке Лукијана Мушицког, на основу другог, „мањег списка“, познато је да је она, поред осталих савремених и старијих публикованих издања и рукописа, садржавала и четрнаест старих штампаних књига.⁶ Од српскословенских издања међу њима су били *Служабник* Божицара Вуковића из 1519, *Зборник (Молићвеник)* из 1536, *Четворојеванђеље* Тројана Гундулића из 1552, два *Служабника* Вићенца Вуковића из 1554. и *Молићвеник (Требник)* Јеролима Загуровића из 1570. године.⁷

У првом попису библиотечке грађе, од 21. фебруара 1845. године, који је по налогу Министарства просвете саставио Милован Спасић,

² Кићовић 1948, 8–18; Кићовић 1960, 164–171; Дурковић-Јакшић 1984–1985, 7–50; Ковијанић 1972, 106–123; Ковијанић 1992, 603–604.

³ Не зна се поуздано колико је у некадашњем фонду Народне библиотеке било библиотечких јединица, будући да, осим терминологије, и подаци у расположивим изворима значајно варирају. Тако, примера ради, у извештају управника Народне библиотеке Драгослава Илића, упућеном министарству просвете 11. марта 1938. године, пише да је 1937. године у фонду било 224 „штампарских првина“: Ковијанић 1992, 531. За разлику од тога, у извештају Комисије за процену вредности уништених збирки Народне библиотеке у Београду, од 16. јануара 1942. године, пише да се у Збирци налазило преко 290 књига: Ковијанић 1992, 617. Уп. Штавланин-Ђорђевић 1982, 2, где је наведено 236 примерака. Поред тога, треба узети у обзир и то да је, у извештају Народне библиотеке министарству просвете од 28. фебруара 1939. године, наведено да је инвентару старих штампаних књига „нађено пуно нетачности и недостатака“: Ковијанић 1992, 553.

⁴ Ковијанић 1990, 48–50, бр. 28–284.

⁵ Костић 1980, 327–343.

⁶ Кићовић 1960, 26.

⁷ Кићовић 1960, 26.

нису издвојене старе штампане књиге, па на основу тог пописа ни приближно није могуће сазнати податке о издањима које је Библиотека у то време поседовала.⁸ Ни у периоду током којег су се на челу Библиотеке налазили Филип Николић и Ђура Даничић нема много података о броју старих штампаних књига у њеном поседу.⁹ Први званични управник Филип Николић¹⁰, тј. „контрактуални библиотекар Попечитељства просвештенија“ – како је гласило његово звање у положеној заклетви – саставио је, по узору на савремене иностране приручнике, Главни каталог, чиме је поставио темеље библиотекарства у Кнежевини Србији. Уједно је сачинио и списак рукописа и старих штампаних књига из времена до краја XVII века.¹¹ Тај списак, нажалост, није сачуван, али је познат Николићев извештај од 20. јануара 1855. године, у којем је наведено да је рукописа и старих штампаних књига било „одвећ мало“.¹²

Сабирање старих штампаних књига може се поузданије пратити тек од почетка седме деценије XIX stoleћа, када је за „библиотекара народне библиотеке и чувара народног музеја“ постављен угледни професор и свестрани културни посленик Јанко Шафарик.¹³ Пре његовог постављења за управника библиотеке било је свега шеснаест „инкунабула и старих књига“,¹⁴ да би се током наредне деценије тај број осетније повећао. У време Шафариковог управљања Народна библиотека с Народним музејом пресељена је у просторије новосаграђеног здања које је отаџбини поклатио „родољубиви мајор“ Миша Анастасијевић.¹⁵ Шафариковом заслугом изведене су и одговарајућа реорганизација и каталогизација библиотечке грађе, на основу којих је бригу о старим штампаним књигама преузело Одељење инкунабула српских и словенских штампарија.¹⁶ На Шафарикову иницијативу покренуто је систематско истраживање рукописних и старих штампаних књига по црквама и манастирима широм Кнежевине Србије. На

⁸ Ковијанић 1990, 99–102, бр. 59; Кићовић 1960, 29–33.

⁹ Novaković 1871, 298.

¹⁰ Ковијанић 1990, 272–273, бр. 1004.

¹¹ Кићовић 1960, 48.

¹² Кићовић 1960, 50.

¹³ Ковијанић 1990, 394–405, бр. 162–16210; Кићовић 1960, 72–85.

¹⁴ Кићовић 1960, 85.

¹⁵ Novaković 1871, 299.

¹⁶ Novaković 1871, 299.

основу извора познато је да је током 1864. године, уз посредовање Министарства просвете и црквених дела и Конзисторије Епархије ужичке, управа Народне библиотеке набавила три књиге из цркве у Сечој Реци, које је добила као замену за одговарајућа савремена издања.¹⁷ Међу њима се, поред два рукописна кодекса – *Јеванђеља* и *Ајосџола* – налазио и *Служабник* Божидара Вуковића.¹⁸ Значај прикупљања старих рукописних и штампаних богослужбених књига за Народну библиотеку био је свестан и шабачки епископ Гаврило. Тим поводом се обратио министру просвете, обавештавајући га да је, поред рукописа из Троноше, у Петковици пронашао и књиге из „стarih српских штампарија“ и предлажући да се оне „не враћају у манастир“, него да се „хране у народној библиотеци“. Према епископовим наводима, у питању су били „Часловац с наставком од *Ирмолојије* и *Празнични минеј*“.¹⁹ По свој прилици, био је то онај колорисани пергаментни примерак *Празничној минеја* Божидара Вуковића који је нестао током Првог светског рата, а који се сада чува у Библиотеци *Честер Биџи* у Даблину.²⁰

Поред сарадње с црквеним властима, ради набављања рукописних и штампаних старина, надлежни државни органи ангажовали су и поједине истраживаче и трговце антикварним предметима. Тако је, Шафариковим залагањем и под његовим јемством, у време док је он још био професор Лицеја, фебруара 1855. године, Министарство просвете склопило уговор са Стеваном Верковићем, који се обавезао да за Правитељство српско прикупља у Турској „разне стародревности“ што се тичу српског народа.²¹ За тај ангажман од националног значаја Верковићу је најпре позајмљено „сто педесет дуката цесарских“,²² а за исте сврхе надлежно министарство му је још два пута исплатило новчана средства у износива од по сто и сто педесет дуката.²³ Уз археолошке и нумизматичке предмете из српске прошлости, путујући по „Србији, Македонији, Тракији, Тесалији, Албанији и Епиру“,²⁴ Верковић

¹⁷ Ковијанић 1990, 480–481, бр. 2062; Кићовић 1960, 81.

¹⁸ Ковијанић 1990, 480–484, бр. 206–2067.

¹⁹ Ковијанић 1990, 506–510, 217–2173.

²⁰ Мошин 1968, 349–359.

²¹ Ненезић 1986, 74–78. О биографији Стефана Верковића: Doklešić 2007.

²² Ковијанић 1990, 278, 1031.

²³ Ковијанић 1990, 284–285.

²⁴ Писмо Јанка Шафарика Попечитељству просвештенија од 14. октобра 1858. године: Ковијанић 1990, 278–283, бр. 1032.

је током педесетих и шездесетих година XIX stoleћа пронашао и већи број рукописних књига, а нешто мање и старих ћирилских штампаних књига.²⁵ Међу штампаним кодексима, који су због неиспуњавања Верковићевих обавеза у уговореном року пуноправно постали део библиотечног фонда тек 1877. године, налазили су се: „Зборник Божидаров“ (Зборник за њушнике из 1520. године), „Литургијар влашко-бугарски“ (Служабник из 1509), „Триод Занетијев“ (Цвешни триод Стефана од Скадра), „Триод Вић. Вуковића од 1590“ (Триод њосни Стефана од Скадра), „Псалтир са синаксаром Божидача Вуковића“ (Псалтир с њоследовањем из 1519/1520), „Триод Стефана Скадранина“ (Триод Стефана од Скадра) и „Псалтир Вић. Вуковића“ (Псалтир с њоследовањем из 1546. или 1561. године).²⁶ Познато је такође да је и ондашњи фотограф Настас Стојановић из Бугарске понудио библиотеци на откуп девет рукописних и две „старе печатане старословенске књиге“. Од штампаних кодекса у питању су били непознато издање октоиха из XVI века и „Еванђеље, старопечатана књига бугарске рецензије, штампана 1512. године у Трговишту“.²⁷

Од почетка седамдесетих година на челу Народне библиотеке налазио се Стојан Новаковић, угледни научник и потоњи министар просвете и председник владе,²⁸ који се и сам бавио многим темама из области археографије и библиографије српкословенских ћирилских рукописа и штампаних књига.²⁹ На његов предлог, марта 1881. године, донет је Закон о Народној библиотеци и Музеју, на основу којег су те две националне институције раздвојене.³⁰ Док се налазио на челу Народне библиотеке, објавио је текст на немачком језику у којем је навео да је Одељење инкунабула српских и словенских штампарија чувало свега двадесет седам примерака, од чега су четири били дупликати.³¹ У извештају из наредне, 1972. године, речено је да је у збирци Првина српских и осталих словенских штампарија било укупно четрдесет јединица.³² Од тог времена

²⁵ Ковијанић 1990, 579–580, бр. 2614.

²⁶ Ковијанић 1990, 579, 590, бр. 2614, 26113.

²⁷ Ковијанић 1990, 500, бр. 212.

²⁸ За сажет синтетички преглед о Стојану Новаковићу као државнику, научнику и библиотекар: Никодијевић 2015.

²⁹ Новаковић 1887, 129–167; Новаковић 1887а, 200–213.

³⁰ Ковијанић 1991, 3–9, бр. 314–3145.

³¹ Novaković 1871, 299.

³² Дурковић-Јакшић 1956, 251.

публиковани су и годишњи извештаји, на основу којих се, између осталог, може пратити и прилив „инкунабула и старих књига“.³³ Међутим, због различитих критеријума и термилошких неусаглашености те статистичке податке ипак треба прихватити с резервом. На њихову непоузданост указују, између осталог, и наводи Љубомира Јовановића и Јована Томића, потоњих управника Народне библиотеке, који су се жалили на немарност и неправилно инвентарисање библиотечке грађе, залажући се, услед тога, за преуређивање инвентара и лисних каталога.³⁴ Према поменим извештајима, Народна библиотека је 1870. године у свом књижном фонду имала свега тридесет један примерак „инкунабула и старих књига“, да би већ средином осамдесетих година тај број био готово удвостручен, а крајем века и знатно увећан. Нагли раст збирке забележен је 1896. године – у то време број „инкунабула и старих књига“ износио је сто четрдесет један примерак, док је претходне године она обухватала осамдесет једну књигу. Убрзан прилив старих штампаних књига настављен је и у првој деценији XX века, на шта упућује и податак да је до 1913. године њихов број достигао чак двеста деветнаест примерака.³⁵

Попут осталог библиотечког материјала, и старе штампане књиге доспевале су у фонд Народне библиотеке или куповином од домаћих и страних антиквара или као поклони појединаца, институција и трговаца старинама. Примера ради, може се навести податак да је на Новаковићев захтев Шабачка конзисторија 1870. године уступила Народној библиотеци две „штампане србуље, једно јеванђеље и један триод“ који су били у поседу накучанске цркве.³⁶ Ипак, уз рукописне, и највећи број старих штампаних књига доспео је у фонд Народне библиотеке трудом и ангажовањем проте Стевана Димитријевића, ректора Призренске богословије и уваженог националног радника. Из цркава и манастира у околини Скопља, Призрена и Пећи он је прикупљао рукописе и старе штампане књиге и потом их уступао Народној библиотеци.³⁷ Реч је о богослужбеним књигама познатим захваљујући *Каталогу Народне библиотеке у Београду*³⁸ Љубомира Стојановића, објављеном 1903. године.³⁹

³³ Кићовић 1960, 132.

³⁴ Кићовић 1960, 90.

³⁵ Кићовић 1960, 132.

³⁶ Кићовић 1960, 93.

³⁷ Кићовић 1960, 94.

³⁸ Каталог 1982, 407.

³⁹ Ковијанић 1991, 345–353; Кићовић 1960, 114.

Сл. 1. Празнични минеј, издање Божидара Вуковића, 1538. год., бр. 22 (W 149)

Сл. 2. Празнични минеј, издање Божидара Вуковића, 1538. год., бр. 22 (W 149)

Прекид у развоју библиотечног фонда проузрокован је избијањем Првог светског рата.⁴⁰ За разлику од рукописних и осталих књижних и архивских драгоцености и других културних добара од националног значаја, током окупације збирка старих штампаних књига није претрпела велика оштећења, ако се изузме нестанак добро очуваног колорисаног примерка *Празничној минеја* Божидача Вуковића и, можда, одломка цетињског *Окѣоиха њеѣоѣласника*.⁴¹ *Празнични минеј*, најрепрезентативнија књига старог српскословенског ћирилског штампарства, објављен у Венецији 1538. године, нестао је с највреднијим рукописима и најповерљивијом архивском грађом приликом евакуације,⁴² а са четири рукописне књиге које су припадале старом фонду Народне библиотеке пронађен је шездесетих година XX столећа у Библиотеци *Честер Биѣи* у Даблину.⁴³ Након усељења у нову зграду на Косанчићевом венцу, откупљену од индустријалца Милана Вапе,⁴⁴ управа Народне библиотеке, с Јованом Томићем на челу, постарала се за што брже враћање дела евакуисаног књижног фонда, као и оног који су окупационе бугарске власти заплениле и пренеле у Софију.⁴⁵ До 1925. године, када је Народна библиотека поново отворена за јавност, збирка старих штампаних књига била је само донекле сређена, па је рад на њеном преуређивању настављен и у годинама што су уследиле. Како су у каталог старих књига, поред издања из времена од XV до XVII века, била унесена и она нешто млађа, те књиге су до 1938. године издвојене, а уједно су предузете и мере да се изради нов инвентар и обезбеди нарочит ормар за њихов смештај.⁴⁶ О томе касније сведочи и Ђорђе Сп. Радојичић, управник Народне библиотеке у време окупације, који наводи да је „збирка старих наших штампаних књига XV–XVII века тек била смештена у два велика ормара, сређена само углавном, и тек донекле проучена“.⁴⁷

⁴⁰ О судбини Народне библиотеке током Првог светског рата сведоче извори публиковани у: Ковијанић 1991, 718–761.

⁴¹ Обнова III/170, 1942, 5. У овом новинском чланку пише је приликом евакуације рукописа и других старина за време Првог светског рата изгубљен и примерак цетињског *Окѣоиха њеѣоѣласника* од осам листова.

⁴² Станојловић 2015а, 19–29.

⁴³ Мошин 1968, 349–359.

⁴⁴ Ковијанић 1992, 85–108.

⁴⁵ О активностима на уређењу Народне библиотеке након Првог светског рата: Кићовић 1961, 286–291; Мирчов 2007, 140–217.

⁴⁶ Кићовић 1960, 142.

⁴⁷ Радојичић 1961, 373–378.

Насупрот знатном приливу старих штампаних књига у фонд Народне библиотеке крајем XIX и почетком XX века, у међуратном периоду њихов број не расте у већој мери.⁴⁸ Из редовно вођених годишњих извештаја⁴⁹ сазнаје се да је у збирци 1913. године било двеста деветнаест примерака и да је до почетка Другог светског рата у њу доспело свега шест књига.⁵⁰ Иако у расположивим изворима наведени број старих штампаних књига није уједначен, он свакако није прелазео границу од 236 библиотечких јединица.⁵¹ Томе је, поред слабог одзива институција и појединаца позваних да поклањају књиге, допринела и набавна политика управе Народне библиотеке, умногоме условљена ограниченим финансијским средствима намењеним за откуп те врсте библиотечке грађе. Од значајнијих откупа у међуратном периоду вредан је помена онај из 1929. године, када је куповином из заоставштине Љубомира Ковачевића, поред осамнаест рукописа, Народна библиотека набавила и четири „старе књиге“.⁵²

*

Драгоцено сведочанство о првобитном фонду старих штампаних књига, као и основ за његову реконструкцију, јесте *Каталог Народне библиотеке у Београду*, у којем је, поред рукописних, Љубомир Стојановић објавио и списак старих штампаних издања.⁵³ Ограничен

⁴⁸ Кићовић 1960, 142–143.

⁴⁹ Годишње извештаје о раду Народне библиотеке управа је подносила Министарству просвете и Академији наука. Министарство је те извештаје извесно време објављивало у *Просветном гласнику*, док их је Академија штампала у свом *Годишњаку*.

⁵⁰ Ковијанић 1991, 675; Ковијанић 1992, 531.

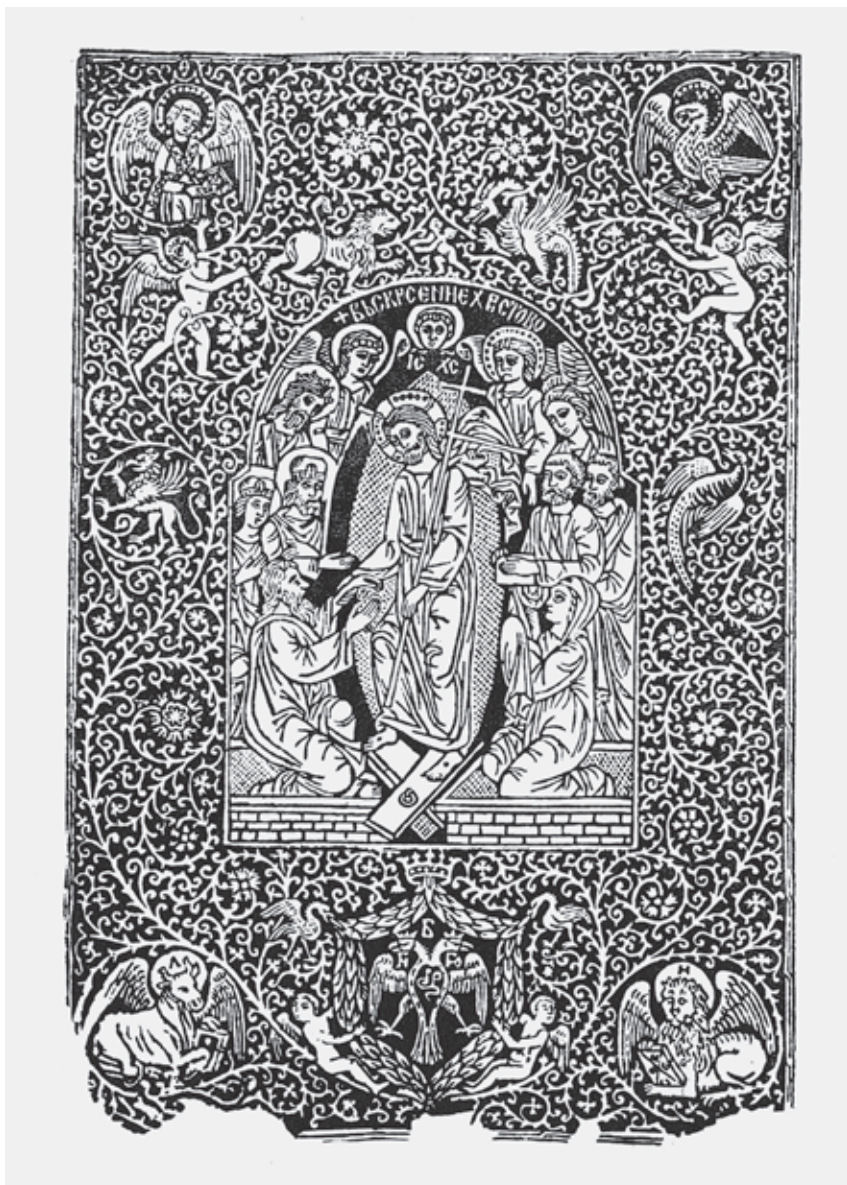
⁵¹ Тачан број библиотечких јединица није познат будући да подаци у расположивим изворима значајно варирају. Тако, примера ради, у извештају управника Народне библиотеке Драгослава Илића упућеном 11. марта 1938. године Министарству просвете стоји да су 1937. године у фонду биле 224 „штампарске првине“: Ковијанић 1992, 531. За разлику од тога, у извештају Комисије за процену вредности уништених збирки Народне библиотеке у Београду од 16. јануара 1942. године пише да се у збирци налазило преко 290 књига: Ковијанић 1992, 617. Уп. Штавланин-Ђорђевић 1982, 2, где је наведено да је у фонду постојало 236 примерака. Уз ово, треба имати у виду и то да је, према извештају Народне библиотеке упућеном Министарству просвете 28. фебруара 1939. године, у инвентару старих штампаних књига „нађено пуно нетачности и недостатака“: Ковијанић 1992, 553.

⁵² Кићовић 1960, 145.

⁵³ Каталог 1982, 407–414.

Сл. 3. Три мелода, Окѣиоих ѿейѣоіласник, око 1494, бр. 151

Сл. 4. Васкрсење Христiово (Силазак у ад), Окiйоних иeiйiбласник, око 1494, бр. 151

на примерке који су доспели у фонд Народне библиотеке до његовог објављивања 1903. године, *Кашалої* обухвата искључиво „православне књиге штампане ћирилицом“,⁵⁴ те се из њега не може поуздано сазнати која су се остала издања старих штампаних књига налазила у тадашњем библиотечком фонду. Састављена претежно од ћирилских књига штампаних на српскословенском језику, збирка је обухватала не само српскословенска ћирилска издања већ и поједина влашка, руска и украјинска из XVII и XVIII столећа.⁵⁵ Многа од њих била су заступљена у већем броју добро очуваних примерака, док су од других били сачувани само одломци сачињени од једног листа или већег броја листова.⁵⁶

Окосницу првобитне збирке старих штампаних књига до 1903. године чинила су готово сва позната српскословенска ћирилска издања објављена од 1494. до 1638. године. Од сачуваних српскословенских инкунабула – издања Цетињске штампарије објављених пре османског освајања Зете, између 1494. и 1496. године – била су заступљена сва четири позната издања. У највећем броју примерака, што целих што фрагментарно очуваних, био је заступљен *Окїѡиѡх ѡрвоїласник* (бр. 20, 47–49, 76, 100, 107, 128 и 174),⁵⁷ објављен 1494. године. За њим је следио *Псалїиѡр с ѡоследовањем* из 1595. (бр. 12, 12', 71, 98),⁵⁸ док су од *Молиѡвеника (Тредника)* и *Окїѡиѡха ѡеїѡїласника* били сачувани одломци од три листа (бр. 142) односно осам листова (бр. 151).⁵⁹ Нарочито драгоцен био је фрагмент *Окїѡиѡха ѡеїѡїласника*⁶⁰ јер је представљао раритетни и до тада најпотпунији познати примерак,⁶¹ будући да је дечански одломак од тридесет осам листова откривен тек средином XX столећа.⁶² Благодарећи томе што је Ватрослав Јагић у својој студији публиковао две илустрације из овог примерка, познате су представе Три мелода и Васкрсења Христовог из цетињског *Окїѡиѡха ѡеїѡїласника*,

⁵⁴ Каталог 1982, 407–414.

⁵⁵ Ковијанић 1992, 617.

⁵⁶ Каталог 1982, 407–414.

⁵⁷ Каталог 1982, 407.

⁵⁸ Каталог 1982, 407.

⁵⁹ Каталог 1982, 407. Мада на то не указују остали извори, судећи према једном новинском извештају, изгледа да је с *Празничним минејом* нестало и одломак од осам листова цетињског *Окїѡиѡха ѡеїѡїласника*: Обнова III/170, 1942, 5.

⁶⁰ Примерак *Окїѡиѡха ѡрвоїласника* бр. 151 описан је у: Стојановић 1903, 9–12.

⁶¹ Каталог 1982, 407–414.

⁶² Убипарип 2014, 21–31, са старијом литературом.

изведене у техници ксилографије, које не постоје у касније откривеном дечанском одломку.⁶³

Од венецијанских српскословенских издања најбројнија су била она која су припадала издавачком опусу Божидара и Вићенца Вуковића. Сва три издања из ране фазе издавачке делатности Божидара Вуковића била су заступљена у виду кодекса или фрагмената. У збирци се тако налазило седам примерака *Служабника* из 1519. године (бр. 3, 3', 18, 115, 160, 165, 167),⁶⁴ као и шест примерака *Псалтира с њоследовањем*, штампаног 1519/1520. године (бр. 9, 79, 85, 118, 143 и 155).⁶⁵ Посебно је било значајно ретко издање *Молићвеника (Зборника за њућнике)* Божидара Вуковића из 1520. године, објављено у сажетој варијанти (бр. 44).⁶⁶ То је био потпуно очуван примерак, набављен 1875. године „преко књижаре Геролдове из Беча“.⁶⁷ Описујући физичко стање те књиге, Стојан Новаковић је навео: „... сачувана је тако добро, да екземплар изгледа нов, као да никако ни употребљаван није.“⁶⁸ Како и сам Новаковић закључује, одличној очуваности кодекса допринело је то што се дуго налазио у поседу ломбардијске грофовске породице Аркинто, чији је грб с бакрореза био отиснут „на првој корици повеза“.⁶⁹ Поред сажете верзије, Народна библиотека је чувала и опширније издање *Молићвеника (Зборника за њућнике)* Божидара Вуковића из исте године, али је тај кодекс био непотпун (бр. 149).⁷⁰

У фонду Народне библиотеке била су сабрана и сва остала позната издања Божидара Вуковића из тридесетих година XVI века. Од *Молићвеника (Зборника за њућнике)* из 1536, који је у основи представљао поновљено опширније издање из 1520. године, био је сачуван свега један непотпун кодекс (бр. 153).⁷¹ Слично је било и с *Молићвеником (Требником)*, ретким издањем, штампаним између 1538. и 1540. Познато је да су у Народној библиотеци чувана само два примерка (бр. 93,

⁶³ Jagić 1903, 628–637.

⁶⁴ Каталог 1982, 408.

⁶⁵ Каталог 1982, 408.

⁶⁶ Каталог 1982, 408.

⁶⁷ Новаковић 1887, 131.

⁶⁸ Новаковић 1887, 131.

⁶⁹ Новаковић 1887, 132.

⁷⁰ Каталог 1982, 408.

⁷¹ Каталог 1982, 408.

148),⁷² и то непотпуна. За разлику од њих, постојао је двоцифрен број примерака *Окїоиха ѱейїоїласника* из 1536/1537. (бр. 5, 5', 5'', 5''', 27, 52, 75, 123, 124, 135, 139, 154 и 177)⁷³ и *Празничної минеја*, штампаног између 1536. и 1538. године (бр. 4, 11, 22, 55, 106, 127, 129, 130, 136, 158, 171, 172 и 173).⁷⁴ Међу њима свакако треба издвојити колорисани пергаментни примерак *Празничної минеја* Божидача Вуковића (бр. 22), који је уједно и једина преживела књига из старог библиотечког фонда. Уништење је избегла само захваљујући томе што у време бомбардовања није била у трезору Народне библиотеке, јер је током Првог светског рата, 1915. године, са још педесет пет рукописних књига и повеља, нестала приликом евакуације.⁷⁵ Пронађена је шездесетих година прошлог века заслугом Владимира Мошина у Библиотеци Честер Бити у Даблину (W 149), где се и данас чува.⁷⁶

Одређеним бројем примерака или фрагмената била су заступљена и сва позната издања Божидаревог сина Вићенца Вуковића. Од његова прва два издања, објављена 1546. и 1547. године – *Псалїири с ѱоследовањем* и *Молиївеника* (*Зборника за ѱуїїнике*) – у фонду су се налазила три примерка (бр. 69, 87 и 101) односно један непотпун примерак (бр. 53)⁷⁷. Његових познијих издања било је у знатно већем броју. Тако се *Служабник* из 1554. године, који је представљао поновљено Божидарево издање, чувао у чак девет кодекса (бр. 17, 31, 43, 56, 83, 102, 121, 166, 168),⁷⁸ док је *Псалїир с ѱоследовањем* из 1561, последње потписано издање Вићенца Вуковића, био сачуван у свега три непотпуна

⁷² Каталог 1982, 409.

⁷³ Каталог 1982, 409.

⁷⁴ Каталог 1982, 409.

⁷⁵ Ковијанић 1992, 137–139; Дурковић-Јакшић 1992, 163–192; Станојловић 2015, 19–29; Недељковић 2015, 33–43. Списак несталих књига публикован је у: Дурковић-Јакшић 1990, 310–311.

⁷⁶ Мошин 1968, 349–359; Недељковић 2015, 36–37; Недељковић, Станојловић 2015, 80–81, где су репродуковане наспрамне стране листова 79д–80 *Празничної минеја*. На који су начин те књиге доспеле у приватну колекцију Честер Бити, није сасвим познато. Понешто о томе говори сам Мошин, који наводи да му је Џон Барникот, начелник Одељења књиге Британског савета, писао да се, наводно, сер Честер Бити сећао како је после Првог светског рата у Паризу показивао поменути књигу Николи Пашићу.

⁷⁷ Каталог 1982, 409.

⁷⁸ Каталог 1982, 410.

примерка (бр. 8, 74 и 145).⁷⁹ У фонду су постојала два примерка *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*), од којих је бр. 236 био непотпун, док је бр. 97 био сачуван у виду фрагмента.⁸⁰ Поред тога, чувано је и неколико кодексa *Окћоиха љећојласника*, који је, по свему судећи, Вићенцо Вуковић прештампао око 1560. године: бр. 50, 72, 103 и 137.⁸¹ Поседњу пажњу, међутим, Љубомир Стојановић је посветио *Зборнику* са сигнатуром бр. 163.⁸² Према његовим речима, то је био одломак сачињен од првих седам листова четрнаестог кватерниона и припадао је дотад непознатом издању. Ипак, иако је Стојановић указао на сличности са *Зборником различних љоћреда* Јакова Крајкова из 1572. године, на основу типографске и морфолошке анализе закључио је да је вероватно реч о издању Вићенца Вуковића с краја шесте деценије XVI столећа, које се од *Молићвеника* (*Зборника за љућнике*) разликовало по нешто мањем формату.⁸³ Да ли је заиста реч о непознатом издању или је пак реч била о некој варијанти оног познатог – данас је тешко утврдити.

Када је реч о венецијанским издањима Вуковићевих следбеника, постојао је понеки примерак или фрагмент готово сваког од њих. По броју очуваних кодексa издавали су се *Триод љосни* и *Триод цвейни* Стефана од Скадра, издања из 1561. и 1563. године. Први је био сачуван у чак четрнаест примерака (бр. 69, 26, 54, 73, 105, 131, 133, 140, 146, 147, 179, 180, 181, 182),⁸⁴ а други у шест (бр. 7, 81, 104, 108, 132, 144),⁸⁵ од којих су сви били непотпуни. Од *Зборника* (*Часловца*) Јакова од Камене реке из 1566. године у фонду су се налазила два непотпуна примерка (бр. 70 и 164),⁸⁶ док су у већем броју кодексa или фрагмената била сачувана издања Јеролима Загуровића: *Псалћир с љоследовањем* (бр. 25, 57 и 66), *Молићвеник* (*Требник*) (бр. 16, 86, 88 и 110) и *Служадник* (бр. 84, 99, 109, 112, 119 и 122).⁸⁷ У фонду На-

⁷⁹ Каталог 1982, 410.

⁸⁰ Каталог 1982, 410.

⁸¹ Каталог 1982, 412. Стојановић је ово издање датовао између 1537. и 1570. године.

⁸² Каталог 1982, 410.

⁸³ Стојановић 1903, 19–20.

⁸⁴ Каталог 1982, 410.

⁸⁵ Каталог 1982, 411.

⁸⁶ Каталог 1982, 411.

⁸⁷ Каталог 1982, 411. Поред овог издања, Загуровићу је приписано још једно издање истоимене књиге, датовано у време око 1570. године и сачувано у четири примерка: бр. 16, 86, 88 и 110. По свој прилици, реч је о издањима Вићенца Вуковића.

родне библиотеке постојала су и издања Стефана од Паштровића из 1597. године. *Молићвослов (Зборник)* био је заступљен са два кодекса (бр. 41 и 94), док су се од *Буквара* чувала два издања – бр. 186, штампан 20. маја на два листа, и бр. 185, публикован пет дана касније на четири листа.⁸⁸ Примерак другог издања *Буквара* (бр. 185) био је некада својина И. Крилова, руског конзула у Скадру, а Стојановић га је научној јавности представио у факсимилном облику.⁸⁹ Занимљиво је такође то што се у садашњој Збирци старих штампаних књига Народне библиотеке Србије чувају фотографије овог примерка које је управа Народне библиотеке откупила од Милорада Винлића (И 57) након Другог светског рата.⁹⁰ Тој скупини старих штампаних књига припада и последње српскословенско издање, објављено у Венецији 1638. године. Реч је о *Псалтиру с њоследовањем (Псалтир с часловцем)* Бартоломеа Ђинамија, који је био заступљен са три непотпуна кодекса: бр. 92, 114 и 116.⁹¹

Готово сва издања публикована у оквирима српског етничког и културног простора под османском влашћу такође су се налазила у библиотечком фонду Народне библиотеке. Од издања Божицара Горажданина, која су штампана готово истовремено са издањима првог циклуса Божицара Вуковића, била су чувана сва три: *Служадник* (бр. 162), *Псалтир с њоследовањем* (бр. 150) и *Молићвеник (Требник)* (бр. 89).⁹² Сва три издања била су у виду одломака, а једино се примерак *Псалтира с њоследовањем* (бр. 30) налазио у бољем физичком стању, мада су и њему недостајали поједини листови.⁹³ Знатно је више било примерака грачаничког издања митрополита Никанора из 1539. године – чак шест (бр. 29, 60, 82, 175, 176 и 177) – премда непотпуних.⁹⁴ Од милешевских издања била су заступљена два – *Псалтир с њоследовањем* из 1544. и истоимена књига из 1557. године. Старије је постојало у два примерка (бр. 93 и 148), од којих је први кодекс сачуван готово у целини,⁹⁵ а други као фрагмент. Насупрот томе, од

⁸⁸ Каталог 1982, 412.

⁸⁹ Стојановић 1903, 22.

⁹⁰ ИКЗСШК; Лазић 2015, 166.

⁹¹ Каталог 1982, 413.

⁹² Каталог 1982, 408.

⁹³ Каталог 1982, 408.

⁹⁴ Каталог 1982, 409.

⁹⁵ Каталог 1982, 409.

млађег издања милешевског *Псалтира с њоследовањем* била су сачувана свега два листа (бр. 159).⁹⁶ У фонду су се налазила чак четири кодекса *Београдској четворојеванђеља* Тројана Гундулића из 1552. године (бр. 1, 37, 65 и 169), од којих је бр. 169 био у одломцима.⁹⁷ Поред *Београдској четворојеванђеља*, чувано је и *Четворојеванђеље* које је јеромонах Мардарије штампао у Мркшиној цркви 1562. године, као и *Триод цветни*, књига коју је тај штампар публиковао четири године касније (1566). *Четворојеванђеље* је постојало у пет примерака (бр. 2, 23, 40, 42 и 77), док су од *Триода цветног* била сачувана два кодекса (бр. 68 и 178), од којих бр. 178 као одломак.⁹⁸

Поред српскословенских ћириличких издања, у фонду старе Народне библиотеке налазила су се и она која нису припадала српском језичком корпусу. Међу њима су најстарија била влашка издања првог српског штампара јеромонаха Макарија – *Служабник* из 1507. и *Четворојеванђеље* из 1512. године; од старијег издања била су сачувана два кодекса (бр. 80 и 152), а од млађег један (бр. 19).⁹⁹ Уз Макаријева издања, ту је био и примерак *Ајосџола* (бр. 91), кодекса који је 1547. године у Трговишту штампао Димитрије Љубавић, унук Божицара Горажданина.¹⁰⁰ Од осталих књига из XVI столећа била су заступљена острошка издања: *Триод њосни* (1580), *Библија* (1581) и *Књига о њеснишџиву Василија Великог*.¹⁰¹ Преостали део фонда старих штампаних књига Народне библиотеке био је сачињен од издања из XVII и XVIII столећа, међу којима су превадала издања Кијевопечерске лавре, она из Лавова, Москве и Трговишта.¹⁰²

*

Иако је првобитна Збирка старих штампаних књига Народне библиотеке страдала у пожару током немачког бомбардовања Београда 1941. године, захваљујући извесном броју архивских докумената и *Кашалоју Народне библиотеке у Београду*, који је објавио Љубомир Стојановић,

⁹⁶ Каталог 1982, 410.

⁹⁷ Каталог 1982, 410.

⁹⁸ Каталог 1982, 411.

⁹⁹ Каталог 1982, 408.

¹⁰⁰ Каталог 1982, 410.

¹⁰¹ Каталог 1982, 410.

¹⁰² Каталог 1982, 412–414.

могуће је донекле сазнати која је издања она обухватала. Ограничен на примерке које су доспеле у библиотечки фонд до његовог објављивања 1903. године, Стојановићев *Каталог Народне библиотеке у Београду* обухвата искључиво „православне књиге штампане ћирилицом“, те се из њега не може сазнати која су се остала издања старих штампаних књига налазила у тадашњем библиотечком фонду. Самим тим, постоји велика непознаница када је реч о књигама које су доспеле у фонд Народне библиотеке у раздобљу после његовог објављивања до Другог светског рата. Осим из Стојановићевог каталога, у којем је, уз основне библиографске напомене о појединим издањима, наведен и број очуваних примерака сваког од њих, нешто више о њима сазнаје се и из студија и чланака објављених у стручним и научним гласилима. Сачињена претежно од ћирилских књига штампаних на српскословенском језику, збирка је обухватала не само ова издања, објављена у раздобљу од 1494. до 1638. године, већ и поједина влашка, руска и украјинска из XVII и XVIII столећа. Међу српскословенским издањима посебно су били драгоцени раритетни примерци: колорисани *Празнични минеј* Божицара Вуковића – нестао током евакуације у Првом светском рату, а касније пронађен у Библиотеци Честер Бити у Даблину – и фрагмент од осам листова цетињског *Окљоиха њејојласника*.

EARLY PRINTED BOOKS FROM THE ORIGINAL COLLECTION
OF THE NATIONAL LIBRARY IN BELGRADE

MIROSLAV LAZIĆ

The original Collection of Early Printed Books of the National Library was collected over a period of almost a hundred years and numbered over 230 catalogue items before it was completely destroyed in a fire caused by the German bombing of Belgrade on April 6–7 1941. The *Catalogue of the National Library in Belgrade* – which includes a list of both manuscripts and printed books made by Ljubomir Stojanović – provides an invaluable testament to this collection as well as grounds for its reconstruction. The Catalogue is limited to the items that had made their way to the collection of the National Library before its publication in 1903 and includes only “Orthodox books printed in the Cyrillic script”; hence, it offers no information about other old printed books that the library’s collection might have included at the time. Mostly comprising Cyrillic books printed in the Serbian variant of Church Slavonic between 1494 to 1638, the collection included not only editions in the Serbian variant of Church Slavonic, but also some Wallachian, Russian and Ukrainian editions from the 17th and 18th century.

Keywords: early printed books, cyrillic books, printing, incunables, National Library of Serbia library materials, library fund, Serbian Church Slavonic

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

ИКЗСШК: Инвентарна књига Збирке старих штампаних књига, Одељење за археологију, Народна библиотека Србије

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Кићовић 1961: М. Кићовић, *Извештај Јована Томића о Народној библиотеци од 1918. До 1922. године*, Библиотекар XIII/4 (1961) 286–291.

Ковијанић 1990: Г. Ковијанић, *Архивска трага о о пројаси и обнови Народне библиотеке*, Библиотекар XXIV/1–2 (1972) 106–123.

Ковијанић 1990: Г. Ковијанић, *Архивска трага о Народној библиотеци у Београду 1821–1944*, књ. 1: 1821–1881, Београд 1990.

Ковијанић 1991: Г. Ковијанић, *Архивска трага о Народној библиотеци у Београду 1821–1944*, књ. 2: 1881–1918, Београд 1991.

Ковијанић 1992: Г. Ковијанић, *Архивска трага о Народној библиотеци у Београду 1821–1944*, књ. 3: 1919–1944, Београд 1992.

Новине и часописи

Обнова II /170, 1942: *Да ли су, заиста, пројали сви стари рукописи Народне библиотеке*, Обнова II /170, 23. I 1942, 5.

ЛИТЕРАТУРА

Doklešić 2007: Lj. Doklešić, *Stjepan Verković, Život i djelo: (1821.–1894): život i djelo*, Zagreb 2007.

Дурковић-Јакшић 1956: Љ. Дурковић-Јакшић, *Прилози историји Народне библиотеке у Београду*, Библиотекар VIII/3–4 (1956) 249–251.

Дурковић-Јакшић 1992: Љ. Дурковић-Јакшић, *Прилози иознавању стварања Народне библиотеке у Београду за време Првој свейској рати*, Археографски прилози 14 (1992) 163–192.

Jagić 1903: V. Jagić, *Ein Nachtrag zum „ersten Cetinjer Kirchendrucki vom J. 1494“*, Archiv für slavische Philologie, bd. 25, Berlin 1903, 628–637.

Каталог 1982: Каталог Народне библиотеке у Београду, IV, прир. Љ. Стојановић, Београд 1982.

Кићовић 1960: М. Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960.

Лазић 2015: М. Лазић, *Збирка старих штампаних књига Народне библиотеке Србије: обнова и развој након 1941. године*, Археографски прилози 37 (2015) 157–216.

Костић 1980: Ђ. С. Костић, *Лукијана Мушицкој Појис старина српских*, Археографски прилози 2 (1980) 327–343.

Мирчов 2007: С. Мирчов, *Јован Н. Томић: библиотекар и научник*, Београд 2007.

Мошин 1968: В. Мошин, *Рукописи бивше Београдске Народне библиотеке у Даблину и у Зајреду*, Библиотекар XX/5 (1968) 349–359.

Никодијевић 2015: Д. Никодијевић, *Симојан Новаковић. Државник, научник, библиотекар*, каталог изложбе, Београд 2015.

Николић 1973: М. М. Николић, *Оснивање Народне библиотеке у Београду*, Библиотекар XXV/2 (1973) 165–188.

Недељковић 2015: Ј. Недељковић, *Судбина несталих средњовековних рукописа Народне библиотеке у Београду после Првој светској рата*, Пут књига 1914/1915–2015: судбина српских средњовековних рукописа Народне библиотеке несталих у Великом рату. Каталог изложбе, Београд 2015, 19–29.

Ненезић 1986: С. Ненезић, *Тајна мисија археолога и антиквара Стефана Верковића*, Савремена библиотека 9, 13 (1986) 74–78.

Novaković 1871: S. Novaković, *Bibliothekar: Die Serbische Nationalbibliothek in Belgrad Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft*, 1871. Н. 10, 311–313 [према: С. Новаковић, *Српска Народна библиотека у Београду*, Библиотекар XVII/5–6 (1965) 298–300].

Новаковић 1887: С. Новаковић, *Божидара Вуковића Зборници за људице*, Гласник српског ученог друштва XLV (1877) 129–167.

Новаковић 1887а: С. Новаковић, *Псалтир и епископа Вићенца Вуковића од 1546 године*, Годишњица Николе Чупића IX (1887) 200–213.

Радојичић 1961: Ђ. Сп. Радојичић, *Саљене збирке Народне библиотеке у Београду*, Библиотекар XIII/5 (1961) 373–377.

Ристић 2016: Д. Ристић, *Кућа несајоривих речи. Народна библиотека Србије 1838–1941*, Београд 2016.

Станојловић 2015: Ј. Станојловић, *Судбина рукописних књига Народне библиотеке током Првој светској рата*, Пут књига 1914/1915–2015: судбина српских средњовековних рукописа Народне библиотеке несталих у Великом рату. Каталог изложбе, Београд 2015, 19–29.

Стојановић 1903: Љ. Стојановић, *Прилози ка библиотеграфији старих српских штампаних књига*, Глас српске краљевске академије LXVI (1903) 1–24.

Убипарип 2014: М. Убипарип, *Петоголасник Ђурђа Црнојевића*, у: Октоих петоголасник: издање Ђурђа Црнојевића, Цетиње–Београд–Дечани 2014, 21–31.

Штавланин-Ђорђевић 1982: Љ. Штавланин-Ђорђевић, *Појовор*, у: Каталог Народне библиотеке у Београду, IV, прир. Љ. Стојановић, Београд 1982, 1–23.

ЗАШТИТА СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ХАРТИЈЕ И МАСТИЛА РУКОПИСНИХ КЊИГА 14, 16. И 19. ВЕКА ИЗ ЗБИРКЕ ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ, ЖЕЉКО МЛАДИЋЕВИЋ*

Апстракт: У овом раду, приказани су резултати рада тима конзерватора, који чине стручњаци Народне библиотеке Србије и Народног музеја Црне Горе, који је извршио испитивања хартије и мастила на три рукописне књиге збирке Цетињског манастира. Анализе су вршене микрохемијским методама (традиционалним путем, квалитативном анализом, спот-тестовима, микроскопијом) и, по први пут на овим просторима, СЕМ ЕДС методом електронске микроскопије. Испитивања састава хартије, састава лепка у хартији, састава и водоотпорности мастила вршена су у циљу припреме рукописа за конзервацију. Урађена је компарација добијених резултата како би се установиле разлике у техникама израде рукописних књига у три различите епохе (14, 16. и 19. век).

Кључне речи: Цетињски манастир, анализе хартије, анализе мастила, СЕМ ЕДС метода, конзервација и рестаурација, техника израде мастила

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА

Манастир Рођења пресвете Богородице на Цетињу поседује једну од најзначајнијих збирки рукописа. Манастир је 1484. године основао Иван Црнојевић, господар Зете. Тада је у овај манастир са Врањине било пренето седиште Зетске митрополије. Првобитно језгро збирке рукописа Цетињског манастира чинили су рукописи донети са Врањине, као и они прикупљени у другим запустелим црквама и манастирима из околине Скадарског језера. Податак о преношењу књига саопштен је у запису

* Милена Н. Мартиновић, Народни музеј Црне Горе на Цетињу, 65mmartinovic@gmail.com

Жељко Младићевић, Одељење за заштиту, конзервацију и рестаурацију, Народна библиотека Србије, Београд, zeljko.mladicewic@nb.rs

за фебруар, март, април, мај, јуни и јули; Отачаник и Тумачење њсалшира, и два, и три молебна читања; свећа шито нађе комад 42.

Тешке историјске околности имале су за последицу рушење манастира 1692. године, а тада је страдао и књишки фонд старе манастирске библиотеке. Честе борбе са Турцима, те поновно рушење манастира 1785. године од стране Махмуд-паше Бушатлије, додатно осиромашују књижни фонд манастирске библиотеке.

Први попис цетињских рукописа објавио је угледни професор Варшавског универзитета који је 1829. године посетио манастир и том приликом је забележио да манастир поседује свега четрнаест рукописа.⁵ Крајем XIX века, тачније – 1885. године, по наређењу књаза Николе књиге манастира Пиве, њих 34, пренете су на Цетиње, те је тако обогаћена тада постојећа манастирска збирка. Трећи попис збирке рукописа сачинио је 1935. године Душан Вуксан, угледни професор Гимназије и управник Музеја на Цетињу, који је утврдио да збирка садржи 84 рукописне књиге. Инвентарисао их је од 1 до 84, и тај број рукописа чува се у Манастиру и данас.⁶ Ова збирка је приликом реновирања ризнице 1987. године нашла место у оквиру њеног изложбеног простора, као део сталне поставке.

Најстарији рукопис ове збирке писан на пергаменту – то је *Изборно јеванђеље (Айракос)*, рукопис бр. 11, писано је у време краља Стефана Уроша (краља Милутина), највероватније крајем XIII века. Њему близак, по времену настанка, јесте и *Милешевски њанеирик (Злаиоуси)*, рукопис бр. 50, који је због свог специфичног и веома архаичног састава, већ био предмет озбиљних истраживања.⁷ Својим изузетним уметничким вредностима истиче се и ликовни украс *Дивошевој јеванђеља*, пергаментног рукописа с почетка XIV века. Утицај традиције и древних узора посебно је изражен у *Треднику Максима Милешевица* из 1728. године у којем сликар илуминатор скоро да постиже савршенство.

Низ драгоцених података за проучавање историје Цркве и државе дају записи исписани у књигама. Велики временски распон (XIII–XIX век) у коме су настајали рукописи који данас припадају збирци Цетињског манастира, омогућује да се, са палеографског становишта, прати развој српског ћирилског писма и српског средњовековног писаног наслеђа у целини.

⁵ Kucharski 1829.

⁶ Вуксан 1939, 99–100.

⁷ Capaldo 1989, 209–252.

После Другог светског рата збирком рукописа Цетињског манастира бавили су се Владимир Мошин, Ђорђе Сп. Радојчић, Нада Радојичић, као и Димитрије Богдановић, а деведесетих година XX века – Петар Момировић и Љупка Васиљев.⁸

Конзервацију и рестаурацију збирке рукописних књига Цетињског манастира радиле су конзерваторске службе Народног музеја Црне Горе и Народне библиотеке Србије. Један део ове збирке конзервиран је у 20. веку. Део збирке који није заштићен, припремљен је за конзерваторски третман, тако што је све неопходне микрохемијске анализе сачинио удружени тим конзерватора из Србије и Црне Горе, које су предводили др Милена Мартиновић (Народни музеј Црне Горе) и дипл. инж. Жељко Младићевић (Народна библиотека Србије), уз свесрдну помоћ Алексе Јеликића, стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда, који је обавио анализе СЕМ уређајем.

МЕТОДЕ ХЕМИЈСКИХ АНАЛИЗА ХАРТИЈЕ И МАСТИЛА РУКОПИСНИХ КЊИГА ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА

Предмет анализе хартије и мастила биле су следеће рукописне књиге на папиру Цетињског манастира:

1. В-76, Бесједе Светих Отаца званих Пчеле – 14. век
2. В-47, Служабник – 16. век
3. Молитвеник (1856. година) – 19. век

Анализе су рађене у циљу одређивања конзерваторских метода које ће бити примењене на књигама манастирске збирке. Други циљ рада била је компарација добијених резултата анализе хартије и мастила за рукописне књиге настале у истом поднебљу у различитим временским епохама.

Конзерваторски тим је сачинио списак испитивања која је нужно обавити пре конзерваторског поступка:

- утврдити врсту влакана и састав хартије;
- утврдити састав лепка у хартији;
- утврдити састав свих мастила у рукописима и њихову водоотпорност, као и киселост папира и мастила.

⁸ Ђ. Сп. Радојичић 1951; Мошин 1964; Момировић, Васиљев 1991.

За потребе рестаурације недостајућих делова рукописне хартије одређивала се граматура листа и тако бирала дебљина папира који се користи у рестаурацији, док анализе коже повеза нису рађене јер су рукописне књиге преповезиване у 20. веку и немају сачуване оригиналне повезе.

Методологија рада на анализама папира и мастила преузета је из конзерваторског приручника др Вере Радосављевић, вишедеценијског начелника конзерваторске службе Народне библиотеке Србије и утемељивача конзервације папира у Србији. Комбиновале су се традиционалне методе хемијске анализе (микроскопија) и савремене електронске методе (СЕМ ЕДС анализа елемената).

О КОНВЕНЦИОНАЛНИМ МЕТОДАМА АНАЛИЗЕ

За правилно одређивање метода конзервације и рестаурације писаног материјала потребно је претходно познавање његових својстава и структуре, као и врсте узрока оштећења, а што се постиже одређеним микрохемијским и микроскопским истраживањима. За одређивање карактеристика хартије и њеног квалитета примењује се више механичких, микроскопских, хемијских, оптичких, хроматографских, спектрометријских, флуоресцентних и других анализа⁹. За анализу хартије писане грађе користе се искључиво „недеструктивне методе“, односно оне којима се не штети материјал, па се на грађи која спада у културно добро не раде механичко физичке анализе попут отпора на савијање, отпора на цепање и јачине на кидање, којима би се оштетила и сама подлога за писање као и текст.

Конвенционални хемијски методи анализе хартије засновани су на гравиметријским и волуметријским методама које се користе у колориметрији. За макро методе потребни су узорци хартије од 0.1 до 10 грама, док се за микрохемијска испитивања користе мањи узорци до 10 милиграма, чије се посматрање врши помоћу бинокуларне лупе или микроскопа (са увећањима од 100 до 1.000 пута). Велика разноврсност лепкова и средстава за импрегнирање везаних за хартију захтевају од онога ко врши анализе хартије да добро познаје већи број аналитичких метода.

⁹ Радосављевић, Петровић 2000.

Одабране су методе: микроскопског испитивања порекла влакана хартије, утврђивања састава лепка тестом на скроб, испитивања састава пигмента спот-тестовима под микроскопом, провера водоотпорности спот-тестом, провера киселости рН-тест оловком.

Овим методама могуће је одредити и састав хартије и врсту лепка у хартији, проверити водоотпорност мастила, док је за веродостојнији резултат при анализи састава мастила погодније користити инструменталне методе анализе попут СЕМ ЕДС методе.

О СЕМ ЕДС МЕТОДИ

Ова метода, која има многоструке примене, коришћена је за потребе овог рада по први пут у Србији и Црној Гори да би се утврдио састав хартије и мастила рукописних књига.

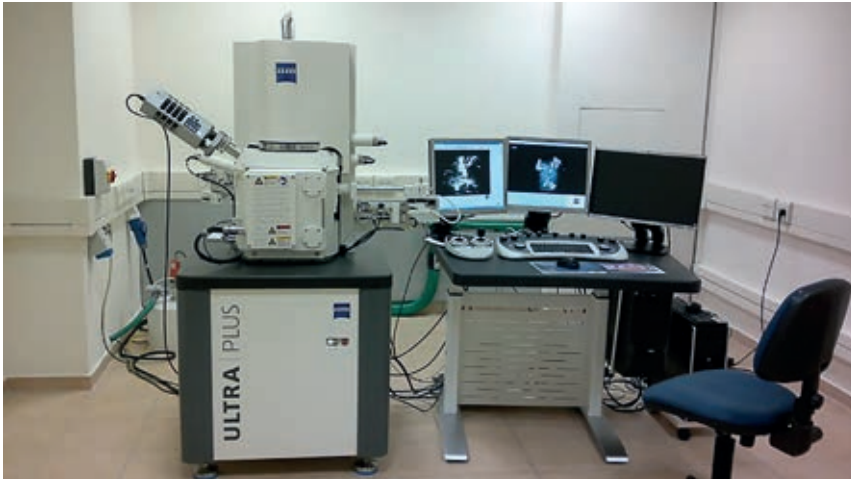
У питању је скенирајући електронски микроскоп (СЕМ)¹⁰ који постиже високу резолуцију слике са увећањима до 100.000 пута, и који може да ради у условима високог и ниског вакуума, а као извор користи волфрамово влакно. Поред уобичајених детектора за секундарне електроне и повратно расуте електроне, овај микроскоп је опремљен и енергетско дипсерзивним спектрометром (ЕДС). Микроскоп поседује и систем за напаривање узорака златом и угљеником, захваљујући којима се добијају поуздане квалитативне хемијске анализе.

ПРИПРЕМАЊЕ УЗОРАКА¹¹

Могу се испитивати сви чврсти материјали и нема ограничења у погледу њихових димензија, односно то може бити и честица праха. Оно што је потребно као услов за испитивање је да материјал који се анализира буде проводан (како не би дошло до гомилања наелектрисања у њему и његовог загревања). Како већина материјала слабо проводи струју, узорак је потребно претходно напарити, тј. прекрити танким слојем (до 25 нм) електропроводног материјала. Када се користе неполирани узорци, у циљу добијања СЕ снимака користи се напаривање златом, јер

¹⁰ С.Т.К. – Н.Stadtländer 2007, 122–131. Scanning Electron Microscopy and Transmission Electron Microscopy of Mollicutes: Challenges and Opportunities, Clemson University, Clemson, SC 29634, USA, Formatex, 122–131.

¹¹ <http://www.rgf.bg.ac.rs/semlab/brosura%20SEM%20LAB.pdf>

Сл. 1. СЕМ уређај

злато даје бољи контраст на снимку, односно боље истиче ивице, поре и друге морфолошке карактеристике узорка. За полиране површине ради се прекривање угљеником, када готово не постоји морфологија узорка, већ је циљ испитивања хемијска анализа. Предност угљеника у односу на злато је у томе што угљеник има само један пик, и тиме је мања могућност да се преклопи са пиковима неког елемента у испитиваном материјалу.

СЕМ метода је углавном недеструктивна. Када је потребно радити са вредним узорцима (попут културних добара), њих је могуће анализирати у ниском вакууму без претходног напаривања. За поуздану квантитативну анализу потребно је добити високополирану површину узорка, што подразумева делимичну деструкцију материјала.

Узорке за СЕМ анализу треба најпре очистити од честица прашине, влакана, замашћених делова, отиска прстију и слично. Након чишћења (у ултразвучној кади, помоћу одговарајућег растварача) узорци не смеју бити додиривани голим рукама, односно неопходно је коришћење рукавица. Овим се спречава евентуална евапорација масти са узорка у вакууму при раду микроскопа.

Прашкasti и ситнозрни материјали се обично наносе на алуминијумски носач пречника 1 цм, преко кога је залепљена двоструко

лепљива трака од угљеника (проводни материјал). Поједине прашкасте материјале је могуће нанети и из раствора, тако што се нанесе кап раствора директно на неки носач (нпр. стакло) и остави под лампом пар минута да се упари.

У самој комори за узорке налази се сточић на којем је могуће анализирати узорке величине до 20 × 8 цм. Сточић се може померати дуж пет оса, односно омогућава померање узорка напред–назад, лево–десно, горе–доле, као и ротирање и нагињање на неку страну. Комбинацијом ротације и нагињања, неки узорак је могуће посматрати из различитих пројекција.

ПРИКАЗ СНИМАКА

Сигнали са узорка се, преко детектора који су постављени у комори за узорке, преносе електронским путем на рачунар. Одговарајући софтвер приказује на монитору снимке на којима се може видети морфологија узорка у одговарајућем увећању. Такође, ЕДС анализе се приказују на монитору у виду спектра, на којем апсциса представља енергију рендгенског зрачења изражену у килоелектронволтима, а на основу положаја пикова утврђује се присуство хемијских елемената, тј. добија се квалитативна хемијска анализа. Ордината на спектру представља интензитет неког пика изражен у бројевима импулса, који зависи од концентрације неког елемента, што је основа за добијање квантитативне хемијске анализе.

МИКРОСКОПСКА ИСПИТИВАЊА ПОРЕКЛА И ВРСТЕ ВЛАКАНА У САСТАВУ ХАРТИЈЕ

Овим испитивањима утврђује се врста влакана од којих је хартија израђена. Идентификација се врши углавном помоћу бојења и, понекад, и изгледа, односно облика влакана. Користе се узорци минималне величине, тако да се анализа може вршити на хартији рукописног наслеђа¹². Да би се извршила анализа влакана хартије, најпре се хартија мора довести у стање пулпе. То се постиже ситњењем узорка хартије и његовим кувањем око десет минута у раствору натријумкарбоната (5% водени раствор) како би се отклонили лепак и пуниоци хартије из узорка. Потом се смеша процеди кроз сито и испере водом. Миксером

¹² Мартиновић 1997.

се врши дефибрилација влакана. Влакна се распореде на суву стаклену плочицу на којој су исцртане линије оловком за писање, и то 3 цм од краја плочице, како би задржале суспензију влакана на сваком крају плочице на око 3 цм. Плочица са узорком се суши како би сва вода испарила. По сушењу, узорак је спреман за анализу, односно бојење.

Бојење се врши стављањем до 2 капи реагенса на припремљена влакна.

У овим анализама користио се Херцбергов реагенс¹³ (хлор–цинк–јод) који чисту целулозу боји као вино розе, целулозу из дрвета добијену по хемијском поступку боји плавољубичасто, а лигнин (из дрвењаче) боји златно жутом бојом (види табелу).

Врста пуше	Са Херцберговим реагенсом боји се
Ручно добијена од крпа	Вино црвена, розе
Бељена, добијена хемијским поступком	Плавољубичасто
Небељена, добијена алкалним или киселим поступком	Плавољубичасто
Добијена полухемијским и моносулфитним поступком	Жуто, бледољубичасто
Добијену механичким путем	Жуто

Херцбергов реагенс је справљен мешањем два раствора: у једном је 20 грама цинкхлорида раствореног у води, у другом је у 5 мл дестиловане воде усудо 0.1 грам јода и 2 грама калијумјодида. По сипању првог раствора у други, пре употребе, новонастали раствор одстојао је 24 часа у боци са брушеним чепом.

Рађена је анализа хартије све три књиге тако што су узети узорци од по 1 грам (отпали делови шлајфни, без текста). Резултати су праћени снимањем бојених узорака помоћу дигиталног микроскопа Динолајт, при резолуцији од 1280 × 1024 пиксела.

Сходно очекивањима, све три рукописне књиге писане су на папиру направљеном од памучних и ланених крпа. Недоумица око врсте влакана могла је постојати само на најмлађем од три рукописа, насталом у 19. веку јер је у тој епохи папир справљан и машинским путем, алкалним,

¹³ Радосављевић, Петровић 2000.

Сл. 2. Обојење влакана (с лева на десно): Беседа Светих отаца (14. век), Служабника (16. век) и Молитвеника (19. век)

киселим, полусулфитним поступцима, па је постојала могућност да анализа покаже хартију која је хемијски обрађена. Али, сва три узорка су после бојења Херцберговим реагенсом показала исто обојење – вино црвену боју, чиме се закључује да се користила искључиво ручна хартија.

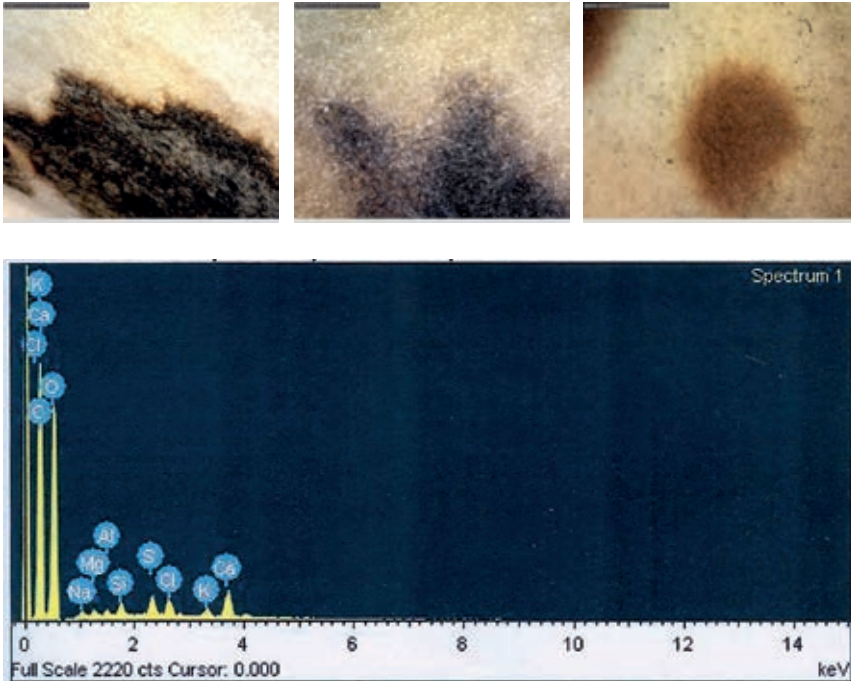
УТВРЂИВАЊЕ САСТАВА ЛЕПКА

Колофонијум је као лепак у хартији коришћен тек у 19. веку, док се у ранијем периоду користио углавном скроб или желатин. Из тог разлога тим конзерватора урадио је тест на присуство скроба у хартији. Скроб се лако може открити јер формира карактеристичну плаву боју када му се дода разблажени раствор јод–калијумјодида.

Са сва три рукописа узети су узорци хартије од по 0.5 грама (отпали делови шлајфни, без текста), па су припремани на следећи начин: узорци су преливани дестилованом водом у стакленој чаши и кувани неколико минута. Реагенс се прави растварањем 0.13 грама јода у раствору калијумјодида (насталом растварањем 2.6 грама калијумјодида у 5 мл дестиловане воде и разблажавањем водом до 100 мл). Кап реагенса се стави директно на припремљену хартију узорка. Стварање јасноплаве боје доказује присуство скроба. У супротном (ако нема промене боје), скроб није присутан.

Хартија рукописа из 14. и 16. века обојила се у тамноплаву боју, чиме је доказано присуство скроба. Хартија рукописа из 19. века са реагенсом није дала плаво обојење, што указује на чињеницу да скроб у њој није коришћен као лепак.

Узорак хартије рукописа из 19. века анализиран је, потом, СЕМ ЕДС микроскопском методом. Резултати ЕДС анализе показују

Сл. 3. Тест на скроб – плаво обојење влакана (14. и 16.век) и одсуство плаве боје (19. век)

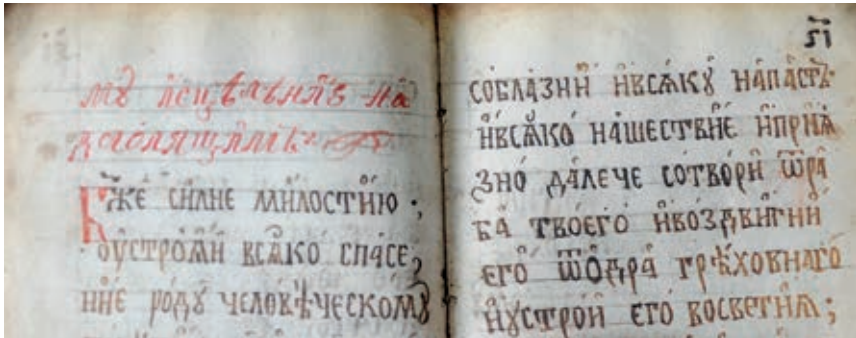
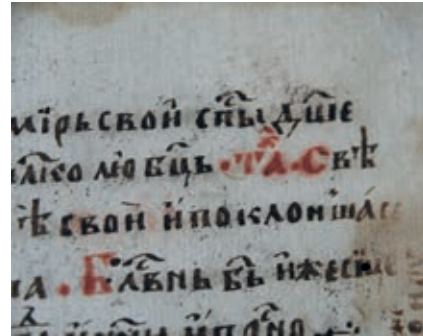
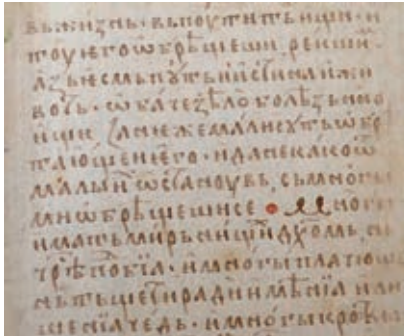
Сл. 4. СЕМ ЕДС спектар и семиквантитативни приказ анализе папира (19. век)

присуство елемената попут калијума, алуминијума, кисеоника, сумпора, фосфора, што доводи до закључка да су се за импрегнацију папира користили желатин и стипса.

АНАЛИЗЕ МАСТИЛА

Анализа пигмената на оригиналном рукопису изузетно је сложен посао. Данас се најчешће користе спекторскопске методе, али анализе се могу вршити и класичним микрохемијским методама на два начина:

- локалном реакцијом (спот тестом) на једном микроделу пигмента;
- узимањем микроузорка са дојеног дела иницијала или слова рукописа.

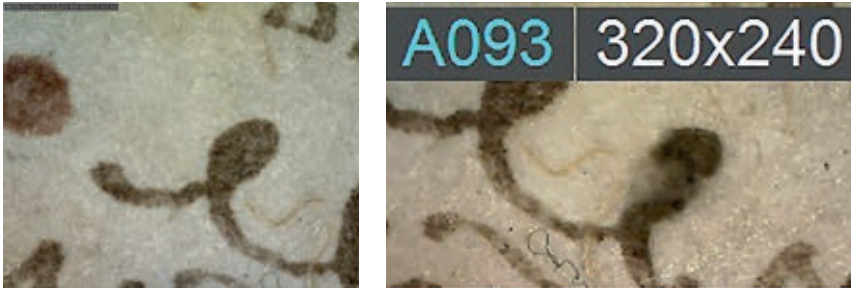
Сл. 5. Мастило основног текста – Беседе Св. отаца (14. век); Мастило основног текста – Служабник (16. век); Мастило основног текста – Молитвеник (19. век)

Испитивана су следећа мастила:

- црно, црвено (рукопис, 14. век),
- црно, црвено, зелено, плаво, жуто (рукопис, 16. век),
- црно, црвено (рукопис, 19. век).

Сва наведена мастила су анализирана и конвенционалним микрохемијским методама, упоредо и СЕМ ЕДС методом.

Црно мастило је анализирано посматрањем под дигиталним микроскопом, при резолуцији 320 × 240 пиксела, при чему је на микроделу пигмента укапаван 3% раствор оксалне киселине. Уколико се ради о галотанинском мастилу, раствор оксалне киселине ће га разлити,

Сл. 6. Доказивање галотанинског мастила (14. век) – место пре и после укапавања оксалне киселине

односно третирани микродео пигмента ће исчезнути, док ће код нитрозинских мастила пигмент остати нерастворан.

Узорци црног мастила на све три рукописне књиге су при дејству оксалне киселине исчезли што указује на тип мастила – у питању је галотанинско мастило.

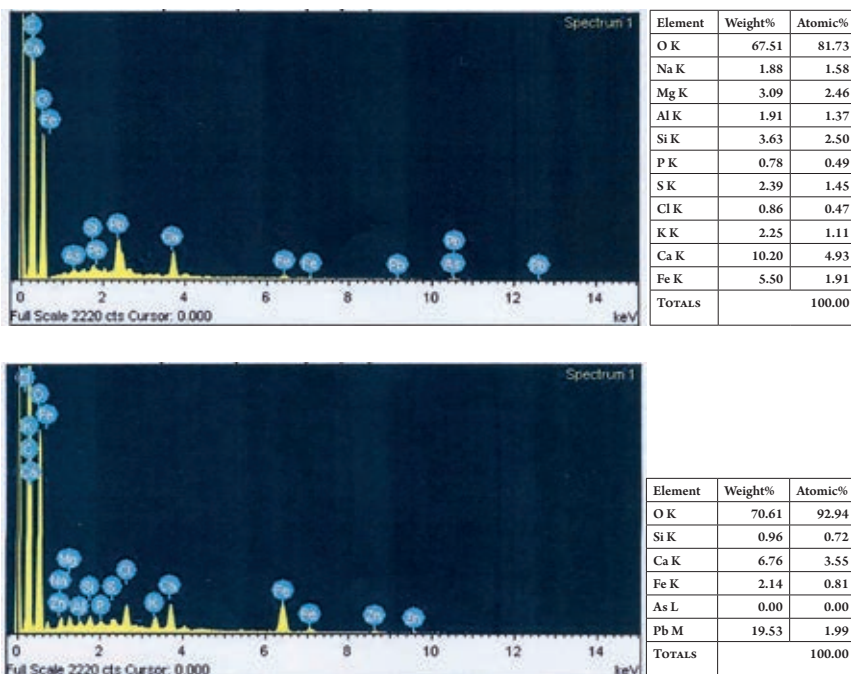
Резултати ових микрохемијских анализа потврђени су СЕМ ЕДС анализом црног мастила. Микро количина пигмената са текста рукописних књига узимана је методом адхезивне карбонске траке на металном носачу.

На основу детектованих елемената у црном пигменту рукописа 16. и 19. века (гвожђе, сумпор, кисеоник) доказано је да се ради о мастилу из групе галотанинских мастила насталих реакцијом танина и зелене галице ($\text{FeSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$).

Анализом црног пигмента рукописа 19. века пронађени су и трагови фосфора, што може бити последица импрегнације желатином и стипсом.

Црни пигмент рукописа 14. века садржао је, поред гвожђа, и олово, али не и сумпор, што може да укаже на чињеницу да у припреми овог галотанинског мастила није коришћена галица већ опиљци чистог гвожђа, док је олово присутно највероватније као последица коришћења оловног стилуса у писању.

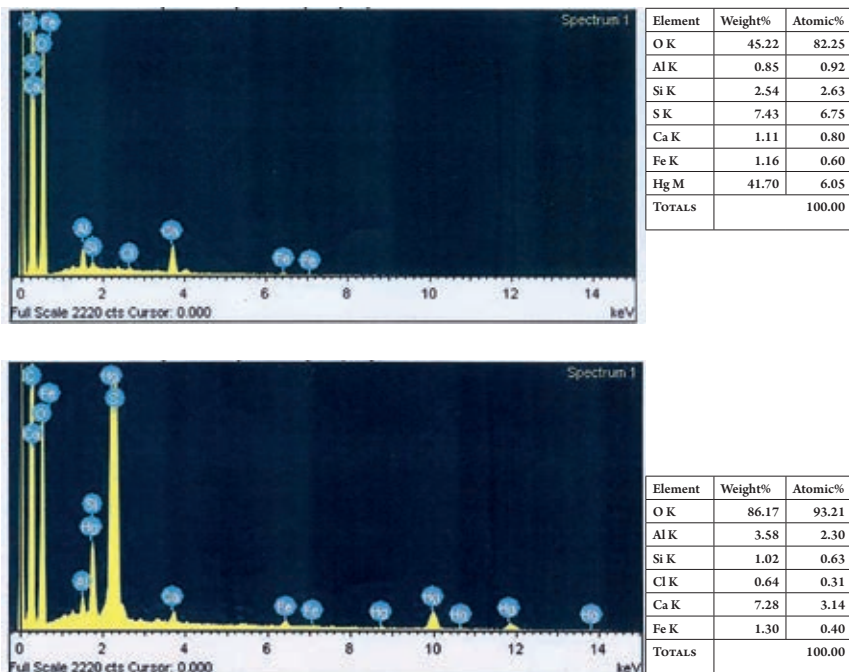
Приликом испитивања црвеног мастила пошло се од претпоставке да се као пигмент у српским средњовековним књигама најчешће користили цинобер или минијум. С обзиром на то да је цинобер по

Сл. 7. СЕМ ЕДС спектар и семиквантитативни приказ анализе црног пигмента (19. век)
 Сл. 8. СЕМ ЕДС спектар и семиквантитативни приказ анализе црног пигмента (14. век)

хемијском саставу живин сулфид, он се доказује реакцијом на живу. Проблем у методу доказивања живе је што је потребан нешто већи узорак црвеног мастила како би се растворио у царској води (три дела хлороводоничне киселине и један део концентроване азотне киселине). Као мање деструктивна метода изабрана је анализа СЕМ ЕДС методом за идентификацију црвеног мастила на рукописима.

Анализа је показала да је у рукописима 16. и 19. века црвени пигмент био у основи цинобарит (присуство живе и сумпора), а црвени пигмент рукописа из 14. века припада групи оксида гвожђа (хематит, печени окер, марс црвена и сл.).

Сл. 9. СЕМ ЕДС спектар и семиквантитативни приказ анализе црвеног пигмента (16. век)

Сл. 10. СЕМ ЕДС спектар и семиквантитативни приказ анализе црвеног пигмента (14. век)

АНАЛИЗА БОЈЕНОГ СЛОЈА ИНИЦИЈАЛА

Рађена је и анализа СЕМ ЕДС методом пигмената бојеног слоја иницијала у Служабнику (16. век), који је био богато колорисан.

МАСТИЛО ИНИЦИЈАЛА	САСТАВ МАСТИЛА
Плава боја	Азурит (пигмент у чијој основи је бакар)
Зелена боја	Малахит или вердигрис (оба пигмента у основи имају бакар)
Жута боја	Аурипигмент (арсен сулфид)
Црвена боја	Цинабарит (живин сулфид)

Сл. 11. Иницијал – Служабник (16. век)

Анализе су показале да су коришћени следећи пигменти: азурит (за плаву боју), аурипигмент (за жуту боју), малахит или можда вердигрис (за зелену боју). Недоумица код зеленог пигмента је у томе што и малахит и вердигрис у својој основи имају једињења бакра чије је присуство доказано анализом, но овом методом се не може прецизније утврдити да ли је у питању CuCO_3 $\text{Cu}(\text{OH})_2$ (малахит) или $\text{Cu}(\text{CH}_3\text{OO})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ (вердигрис). Ова недоумица би се могла отклонити додатним анализама попут молекуларне спектроскопије.

ПРОВЕРА ВОДООТПОРНОСТИ ТЕКСТА

Водоотпорност текста проверавана је спот-методом на свим присутним пигментима рукописних књига. Под дигиталним микроскопом посматрана су делови пигмената на које је прво укапана кап воде, потом кап етанола. Пошто није било разливања пигмената закључено је да је текст отпоран на воду и на етанол, те се могу користити одређени мокри поступци у конзервацији.

ПРОВЕРА КИСЕЛОСТИ ПАПИРА И МАСТИЛА

pH оловком рађен је тест на киселост папира и мастила. Индикатор у оловци мења боју у присуству киселих јона, али на сва три рукописа није дошло до промене боје што указује на чињеницу да нема повећане киселости ни у папиру ни у мастилу. Овај закључак помаже тиму конзерватора у одлуци о потребама за неутрализацијом папира и мастила. У овом случају неће бити потребе за додатним мокрим поступцима овог типа.

ПРЕДЛОЗИ МЕРА ЗАШТИТЕ

На основу утврђеног стања три рукописне књиге, степена и врсте оштећења, предложене су следеће мере заштите:

- стерилизација (аноксијом),
- механичко чишћење,
- развезивање (расповезивање ?),
- уклањање масних мрља органским раствачима (медицинским бензином),

- праће смешом етанола и воде (у односу 1:1),
- ојачавање листова воденим раствором метилцелулозе,
- ручна рестаурација (јапанском хартијом помоћу скробног лепка),
- пресовање посредним влажењем у ручно механичкој преси.

КОМПАРАЦИЈА РЕЗУЛТАТА АНАЛИЗА

Анализама хартије и мастила три рукописне књиге настале на географски блиском поднебљу у три различите временске епохе показано је следеће:

Све три хартије (14, 16 и 19. век) биле су ручне израде, сачињене од крпа (памучних, ланених...). Док су хартије рукописа 14. и 16. века импрегниране скробом, код рукописа 19. века импрегнација је вршена желатином и стипсом.

РУКОПИС	САСТАВ ХАРТИЈЕ
Молитвеник 19. век	Добро рашчешљана влакна у свим правцима, традиционални начин припреме папира (ручна хартија справљена од памучних влакана), импрегнација желатином и стипсом
Служабник 16. век	Добро рашчешљана и иситњена влакна, добро углачан папир, традиционални начин припреме папира (ручна хартија справљена од памучних влакана), импрегнација скробом, присуство гвожђа као могућа последица онечишћења камена за млевење влакана
Беседе Св.отаца 14. век	Добро рашчешљана и иситњена влакна, традиционални начин припреме папира (ручна хартија справљена од памучних влакана), импрегнација скробом, присуство натријума као могућа последица присуства обичне соли у припреми хартије

Црно мастило којима је писана главнина текста било је у сва три случаја галотанинско, само што су се у најстаријем рукопису (14. век) уместо зелене галице (гвозденог сулфида) користили опиљци гвожђа у справљању црне боје.

Резултати анализе црног мастила добијени спот-тестом у лабораторији и добијени путем СЕМ методе за сва три случаја се подударају.

Црвено мастило рукописа 16. и 19. века сачињено је од цинобарита, док је у рукопису 14. века то био хематит.

РУКОПИС	МАСТИЛО ОСНОВНОГ ТЕКСТА	САСТАВ МАСТИЛА
Молитвеник, 19.век	Црно	Танинско мастило на бази гвожђа (додавана зелена галица, односно гвоздени сулфат)
	Црвено	Цинабарит (живин сулфид)
Служабник, 16.век	Црно	Танинско мастило на бази гвожђа (додавана зелена галица, односно гвоздени сулфат)
	Црвено	Цинабарит (живин сулфид)
Беседе Св. отаца, 14.век	Црно	Танинско мастило на бази гвожђа (без галице, већ са гвозденим опииљцима), присуство олова као последица рада оловним стилусом
	Црвено	Хематит (оксид гвожђа)

Сва три рукописа имају пигменте нерастворне у води и у етанолу. Ни папир ни мастила у овим рукописима нису киселог карактера.

Комбинацијом класичних микрохемијских микроскопских метода и савремених спектроскопских метода (попут СЕМ ЕДС методе) добијају се прецизни и довољни добри резултати потребни конзерваторима за одлуку о методама конзервације рукописних књига.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PAPER AND INK IN 14TH, 16TH AND 19TH
CENTURY MANUSCRIPTS FROM THE COLLECTIONS OF CETINJE
MONASTERY

MILENA MARTINOVIĆ, ŽELJKO MLADIĆEVIĆ

In this study, a team of conservators, which consists of experts of the National Library of Serbia and the National Museum of Montenegro, conducted an examination of paper and ink on three manuscripts from the collections of Cetinje Monastery. Analyses were carried out by Microchemical methods (the traditional way, qualitative analysis, spot tests, microscopy) and, for the first time in this region, by SEM EDS method of electron microscopy. Tests of paper composition, adhesive composition, the ink composition and water solubility were carried out in order to prepare the manuscript for conservation. The conservators performed a comparison of the results obtained in order to establish differences in the techniques of making manuscripts in three different epochs (14, 16 and 19th century).

Keywords: Cetinje Monastery, analysis of paper, ink analysis, SEM EDS method, conservation and restoration, techniques of making ink

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1970:** Д. Богдановић, *Књижевности*, Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970.
- Capaldo 1989:** M. Capaldo, *Contributi allo studio delle collezioni agiografico-omiletiche in area slava. Struttura e preistoria del Panegirico di Mileševa*, Europa Orientalis 8 (1989) 209–252.
- Вуксан 1936:** Д. Вуксан, *Рукописи Веињској манасџира*, Зборник за историју Јужне Србије 1 (1936) 190–221.
- Вуксан 1939:** Д. Вуксан, *Историја србуља манасџира цетињскоја*, Записи XX (1939) 93–110.
- Kucharski 1829:** A. Kucharski, *Liternu zdravy z Dalmatska*, Časopis společnosti Vlastenskeho musea v Česhah III (1829).
- Ljubić 1880:** Š. Ljubić, *Opis Skadarskog sandzaktata Marijana Bolice Kotoranina od godine 1614*, Starine XII (1880) 164–193.
- Мартиновић 1997:** М. Мартиновић, *Техничка заштитна писаној културној наслеђа у Црној Гори*. Универзитет уметности у Београду, Факултет примењених уметности, Београд. Непубликовани магистарски рад, одбрањен 1997. године.
- Момировић, Васиљев 1991:** П. Момировић, Љ. Васиљев, *Ђирилске рукописне књије Цетињској манасџира (14.–18. век)*, Цетиње 1991.
- Мошин 1964:** V. Mošin, *Ćirilčki rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Radovi staroslavenskog instituta V (1964) 163–233.
- Немировски 1996:** Е. Љ. Немировски, *Почеци штампарства у Црној Гори (1492–1496)*, Цетиње 1996.
- Пузовић, Лазић 2014:** Љ. Пузовић, М. Лазић, *Између традиције и иновације: 520 година од прве ћириличне књије шћамјане на српскословенском језику*, Каталог изложбе, Београд 2014.
- Радојичић 1951:** Ђ. Сп. Радојичић, *Извјештај о раду на проучавању старих српских и рукописних шћамјаних књија, као и друћих старина*, Историјски гласник 2 (1951) 328–348.
- Радосављевић, Петровић 2000:** В. Радосављевић, Р. Петровић, *Конзервација и реставрација архивске и библиотеке грађе и музејских предмета од шћексџила и коже*, Београд – Нови Сад 2000.
- С.Т.К. – Stadtländer 2007:** С. Т. К.-Н. Stadtländer, *Scanning Electron Microscopy and Transmission Electron Microscopy of Mollicutes: Challenges and Opportunities*, Clemson University, Clemson, SC 29634, USA, Formatex, 122–131.
<http://www.rgf.bg.ac.rs/semlab/brosura%20SEM%20LAB.pdf>

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
Зборник радова Одељења за археологију
Народне библиотеке Србије
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS
Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Издавач
Народна библиотека Србије
PUBLISHER
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Лектура и коректура
Ана Вукобрат
PROOFREADER
ANA VUKOBRAТ

Технички уредник
Мирослав Лазич
PUBLISHING EDITOR
MIROSLAV LAZIĆ

Штампа
RETRO PRINT, БЕОГРАД
PRINTED BY
RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж
300 примерака
CIRCULATION
300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије
Одељење за археологију
(за Археолошке прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerliceva 1, 11000 Beograd
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археологију Народне библиотеке Србије / главни и одговорни уредник Ласло Блашковић ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - [Штампано изд.]. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)

YU ISSN 0351-2819
UDC 091